

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ» (ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)**

**Η ασέβεια του Άνδοκίδη στους λόγους Άνδοκίδου Περί των Μυστηρίων
και Λυσίου Κατά Άνδοκίδου άσεβείας**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Καπράλου Ε. Άννας

Πτυχιούχου τμήματος Φιλολογίας Αθηνών

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια
Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, Καθηγητής Αρχαίας
Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Αποστολάκης Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής
Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Καλαμάτα Μάρτιος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Το θρησκευτικό πλαίσιο: Η θρησκεία στην Αθηναϊκή κοινωνία και δίκες για θρησκευτικά παραπτώματα.	
1.α. Η θέση της θρησκείας στην Αθηναϊκή κοινωνία.....	7
1.β. Τα αδικήματα κατά της θρησκείας.....	9
1.γ. Νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των θρησκευτικών αδικημάτων.....	13
2. Τα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415π.Χ: οι Ερμοκοπές και η παρωδία των Μυστηρίων.	
2.α.Η σοβαρότητα των σκανδάλων.	18
2.β.Πηγές.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΟΚΙΔΗ	
A.1. Νομικό πλαίσιο.....	27
A.2. Η υπόθεση.....	34
A.3.Δομή του λόγου.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β :Ο ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΟΚΙΔΗ : ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ	
α. Τό προοίμιον	39
β. Διήγησις.	
β.1. Επιχειρηματολογία αντίκρουσης της κατηγορίας για εμπλοκή του Ανδοκίδη στην παρωδία των Μυστηρίων το 415π.Χ και για καταγγελία προς τον πατέρα του.....	43
β.2 Επιχειρηματολογία του Ανδοκίδη για την άρση της κατηγορίας για συμμετοχή του στον ακρωτηριασμό των Ερμών το 415 και για μήνυση ενόχων για εξασφάλιση <i>εαυτώ αδείας</i>	51
β.3 (1.72-1.91):Επιχειρήματα για την ακυρότητα του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη το 400π.Χ.....	67
β.4.Η Γνησιότητα των εγγράφων των ψηφισμάτων του Πατροκλείδη και Τεισαμενού.....	74
β.5 Επιχειρήματα για το <i>μη μνησικακείν</i> των δικαστών (1.90-1.92,1.109).....	80
β.6.Επιχειρήματα για την αντιφατικότητα των κατηγορών του ως προς την εφαρμογή των νόμων.....	84
β.7. Επιχειρήματα για την πολιτική σημασία της δίκης.....	90
β 8..Επιχειρήματα για την τοποθέτηση του ικετήριου κλάδου: σκευωρία των κατηγορών-αποκάλυψη των πραγματικών κινήτρων των κατηγορών του.....	91
β.9. Επίλογος.....	94

γ. Συνολική αξιολόγηση του λόγου <i>Περί των Μυστηρίων</i>	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ. ΛΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ	
Γ.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	100
Γ.2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΣΕΒΕΙΑΣ	
Γ.2.α. Η εμπλοκή του Ανδοκίδη στα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415.....	107
Γ.2.β. Η «ασέβεια» του Ανδοκίδη μετά την επιστροφή του το 403.....	112
Γ.3.ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ	
Γ.3.α. Ο αντίκτυπος της ενδεχόμενης αθώωσης του Ανδοκίδη στους δικαστές.....	116
Γ.3.β. Οι συνέπειες της ενδεχόμενης αθώωσης του Ανδοκίδη για την πόλη.....	121
Γ.3.γ. Επιχειρήματα περί νομιμότητας της δίκης	122
Γ.3.δ. Επιχειρήματα σχετικά με τη μήνυση του Ανδοκίδη για τα γεγονότα του 415.....	130
Γ.3.ε.Επιχειρήματα ήθους του Ανδοκίδη προς την πατρίδα του.....	132
Γ.4.ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ.....	134
Δ.ΚΕΦΑΛΑΙΟ :ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ.....	139
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	149

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή διερευνάται η ασέβεια του Ανδοκίδη με την ανάλυση του υπερασπιστικού λόγου του *Περί των Μυστηρίων* και του καταγγελτικού λόγου του ψευδο-Λυσία *Κατά Άνδοκίδου άσεβείας* που εκφωνήθηκαν το 399 π.Χ. Ο Ανδοκίδης κατηγορείται ότι το 400 π.Χ εισερχόμενος στην αγορά και συμμετέχοντας στα Ελευσίνα μυστήρια καταθέτοντας μάλιστα ικετήριο κλάδο, παραβίασε τους όρους της *ατιμίας*, ποινής που του είχε επιβληθεί το 415 σύμφωνα με το ψήφισμα του Ισοτιμίδα για την «ομολογημένη» εμπλοκή του στα ανοσιουργήματα του έτους αυτού, την παρωδία των Ελευσινίων Μυστηρίων και τον ακρωτηριασμό των Ερμών. Για να γίνουν κατανοητοί οι δύο αυτοί λόγοι, αφού η ασέβεια του Ανδοκίδη για την οποία κατηγορείται το 400 π.Χ. συνδέεται άρρηκτα με την προηγούμενη κατηγορία ασέβειας εναντίον του το 415π.Χ., επιχειρείται προσδιορισμός των θρησκευτικών αδικημάτων ιδίως της ασέβειας στην κλασική Αθήνα, παρουσίαση των νομικών διαδικασιών της εκδίκασής τους και του νομικού πλαισίου του λόγου *Περί των Μυστηρίων*. Στη συνέχεια αναλύονται και αξιολογούνται οι τρόποι πειθούς και κυρίως η εγκυρότητα και αλήθεια της επιχειρηματολογίας που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για την απόδειξη ότι το ψήφισμα του Ισοτιμίδα ήταν άκυρο το 400 π.Χ και ότι, κι αν ακόμα ήταν σε ισχύ, δεν τον αφορά ,γιατί δεν ανήκει στους ασεβείς, αφού αυτός δεν είχε εμπλακεί στο διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο του 415. Επίσης, αναλύεται και αξιολογείται ως προς την πειστικότητά του και ο λόγος του ψευδο-Λυσία *Κατά Άνδοκίδου άσεβείας*, λόγος που εκφωνήθηκε από έναν από τους κατηγορούς του Ανδοκίδη πιθανόν πριν από την καταγγελία του Κηφίσου. Τέλος, επιχειρείται συγκριτική μελέτη των δύο λόγων για τον εντοπισμό των ομοιοτήτων και των διαφορών ως προς το παρεχόμενο πληροφοριακό υλικό και το ποιόν της

επιχειρηματολογίας, ώστε να αναδειχθεί η διαφορετική οπτική των δύο αυτών ομιλητών στην ίδια υπόθεση.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ : ασέβεια,ατιμία, υπερασπιστικός λόγος, καταγγελτικός λόγος, Ανδοκίδης,Περί των Μυστηρίων, ψευδο-Λυσίας, Κατά Άνδοκίδου άσεβείας.

SUMMARY

This work researches Andocides' impiety by analyzing the defense speech on the Mysteries and the denunciation speech of Pseudo-Lysias against the impiety of Andocides that were made in 399 BC. Andocides was accused while entering the Agora in 400 BC and participating in the Eleusinian Mysteries and even depositing an olive branch, that he violated the terms of dishonesty, a sentence imposed to him in 415 according to Isotimedes' decree on his "confessed" involvement in this year's sacrileges, the parody of the Eleusinian Mysteries and the mutilation of Hermae. In order to understand both these reasons, since the Andocides' impiety in 400 BC is inseparably connected to the previous category of impiety against him in 415 BC, attempts are made the religious crimes to be identified, in particular the impiety in classical Athens, as well a presentation of the legal procedures for their judgment and the legal context of speech on the Mysteries. The ways of persuasion are analyzed and evaluated and, above all, the validity and truthfulness of the arguments used by the orator to prove that Isotimedes' decree was invalid in 400 BC and that, even if it was still in force, do not concern him, because he does not belong to the blasphemous people, since he was not involved in the double religious scandal in 415. Also, the speech of Pseudo-Lysias against Andocides' impiety is analyzed and evaluated in relation to its persuasiveness, a speech that was made by

one of Andocides' accusers probably prior to Cephissus' complaint. Finally, a comparative study of the two grounds for identifying the similarities and differences in the provided information material and the character of the argumentation is attempted, in order to highlight the different perspectives of the two speakers in the same case.

KEY WORDS: Impiety, dishonesty, defense speech, denunciation speech, Andocides, on the Mysteries, Pseudo-Lysias, against Andocides' impiety.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η ασέβεια του Ανδοκίδη στον υπερασπιστικό λόγο του *Περί των Μυστηρίων* και στον καταγγελτικό λόγο του ψευδο-Λυσία *Κατά Άνδοκίδου άσεβείας*. Ο Ανδοκίδης κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους του ότι διέπραξε ασέβεια το 400 π.Χ. συμμετέχοντας στη γιορτή των Ελευσινίων Μυστηρίων και τοποθετώντας ικετήριο κλάδο ενώ του είχε απαγορευτεί το 415 π.Χ. από το ψήφισμα του Ισοτιμίδη ως ποινή για την «ομολογημένη» συμμετοχή του στις ανόσιες πράξεις του έτους αυτού, τη διακωμώδηση των Μυστηρίων και τον ακρωτηριασμό των Ερμών. Οι δύο προαναφερθείσες διασωθείσες ομιλίες αφορούν στην υπόθεση αυτή η οποία εκδικάστηκε το 400/399 π.Χ. Εγείρουν το ερευνητικό ενδιαφέρον, γιατί ανήκουν στους ελάχιστους σωζόμενους δικανικούς λόγους που αφορούν στην ίδια υπόθεση.

Όσον αφορά στη δομή της εργασίας το εισαγωγικό μέρος επικεντρώνεται στην ανάδειξη του ρόλου της θρησκείας στην Αθήνα των κλασικών χρόνων, της

σοβαρότητας των θρησκευτικών αδικημάτων, ιδίως της ασέβειας, των νομικών διαδικασιών εκδίκασής τους και του αντίκτυπου που είχε το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο του 415 π.Χ. στην αθηναϊκή κοινωνία λίγο πριν από τη Σικελική εκστρατεία όπως διαφαίνεται από τις πηγές. Η προσέγγιση των θεμάτων αυτών βασίζεται στη μελέτη ξένης βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας. Στο κύριο μέρος της εργασίας επιχειρείται ανάλυση και αξιολόγηση των τρόπων και μέσων πειθούς που χρησιμοποιούν οι δύο ομιλητές, κυρίως της ορθότητας της επιχειρηματολογίας τους και συγκριτική μελέτη των δύο λόγων. Γι' αυτό το σκοπό εξετάζεται και το νομοθετικό περιεχόμενο του λόγου *Περί των Μυστηρίων* ενώ διασταυρώνονται οι πληροφορίες των λόγων με τις πληροφορίες που παρέχει ο Θουκυδίδης και ο Πλούταρχος σχετικά με τη διπλή ασέβεια του 415, προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός αλήθειας των πληροφοριών που παρέχουν οι δύο ομιλητές. Για την ανάλυση των δύο λόγων αντλήθηκε υλικό από ξένη βιβλιογραφία και αρθρογραφία από την οποία ξεχωρίζουν η εξονυχιστική μελέτη του MacDowell, D. M.,(1962) *Andokides: On the Mysteries*, η μελέτη του S. C. Todd (2007) *A Commentary on Lysias speeches 1-11*, το βιβλίο της Victoria Wohl (2010) *Law's cosmos Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory* και το βιβλίο του Pelling, C. (2000), *Literary Texts and the Greek Historian*. Για τη μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου του λόγου *Περί των Μυστηρίων* αξιοποιήθηκε η ψηφιοποιημένη έκδοση *Minor Attic Orators 1968. Volume I: Antiphon Andocides*, με αγγλική μετάφραση από τον K. J. Maidment στην ιστοσελίδα <http://www.perseus.tufts.edu> ενώ για τη μετάφραση του *Κατά Άνδοκίδου άσεβείας* χρησιμοποιήθηκε η σχολιασμένη έκδοση του Todd(2007) *A Commentary on Lysias speeches 1-11* και η ψηφιοποιημένη έκδοση *Lysias (1930)* με αγγλική μετάφραση από W.R.M. Lamb, στην ίδια ιστοσελίδα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω εγκάρδια την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Ελένη Βολονάκη για το σημαντικό καθοδηγητικό και συμβουλευτικό της ρόλο στη συγγραφή και βελτίωση της παρούσας εργασίας. Τις θερμές μου ευχαριστίες για τη συμβολή τους στη βελτίωση της εργασίας εκφράζω και στους συνεπιβλέποντες καθηγητές της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής, τον κ. Βασίλειο Κωνσταντινόπουλο και τον κ. Κωνσταντίνο Αποστολάκη.

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ : Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΕΣ ΓΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΠΑΡΑΠΤΩΜΑΤΑ.

1.α Η θέση της θρησκείας στην Αθηναϊκή κοινωνία.

Σημαντική συνιστώσα του αθηναϊκού πολιτισμού ήταν η θρησκεία. Η αθηναϊκή θρησκεία διέφερε από τις περισσότερες σύγχρονες θρησκείες στο ότι δεν συνδέεται με ένα πιστεύω ή ένα σταθερό σύστημα πεποιθήσεων. Οι θεοί απαιτούσαν σεβασμό με θυσίες και άλλες τελετουργικές πράξεις, αλλά δεν έδωσαν εντολές ή ηθικό κώδικα συμπεριφοράς. Ίσως, επειδή η αθηναϊκή θρησκεία επικεντρώθηκε στις πράξεις παρά στις πεποιθήσεις ή στην ηθική, οι περισσότεροι ιερείς επιλέχθηκαν με κλήρο ή με την ιδιότητα μέλους ορισμένων αριστοκρατικών οικογενειών. Το κράτος στο επίπεδο τόσο της πόλης όσο και του δήμου χρηματοδοτούσε τακτικές θυσίες και μεγάλα δημόσια φεστιβάλ προς τιμή των θεών, διάρκειας αρκετών ημερών με θυσίες, πομπές, μουσικούς και δραματικούς διαγωνισμούς. Οι Φρατρίες, που ήταν παραδοσιακές ομάδες με συγγενικούς δεσμούς πραγματοποιούσαν επίσης θρησκευτικές λειτουργίες. Οι οικογένειες είχαν

επίσης τις λατρείες τους ενώ η ιδιωτική θυσία και τελετουργία διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή.¹

Τη θρησκεία πλαισίωναν κανόνες που συνιστούσαν το ιερό δίκαιο, θεσπισμένοι από θεούς και όχι από ανθρώπους, όπως πιστευόταν, που αφορούσαν στην τέλεση των θυσιών και άλλων ιεροτελεστιών και καθόριζαν τον τρόπο, τις ώρες τελετουργίας και τους τελετουργούς. Ως άγραφοι νόμοι, ως «πάτρια» αποτελούσαν γνωστικό αντικείμενο μόνο των ειδικών και όχι οποιωνδήποτε ιερέων οι οποίοι μεταβίβαζαν τη γνώση των ιερών νόμων στους διαδόχους τους. Για παράδειγμα, τα Ελευσίνια Μυστήρια, θρησκευτική γιορτή προς τιμή της Δήμητρας και της Κόρης, ελέγχονταν από τις δύο αριστοκρατικές οικογένειες, τους Ευμολπίδες και τους Κήρυκες οι οποίοι έδιναν τους δύο κύριους ιερείς της λατρείας, τον ιεροφάντη και το δαδούχο αντίστοιχα. Όμως μόνο οι Ευμολπίδες μπορούσαν να προβούν στην αυθεντική ερμηνεία του ιερού δικαίου ,σχετικού με τα Μυστήρια και όχι οι Κήρυκες, κάτι που επιχείρησε ο Καλλίας.² Εκτός από τους Ευμολπίδες οι οποίοι ασχολούνταν μόνο με το ιερό δίκαιο των Μυστηρίων υπήρχαν και οι «εξηγηταί», αξιωματούχοι οι οποίοι δεν φαίνεται να υπήρξαν σε κάποια θεσμοθετημένη μορφή πριν από τον 4ο αιώνα. Αυτοί οι μη εξουσιοδοτημένοι ειδικοί διέθεταν μια μοναδική γνώση των νόμων και γι' αυτό θεωρούνταν αρμόδιοι είτε να διευκρινίζουν σημεία τελετουργίας ή να καθορίσουν κανόνες εξαγνισμού, για παράδειγμα σε περίπτωση ανθρωποκτονίας.³ Ειδικότερα, στο πλατωνικό έργο *Ευθύφρων* ένας τσακώθηκε με το δούλο του και τον σκότωσε και έστειλε κάποιον να ζητήσει τη γνώμη του εξηγητή. Οι «εξηγηταί» πέρα από την αρμοδιότητά τους να

¹ Lanni(2006): 23

² MacDowell(2003):297:Λυσίας 6.10,Ανδοκ.1.115-116

³ Zaidman-Pantel (2002): 54

καθορίζουν τη σωστή διαδικασία για τελετές ή για εξαγνισμό δεν επέβαλαν την εφαρμογή των ιερών νόμων ούτε επέβαλαν ποινές. Η παραβίαση των ιερών νόμων σε ιδιωτικές τελετές αφορούσε μόνο τους παραβάτες οι οποίοι θα δέχονταν τη θεϊκή τιμωρία. Εάν όμως η παραβίαση αφορούσε δημόσια τελετή, ο παραβάτης έπρεπε να τιμωρηθεί, για να μην ξεσπάσει η θεϊκή οργή στον αθηναϊκό λαό.⁴

Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της Αθηναϊκής κοινωνίας⁵ η ασέβεια επέφερε τη μόλυνση. Η λέξη *μίασμα* εξέφραζε τη θρησκευτική μόλυνση και η λέξη *άγος* τη μόλυνση, επακόλουθο θεϊκής εκδίκησης ή κατάρας⁶. Η θρησκευτική μόλυνση ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανθρωποκτονίας που όχι μόνο επηρέαζε και στοιχίωσε τον ανθρωποκτόνο αλλά και προκαλούσε την άμεση μόλυνση των συμπολιτών του και της πολιτικής κοινότητας γενικότερα. Πολλές αρρώστιες αποδίδονταν στο μίασμα. Στον *Οιδίποδα τύραννο* του Σοφοκλή για παράδειγμα η νόσος που έπληττε την πόλη αποδόθηκε σε μίασμα λόγω ανθρωποκτονίας. Ο θεός προκάλεσε τη θλίψη, για να υπενθυμίσει στους Θηβαίους την αμέλειά τους, δηλαδή την αποτυχία τους να ανατρέψουν τους δολοφόνους του κάποτε νόμιμου βασιλιά τους.⁷

1.β Τα αδικήματα κατά της θρησκείας.

⁴ MacDowell (2003):296-298.

⁵ό.π :172:προβάλλεται η διαφορά μεταξύ της κλασσικής Αθήνας και της ομηρικής κοινωνίας ως προς την αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας.Στην ομηρική κοινωνία ο δολοφόνος εξιλεωνόταν με την καταβολή αποζημίωσης στην οικογένεια του θύματος ενώ στην Αθηναϊκή κοινωνία είχε δημιουργηθεί το νομικό πλαίσιο δίωξης για ανθρωποκτονία σε ειδικά δικαστήρια επανδρωμένα από βουλευτές (Άρειος Πάγος, Παλλάδιον, Δελφίνιον, Φρεαττύς) χωρίς να αποκλείεται βέβαια και η καταβολή αποζημίωσης ή ενδεχομένως και η απαλλαγή από κάθε κατηγορία από τον ίδιο τον νεκρό πριν τον θάνατό του.

⁶ Bendlin (2007):179. Στο άρθρο αυτό «Purity and Pollution» αναλύει τις έννοιες θρησκευτική καθαρότητα και μόλυνση, τρόπους εξαγνισμού της πόλης από το μίασμα παραπέμποντας σε λογοτεχνικές και ιστορικές πηγές.

⁷ Bendlin (2007):184.

Στο αρχαίο ελληνικό Δίκαιο για αδικήματα που σχετίζονταν με τη θρησκεία επιβάλλονταν αυστηρότατες ποινές. Τα θρησκευτικά αδικήματα ήταν η ανθρωποκτονία, η καταστροφή των ιερών ελαιόδεντρων, η ασέβεια, η ιεροσυλία, η αθεΐα.⁸

Η ανθρωποκτονία εθεωρείτο ένα έγκλημα με σοβαρή επίπτωση όχι μόνο στην οικογένεια του θύματος αλλά και σε ολόκληρη την κοινότητα, καθώς κάθε φόνος προκαλούσε μίσημα.⁹ Ένα άλλο αδικήμα ήταν η εκρίζωση των ιερών δένδρων, των μοριών. Στην αρχαία Αθήνα ο καρπός των ιερών ελιών (μορίαί), είτε αυτές βρίσκονταν σε ιερούς χώρους είτε σε ιδιωτικά κτήματα, ανήκε στο κράτος που τον αξιοποιούσε προς πώληση, και οι νόμοι επέβαλαν τη θανατική ποινή σε όποιον έκοβε το ελαιόδενδρο.¹⁰ Ένα σοβαρό αδικήμα ήταν η κλοπή ή κατάχρηση χρημάτων που ανήκαν σε κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα. Το αδικήμα της ιεροσυλίας ήταν το σοβαρότερο με επιβαλλόμενη ποινή το θάνατο, την απαγόρευση ταφής του ιερόσουλου στην Αττική και τη δήμευση της περιουσίας του.¹¹

Ένα άλλο αδικήμα ήταν αυτό της ασέβειας. Επειδή η ελληνική πόλη δεν γνώριζε ούτε Εκκλησία ούτε δόγμα, οι έννοιες της ευσέβειας και ασέβειας ήταν ασαφείς και αλληλοεξαρτώμενες.¹² Για να κατανοήσουμε την έννοια της ασέβειας, πρέπει να διασαφηνιστεί η έννοια της ευσέβειας. Η ελληνική ευσέβεια συνδέθηκε με τη ρίζα seb-, «υποχώρηση στο σεβασμό», αλλά στην κλασική περίοδο η έννοια του σεβασμού επεκτάθηκε στους αγαπημένους γονείς και τον πατριωτισμό. Η σημαντική ποιότητα της ευσέβειας ήταν να διατηρηθούν τα προγονικά έθιμα. Όπως

⁸ MacDowell (2003):299. Για την αθεΐα βλέπε στο ίδιο βιβλίο: 307-311.

⁹ ό.π : 299.

¹⁰ ό.π: 208.

¹¹ ό.π: 230.

¹² Zaidman -Pantel (2002):11.

παρατήρησε ο Ισοκράτης: «η ευσέβεια δεν συνίσταται σε δαπανηρές δαπάνες, αλλά στη διατήρηση των προγονικών εθίμων» (7.30).¹³ Τα *πάτρια* όριζαν τις υποχρεώσεις της κοινότητας και του πολίτη όσον αφορά στην τήρηση των παλαιών τελετουργιών, στη συμμετοχή στις λατρείες της πόλης, στην αφθονία των προσφορών στα ιερά.¹⁴

Αντίθετα η ασέβεια ήταν γενικά η απουσία σεβασμού στις πεποιθήσεις και τελετουργίες των κατοίκων μιας πόλης.¹⁵ Τα αθηναϊκά νομικά έγγραφα δεν παρέχουν κανένα σαφή ορισμό για την κατηγορία της ασέβειας, γεγονός που έχει αποδοθεί με ποικίλους τρόπους τόσο στη φύση του ελληνικού δικαίου γενικά όσο και στην ιδιαιτερότητα αυτού του είδους της κατηγορίας.¹⁶ Η ασέβεια συνδεόταν με παραβίαση του νόμου ή απλώς «ανομία ή παρανομία», έτσι ώστε οι δύο έννοιες να μπορούν να αλληλοσυμπληρώνονται και να σχετίζονται με διαφορετικά επίπεδα της τάξης που δεν πρέπει να παραβιάζεται. Παρ' όλα αυτά, η μεταγενέστερη διάκριση μεταξύ του «ιερού» και του «βέβηλου» δεν ήταν ακόμη σαφής.¹⁷ Από τον αριστοτελικό φιλοσοφικό ορισμό της ασέβειας¹⁸ γίνεται κατανοητό ότι «*ἀσέβεια μὲν ἢ περὶ θεοῦς πλημμέλεια καὶ περὶ δαίμονας ἢ καὶ περὶ τοὺς κατοικομένους, καὶ περὶ γονεῖς καὶ περὶ πατρίδα*». Στα κείμενα της κλασικής περιόδου το ουσιαστικό *ασέβεια* και το ρήμα *ασεβῶ* συνήθως υποδηλώνουν την έλλειψη σεβασμού προς «ιερά θέματα» (ιερά μέρη, μνημεία των θεών, θρησκευτικές γιορτές, λειτουργίες ή τελετουργίες κλπ.). Για παράδειγμα *ασεβής* θεωρείτο η λεηλασία των ναών, η δολοφονία ικετών, η είσοδος σε ιερά ενώ δεν επιτρεπόταν. Θα μπορούσε επίσης ο όρος «ασέβεια» να αναφέρεται σε μια ακατάλληλη τελετουργική συμπεριφορά,

¹³ Bremmer(1994):4-5

¹⁴ Zaidman- Pantel (2002): 13

¹⁵ ό π: 11

¹⁶ Filonik (2013):15

¹⁷ ό π :14

¹⁸ Αριστοτέλης, *Περὶ Ἀρετῶν καὶ Κακιῶν*, 7 (1251 a, 31)

όσον αφορά στον χρόνο τέλεσης ή στον τρόπο που δεν ήταν ο παραδοσιακός, ή στην απόρριψη της λατρείας της επίσημα αναγνωρισμένης από την πόλη.¹⁹ Δεν επιτρεπόταν η υιοθέτηση λανθασμένων θρησκευτικών ιδεών. Για παράδειγμα, ο Σωκράτης εκτελέστηκε επί της κατηγορίας της καινοτομίας όσον αφορά τους θεούς, όχι για θρησκευτική κλοπή. Η θρησκευτική ανοχή δεν ήταν μεγάλη ελληνική αρετή.²⁰

Σε επιγραφές και λόγους επτά περιπτώσεις αφορούν σε τελετουργίες. Δύο από αυτές αφορούν στα Μυστήρια, και τέσσερις σε ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια θυσίας. Οκτώ περιπτώσεις περιλαμβάνουν ασέβεια σε ιερά. Τρεις από αυτές περιλαμβάνουν βία, αν όχι δολοφονία, σε ιερά. Δύο αφορούν τη λεηλασία, αλλά περιγράφονται ως ασέβεια, όχι ιεροσυλία, και δύο ακόμα εμπλέκουν βεβήλωση ιερών αντικειμένων.²¹

Έχουν καταγραφεί πολλά παραδείγματα ασέβειας που καταδικάστηκε από τα δικαστήρια. Ειδικότερα, ασεβής κρίθηκε η ενέργεια του ιεροφάντη των Μυστηρίων, Αρχία ο οποίος τέλεσε θυσία την ημέρα της γιορτής της Αλώας υπέρ μιας γνωστής του γυναίκας. Η ενέργεια αυτή προσέκρουε στους ιερούς νόμους που υπαγόρευαν την τέλεση θυσίας μόνο από την ιέρεια ορίζοντας ως απαγορευτική για τέλεση θυσιών την ημέρα της γιορτής της Αλώας²².

Επίσης, μία άλλη συμπεριφορά που θεωρείτο ασέβεια ήταν η βιαιοπραγία μέσα σε ναό ή απέναντι σε θρησκευτικούς τελετουργούς με παράδειγμα την αναίσχυνη κίνηση των Δηλίων οι οποίοι εξεδίωξαν Αθηναίους Αμφικτίονες από το ναό του

¹⁹ Filonik (2013):4

²⁰ Bremmer (1994):5.

²¹ Naiden (2016): 66-67.

²² MacDowell (2003):303.

Απόλλωνα το 376 π.Χ και γι αυτό τους επιβλήθηκε η ποινή της εξορίας και το πρόστιμο των δέκα χιλιάδων δραχμών για τον καθένα. Περίπτωση απρεπούς συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια θρησκευτικών γιορτών, που θεωρήθηκε καταδικαστέα, αποτελεί η γροθοκόπηση του Δημοσθένη, χορηγού των Ελευσινίων Μυστηρίων από το Μειδία, όπως πληροφορούμαστε από το λόγο του ρήτορα *Κατά Μειδίου*²³, ο οποίος χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά αυτή ασέβεια.²⁴ Στον ίδιο λόγο ο ρήτορας αναφέρει και άλλες περιπτώσεις υβριστικής συμπεριφοράς κατά την τέλεση θρησκευτικών γιορτών. Συγκεκριμένα τονίζει την ύβρη ενός άντρα ο οποίος προχωρώντας έφιππος σε πομπή σε κάποια γιορτή μαστίγωσε κάποιον. Ο δράστης ήταν ο Κτησικλής ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο, αν και πρόβαλε τη δικαιολογία ότι ήταν μεθυσμένος.²⁵ Επιπλέον ο Δημοσθένης αναφέρει²⁶ και την περίπτωση ενός άντρα ο οποίος παραπονέθηκε ότι είχε δεχτεί κακοποίηση από τον πάρεδρο στο θέατρο κατά τη διάρκεια της διονυσιακής γιορτής.²⁷

1 γ Νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των θρησκευτικών αδικημάτων

Τα θρησκευτικά αδικήματα διώκονταν δικαστικά στην αρχαία Αθήνα. Πέρα από τις θρησκευτικές αντιλήψεις για τη μολυσματική μετάδοση της ασέβειας σε μεγάλο ποσοστό δικαστικών διώξεων για ασέβεια υποβόσκουν και πολιτικά κίνητρα. Πολιτικό χαρακτήρα μπορεί να είχαν οι διώξεις διανοουμένων όπως ο Αναξαγόρας και ο Πρωταγόρας, κατά τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Πλούταρχος (*Περικλής* 32) πιστεύει ότι μερικές από αυτές τις διώξεις αποτέλεσαν τρόπο επίθεσης στον Περικλή των πολιτικών του αντιπάλων. Στη δίκη του Σωκράτη

²³ Δημοσθένης *Κατά Μειδίου* :1-8.

²⁴ ό.π. :55.

²⁵ ό.π. :180

²⁶ ό.π. :178.

²⁷ MacDowell (2003):301-302.

που κινήθηκε με την κατηγορία ότι ο Σωκράτης διέφθειρε τους νέους η πραγματική αιτία ήταν ότι ο Σωκράτης ήταν δάσκαλος του Κριτία, ηγέτη των Τριάκοντα και του Αλκιβιάδη. Επειδή ο Σωκράτης δε μπορούσε να διωχθεί άμεσα γι' αυτό λόγω της Αμνηστίας του 403, έπρεπε να βρεθεί αυτή η κατηγορία ως ένδειξη ασέβειας. Επιπρόσθετα, η ποινική δίωξη του Ανδοκίδα, ενεργού πολιτικού, ασκήθηκε το 400 π.Χ από τους πολιτικούς του αντιπάλους για την παραβίαση της *ατιμίας* που του είχε επιβληθεί για τα θρησκευτικά παραπτώματα του 415 π.Χ., τα οποία είχαν πολιτικά κίνητρα.²⁸

Το γενικό έννομο μέσο για την ασέβεια ήταν η *γραφή ασεβείας*. Αυτή η διαδικασία ήταν μια αξιόποινη αγωγή στο δικαστήριο χωρίς ποινικό όριο και κατά συνέπεια οι μηνυτές θα μπορούσαν να προτείνουν οποιαδήποτε ποινή ακόμα και τη θανατική. Άλλες νομικές διαδικασίες-ενέργειες πάταξης φαινομένων ασέβειας ήταν η *εισαγγελία*, η *προβολή* (παρουσίαση), η *ένδειξις* (καταγγελία), η *απαγωγή* (συνοπτική σύλληψη) η οποία υπό κανονικές συνθήκες περιοριζόταν ίσως στο αδίκημα της ιεροσυλίας αλλά ρητά εφαρμόστηκε με διάταγμα εναντίον του φυγόδικου Διαγόρα της Μήλου, μια αγωγή (*δίκη*) ενώπιον των Ευμολπιδών και ενδεχομένως η *απόφασις* (έκθεση) ενώπιον του Αρείου Πάγου.²⁹

Με την *εισαγγελία* δικάζονταν πράξεις αδικίας προς ορφανά και κληρονόμους, παρατυπίες διαιτητών, πράξεις απειλητικές για τη σταθερότητα του κράτους και τη δημοκρατία. Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής υπήρχε και εισαγγελτικός νόμος

²⁸ Todd (1993): 308-309

²⁹ Phillips (2013): 408

που όριζε τα στάδια της διαδικασίας αυτής (Αριστοτέλη *Αθηναίων Πολιτεία*:8.4).³⁰ Η διαφορά της *εισαγγελίας* από τη *γραφήν* έγκειται όχι μόνο στη σοβαρότητα της υπόθεσης αλλά και στο ότι στην *εισαγγελία* ο ενάγων δεν υπόκειται σε χρηματική ποινή χιλίων δραχμών, εάν δεν κατάφερνε να εξασφαλίσει το ένα πέμπτο των ψήφων ή δεν επέμενε στη δίωξη.³¹

Όσον αφορά στην *προβολήν* είναι πολύ πιθανό ότι η καταδίκη ενώπιον του λαού ήταν *προβολή*. Ο Ισοκράτης αναφέρεται στο αδίκημα της *συκοφαντίας* για την αντιμετώπιση του οποίου ο Σόλων είχε ορίσει *γραφάς* στους θεσμοθέτες, *εισαγγελίας* στη βουλή και *προβολάς* προς τον λαό. Μια ιδιαιτερότητα της διαδικασίας που αφορούσε αυτό το είδος αδικήματος ήταν ότι η *προβολή* γινόταν στην κύρια εκκλησία των έξι πρυτάνεων και ότι ο αριθμός των *προβολέων* σε κάθε περίπτωση περιοριζόταν σε έξι, τρεις εναντίον πολιτών και τρεις εναντίον μετοίκων.³² Η δεύτερη κατηγορία πράξεων που υπάγονταν στην *προβολή* ήταν η προσβλητική συμπεριφορά προς την ιερότητα ορισμένων θρησκευτικών γιορτών, αρχικά των Μεγάλων Διονυσίων και αργότερα των Διονυσίων στον Πειραιά, των Λήναιων και των Θαργέλιων. Τέτοιες προσβλητικές ενέργειες ήταν η επίθεση στα πρόσωπα των αξιωματούχων της γιορτής ή στους συμμετάσχοντες στο φεστιβάλ, ο δεκασμός ή η απειλητική συμπεριφορά των αξιωματούχων της γιορτής, η βλάβη ή ο σφετερισμός των ιερών αντικειμένων.³³ Έχει υποστηριχθεί ότι για μια *γραφή συκοφαντίας* και *γραφή ασεβείας* σχετικά με τις συγκεκριμένες θρησκευτικές γιορτές μια απαραίτητη προκαταρκτική προϋπόθεση ήταν μια *προβολή*. Ωστόσο,

³⁰ Harrison (1971): 52 .Για πλήρη παρουσίαση της διαδικασίας της *εισαγγελίας* και των γνωστών περιπτώσεων της στους ρητορικούς λόγους βλέπε Hansen (1975). Επίσης για την *εισαγγελία* βλέπε MacDowell (1978): 28-29, 179-185, Todd (1993): 114, Rhodes (1979).

³¹ Harrison (1971): 50

³² ό.π : 62.

³³ ό.π:62.

είναι πιθανό αυτές οι *γραφαί* να μην προϋπόθεταν την *προβολήν*, αφού μπορούσε να διωχθεί κάποιος ακόμη και αν δεν υπήρχε αρνητική ψήφος στην *προβολή*.³⁴ Η *γραφή ασεβείας* εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της *γραφής* που περιελάμβανε διώξεις αδικημάτων που αφορούσαν και την πόλη.³⁵

Τις δίκες για θρησκευτικά αδικήματα διεύθυναν κοσμικοί άρχοντες, συνήθως ο βασιλεύς και τα λαϊκά ορκωτά δικαστήρια. Όσον αφορά στον άρχοντα βασιλέα ο ρόλος του δεν περιοριζόταν στη δικαιοδοσία εκδίκασης θρησκευτικών παραπτωμάτων αλλά σύμφωνα με το αριστοτελικό έργο *Αθηναίων Πολιτεία* (LVII.1) επεκτεινόταν στην προεδρεία και εποπτεία της τέλεσης των θρησκευτικών γιορτών και της διεξαγωγής των θυσιών.³⁶ Όσον αφορά στους δικαστές μόνο σε υπόθεση που αφορούσε στα Ελευσίνια μυστήρια έπρεπε να είναι μνημένοι σε αυτά. Αυτοί σύμφωνα με πρόταση του Περικλή έπρεπε να γνωρίζουν και να εφαρμόζουν τους άγραφους νόμους που ερμήνευαν οι Ευμολπίδες, για τη λήψη της σωστής απόφασης στην υπόθεση που εκδικαζόταν: «μη μόνον χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις νόμοις περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγράφοις, καθ' οὓς Εὐμολπίδαι ἐξηγοῦνται, οὓς οὐδεὶς πω κύριος ἐγένετο καθελεῖν οὐδὲ ἐτόλμησεν ἀντειπεῖν, οὐδὲ αὐτὸν τὸν θέντα ἴσασιν: ἠγεῖσθαι γὰρ ἂν αὐτοὺς οὕτως οὐ μόνον τοῖς ἀνθρώποις ἀλλὰ καὶ τοῖς θεοῖς διδόναι δίκην» (Λυσίας, *Κατ' Ἀνδοκίδου ἀσεβείας*,10). Μετά το 403-402 π.Χ θεσπίστηκε νόμος που απαγόρευε την εφαρμογή άγραφου νόμου και επομένως ιερού δικαίου στα δικαστήρια.³⁷

³⁴ ό.π :62-63.

³⁵ Todd (1993):110.

³⁶ Parker (2005-A): 39

³⁷ MacDowell(2003):298

Οι ποινές που επιβάλλονταν είχαν καθοριστεί από τη νομική διαδικασία εκδίκασης του αδικήματος. Για την αντιμετώπιση του μιάσματος της ανθρωποκτονίας επιβαλλόταν ο διωγμός και η καταδίκη του ενόχου. Οι Αθηναίοι όριζαν με νόμους την άμεση αντιμετώπιση και δίωξη των ανδροφόνων. Πρόκειται για τον νόμο περί ανθρωποκτονίας, το μοναδικό νόμο του Δράκοντα, που δεν είχε αντικατασταθεί από τους νόμους του Σόλωνα, μέρος του οποίου αναδημοσιεύτηκε το 409 π.Χ. Επειδή μεγάλο μέρος του νόμου έχει καταστραφεί, το τμήμα αυτό έχει αποκατασταθεί με πληροφορίες από τους λόγους του Αντιφώντα (*Τετραλογία*) και του Δημοσθένη. Ο νόμος περί ανθρωποκτονίας ήταν ο παλαιότερος νόμος των Αθηναίων, ο οποίος διατηρήθηκε και ίσχυε μέχρι τα μέσα του 4ου π.Χ.³⁸

Στους *Νόμους* του Πλάτωνα (865a-869e) ο πλατωνικός ιδανικός κώδικας δικαίου διακρίνει διάφορους τύπους ανθρωποκτονίας, τη σκόπιμη αλλά δικαιολογημένη ανθρωποκτονία, η οποία δεν προκαλεί μόλυνση, την τυχαία ανθρωποκτονία που δεν απαιτεί ποινή αλλά κάποιον καθαρισμό, άλλες μορφές ακούσιας ανθρωποκτονίας για την οποία προτείνεται η εξορία ως κατάλληλη διαδικασία καθαρισμού, και την πατροκτονία με προτεινόμενη την ποινή του θανάτου και τον επακόλουθο ακρωτηριασμό του μολυσμένου πτώματος. Σε περίπτωση ανθρωποκτονίας, η μόλυνση πρέπει να δημοσιοποιηθεί προκειμένου να υφίσταται. Στην αθηναϊκή νομική διαδικασία αυτό συμβαίνει με τη λεγόμενη *πρόρρησιν*, δηλαδή τη δημόσια ανακοίνωση της ταυτότητας του δολοφόνου συνοδευόμενη

³⁸ ό.π.:171-172

από μια επίσημη διακήρυξη που εκδίδεται από ιδιώτες που σχετίζονται με το θύμα και επομένως δικαιούνται εκδίκηση³⁹.

Την υπόθεση της καταστροφής μορίας αναλάμβανε ο Άρειος Πάγος ο οποίος επέβαλε στον ένοχο την ποινή του θανάτου σύμφωνα με την *Αθηναίων Πολιτεία* (60.2) του Αριστοτέλη. Για το σοβαρό αδίκημα της κλοπής ή κατάχρησης χρημάτων που ανήκαν σε κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα είχε οριστεί δίωξη με *γραφή*. Η *ατιμία*, ή η αποστέρηση όλων των πολιτικών δικαιωμάτων του ενόχου είχε οριστεί ως ποινή για το σφετερισμό των ιερών χρημάτων.⁴⁰

Το σοβαρό αδίκημα της ιεροσυλίας τιμωρείτο με θάνατο, απαγόρευση ταφής στην Αθήνα και δήμευση της περιουσίας (Ξενοφώντος *Ελλην.* I. VII. 22). Επίσης, στο ίδιο χωρίο ο Ξενοφών αναφέρει ότι τόσο η προδοσία όσο και η ιεροσυλία δικάζονταν όμοια. Η σοβαρότητα του αδικήματος της ιεροσυλίας οφείλεται σύμφωνα με τον Croix (1956: 26) στο γεγονός ότι τα θησαυροφυλάκια των αθηναϊκών ναών είναι τα θησαυροφυλάκια του αθηναϊκού κράτους.⁴¹

2.Τα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415π.Χ: οι Ερμοκοπές και η παρωδία των Μυστηρίων.

2' α:Η σοβαρότητα των σκανδάλων.

Το 415 π.Χ., έτος προετοιμασίας των αθηναϊκών δυνάμεων για τη Σικελική εκστρατεία επισκιάστηκε από δύο συμβάντα ασέβειας, τον ακρωτηριασμό των

³⁹ Bendlin (2007):185-186

⁴⁰ MacDowell(2003): 208

⁴¹ Todd (1993) :310

Ερμών στηλών⁴² και την παρωδία των Μυστηρίων. Για να γίνει κατανοητός ο αντίκτυπος που είχαν τα δύο αυτά ανοσιουργήματα στο αθηναϊκό λαό, πρέπει να ληφθεί υπόψη η δεσπίζουσα θέση που είχε η θρησκεία στη ζωή του όπως προαναφέρθηκε, και ιδιαίτερα η σημασία των Ελευσινίων Μυστηρίων. Η γιορτή αυτή προσέλκυε κάθε χρόνο το πανελλήνιο, καθώς η Αθήνα κάθε χρόνο έστελνε ιερούς πρεσβευτές (σπονδοφόρους) στις ελληνικές πόλεις, για να προσκαλούν τους κατοίκους τους (άνδρες και γυναίκες, σκλάβους και ελεύθερους εκτός από τα παιδιά) στην ετήσια γιορτή και σταδιακά οι τάξεις των μνημένων αυξήθηκαν όλο και περισσότερο κάθε χρόνο από Έλληνες άλλων πόλεων.⁴³ Τα Μυστήρια αποτελούσαν ένα δράμα της περιπλάνησης της Δήμητρας στην αναζήτηση της Κόρης της και τέλος, της επιστροφής της Κόρης. Η γιορτή αυτή εξέπεμπε χαρά από την επιστροφή μιας χαμένης κόρης στη μητέρα της, χαρά που συνδεόταν με την εμφάνιση των σιτηρών, πηγής πλούτου και παράγοντα αγροτικής ευημερίας, απαραίτητης για τη διατήρηση της οικογένειας και της φυλής. Οι μνημένοι απολάμβαναν αυτή την εμπειρία και έχοντας αποκαταστήσει τις σχέσεις τους με τις θεές ήλπιζαν ευημερία στη ζωή τους και καλύτερη προοπτική στο μεταθανάτιο βίο τους από ό τι οι μη μνημένοι.⁴⁴ Τα Μυστήρια διατηρούσαν μυστικότητα στο

⁴² Ο Πλάτων (*Ίππαρχος*, 228d-229a) μας πληροφορεί ότι ο Ίππαρχος, θέλοντας να μορφώσει όσους ζούσαν στους αγρούς, έστησε Ερμαϊκές στήλες στις οδούς στο μέσον της απόστασης που χώριζε κάθε δήμο από το άστυ και ότι σε αυτές χάραξε δίστιχα σε ελεγειακό μέτρο. Επιπρόσθετα, αναφέρεται στα δύο επιγράμματα που είναι χαραγμένα σε κάθε στήλη· στο αριστερό καθεμιάς Ερμαϊκής στήλης έχει χαραχθεί το εξής κείμενο: «*ὁ Ἑρμῆς ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ ἄστεος καὶ τοῦ δήμου ἔστηκεν*». Στο δεξιό μέρος της στήλης είναι χαραγμένα τα εξής: «*μνήμα τόδ' Ἰππάρχου· στείχε δίκαια φρονῶν*». Πράγματι στο Κορωπί βρέθηκε τον 18ο αιώνα μία στήλη ενεπίγραφη: «*[ἔ]ν μέσοι κεφαλῆς τε καὶ ἄστεος ἀγλαῶς ἡερμῆς*» (Έκδ. IG I 522. IG I2 837. W. Peek, *Hermes* 70 (1935):461-463. IG I3 1023), που είναι η μόνη σωζόμενη από αυτές που είχε στήσει ο Ίππαρχος και χρονολογείται περίπου το 525-514 π.Χ.

⁴³ Clinton (2007):345: πληροφορίες από παραπομπή στο Clinton (1974):23. Στο άρθρο του «*The Mysteries of Demeter and Kore*» ο Clinton παραθέτει παραστάσεις αγγείων αποκαλυπτικές για το περιεχόμενο της αναπαράστασης των Μυστηρίων, και λογοτεχνικές πηγές δηλωτικές της σημασίας που είχε η θρησκευτική αυτή γιορτή για τους Αθηναίους.

⁴⁴ ό.π.: 353, 355.

τελετουργικό τους και λόγω της παντελούς έλλειψης μνημειακών στοιχείων εικάζεται ότι ο τελευταίος Ιεροφάντης μετέφερε μαζί του στον τάφο τα μυστικά που είχαν μεταδοθεί προφορικά για γενιές από τον έναν ιερέα στον επόμενο.⁴⁵ Η λέξη «Μυστήρια» αρχικά συνδεόταν με τη μύηση και όχι με τα μυστικά. Ο *μύστης* που ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα *μύω* :κλείνω, ήταν αυτός που είχε κλεισμένα τα μάτια στην αρχή του τελετουργικού και γι' αυτό έπρεπε να καθοδηγείται από ένα πρόσωπο που ονομάζεται *μυσταγωγός*. Ο όρος *μύστης* είναι το αντίθετο του όρου *επόπτης* (αυτός που βλέπει) που χρησιμοποιείται για έναν μνημένο που θα μπορούσε να συμμετάσχει στα μυστήρια ένα χρόνο αργότερα, σε ένα δεύτερο στάδιο της έναρξης. Βέβαια η σύνδεση των Μυστηρίων με τα Μυστικά έγινε πολύ αργότερα, πιθανότατα επειδή η μυστικοπάθεια της τελετουργίας, αν και αρχικά δεν ήταν ουσιαστική, τελικά έγινε θρυλική, λόγω των ποινών που είχαν οριστεί για την αποκάλυψη των λεπτομερειών της.⁴⁶ Η σημασία λοιπόν που είχε αυτή η θρησκευτική γιορτή για τους Αθηναίους και η μυστικότητα της τελετουργίας ερμηνεύουν την έκταση που πήρε η παρωδία τους το 415 π.Χ. Όσον αφορά στη θρησκευτική σημασία του βανδαλισμού των Ερμών η πράξη αυτή θεωρήθηκε από τους Αθηναίους κακός οϊωνός για τη Σικελική εκστρατεία, γιατί ο Ερμής, από θεός και προστάτης των ταξιδιωτών ως προσβεβλημένος θα γινόταν τιμωρός και εκδικητής.⁴⁷

Την ερμηνεία συμπληρώνει και ο πολιτικός χαρακτήρας ιδίως του ακρωτηριασμού των Ερμών, αφού η παρωδία των Μυστηρίων ως πράξη σε ιδιωτικές οικίες δε φάνηκε να συνδέεται με τον πολιτικό τομέα. Ο ακρωτηριασμός όμως των Ερμών

⁴⁵ ό.π.:342: πληροφορίες από παραπομπή στο Mylonas (1961):281.

⁴⁶ ό.π.: 343.

⁴⁷Pelling (2000):23.

έγινε σε δημόσιο χώρο που αποτελεί και πολιτικό χώρο. Σύμφωνα με τον Vemant (1983: 127-75) ο Ερμής ήταν ένας θεός που συνδεόταν στενά με τον έξω κόσμο που θεωρείτο η σφαίρα των ανδρών, σε αντίθεση με την Εστία που συνδεόταν με τις γυναίκες. Ο Osborne (1985b: 53-) συνδέει τις Ερμές με τα ταξίδια και στο πλαίσιο της Σικελικής εκστρατείας με τη στρατιωτική νίκη και το πολιτικό κύρος. Επομένως, ο ακρωτηριασμός μπορεί να ήταν σκόπιμη ενέργεια όσων επιδίωκαν την αναβολή της εκστρατείας, και επομένως υπονομευτική για την αθηναϊκή δημοκρατία.⁴⁸

2 β :Πηγές.

Σημαντική ιστορική πηγή για τα συμβάντα αυτά αποτελεί το έκτο βιβλίο του Θουκυδίδη. Η κοπή των Ερμών κεφαλών προκάλεσε τη λαϊκή οργή και την αγανάκτηση ως πράξη ιεροσυλίας προς τον Ερμή, τον προστάτη των ταξιδιωτών⁴⁹ και γι' αυτό « τοῦ τε γὰρ ἔκπλου οἰωνὸς ἐδόκει εἶναι», καὶ ἐπὶ ξυνωμοσίᾳ ἅμα νεωτέρων πραγμάτων καὶ δήμου καταλύσεως γεγενῆσθαι.(Θουκ.6.27.3) ενώ οι υποψίες στράφηκαν και εναντίον των ολιγαρχικών φίλων των Σπαρτιατών και Συρακοσίων που ευελπιστούσαν στη ματαίωση της εκστρατείας. Τότε οι Αθηναίοι με ψηφίσματα αποφάσισαν να προσφέρουν δελεαστικές χρηματικές αμοιβές « μεγάλοις μηνύτροις»(Θουκ.6.27.2) στους καταδότες των ενόχων και αμνηστία για ενδεχόμενη συμμετοχή τους σε αυτή την ιεροσυλία. Επίσης, προέτρεπαν οποιονδήποτε, είτε πολίτη είτε ξένο είτε δούλο γνώστη κάποιας άλλης ιεροσυλίας, να την καταγγείλει άφοβα χωρίς να κινδυνεύσει ο ίδιος.(Θουκ.6.27.2). Κατά την έρευνα εύρεσης των *Ερμοκοπιδών* μέτοικοι και υπηρέτες κατήγγειλαν ως ενόχους του ακρωτηριασμού κάποιους μεθυσμένους νεαρούς και αποκάλυψαν το δεύτερο

⁴⁸ Todd (1993):314

⁴⁹ MacDowell (2015):305 και Kagan (1981): 193-194.

σκάνδαλο, την παρωδία των Μυστηρίων στο οποίο συμμετείχε ο Αλκιβιάδης με άλλους εννέα Αθηναίους (Θουκ 6.28.1.) Όπως αναφέρει ο ιστοριογράφος, «οί μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι», επειδή τον θεωρούσαν εμπόδιο στην κυριαρχία τους στους δημοκρατικούς, διόγκωναν τα δύο σκάνδαλα προσδίδοντας σε αυτά το πολιτικό κίνητρο της ανατροπής του καθεστώτος και «ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν» επέρριψαν ευθύνες στον Αλκιβιάδη ως κύριο υποκινητή των ανόσιων αυτών γεγονότων (Θουκ 6.28.2). Παρ' όλες τις ενστάσεις του Αλκιβιάδη στις κατηγορίες εις βάρος του και την παράκλησή του να τον δικάσουν πριν την εκστρατεία, οι αντίπαλοί του έκριναν εύστοχη κίνηση την αναβολή της δίκης και την αποστολή του στην εκστρατεία, ώστε ανακαλώντας τον για δίκη να πετύχουν την καταδίκη του λόγω διόγκωσης των κατηγοριών εναντίον του κατά την περίοδο της απουσίας του (6.29.1). Ο Θουκυδίδης λεπτομερώς περιγράφει την ακατάπαυστη ανακριτική διαδικασία των Αθηναίων για την εύρεση των ερμokoπιδών και των εμπαιχτών των Μυστηρίων, τις επιπόλαιες συλλήψεις ευυπόληπτων πολιτών χωρίς την εξέταση της εγκυρότητας και της αλήθειας των πληροφοριών, του ήθους και των κινήτρων των καταδοτών. «καὶ οὐ δοκιμάζοντες τοὺς μηνυτάς, ἀλλὰ πάντα ὑπόπτως ἀποδεχόμενοι, διὰ πονηρῶν ἀνθρώπων πίστιν πάνυ χρηστοὺς τῶν πολιτῶν ξυλλαμβάνοντες κατέδουν (Θουκ. 6.53.2)». Αποδίδει αυτή την καχυποψία και έχθρα των Αθηναίων ενάντια στους κατηγορούμενους για τα μυστήρια στο φόβο τους για εγκαθίδρυση της ολιγαρχίας ή την επαναφορά της τυραννίας, φόβο που εκπήγαζε από την ανάμνηση της τυραννίας των Πεισιστρατιδών (Θουκ. 6. 54-59) και γι' αυτό « πάντα αὐτοῖς ἐδόκει ἐπὶ ξυνωμοσίᾳ ὀλιγαρχικῇ καὶ τυραννικῇ πεπερᾶσθαι» (6.60.1). Όμως, σύμφωνα με τον Kagan σε καμία αρχαία πηγή δεν αναφέρεται κατάθεση

πληροφοριοδότη ότι το κίνητρο της πράξης ήταν η ανατροπή του πολιτεύματος, παρ'όλο που το κλίμα της εποχής επέτρεπε τέτοιες καταθέσεις.⁵⁰ Ύστερα ,για την αποσόβηση της καχυποψίας ένας φυλακισμένος κατήγγειλε τον εαυτό του και άλλους για τον ακρωτηριασμό των Ερμών στηλών εξασφαλίζοντας αμνηστία για τον εαυτό του. Ο Αθηναϊκός λαός πιστεύοντας ότι διαλευκάνθηκε η υπόθεση, απελευθέρωσε τον καταδότη και δικάζοντας τους συλληφθέντες τους επέβαλε την ποινή του θανάτου ενώ την ίδια ποινή όρισε και για τους διαφυγόντες ορίζοντας παράλληλα χρηματική αμοιβή σε όποιον τους σκότωνε(6.60.4).Όσον αφορά στον Αλκιβιάδη, οι Αθηναίοι θεωρώντας τον βασικό εμπλεκόμενο και στην υπόθεση των Μυστηρίων «μετά τοῦ αὐτοῦ λόγου καὶ τῆς ξυνωμοσίας ἐπὶ τῷ δήμῳ» (6.61.1) τον ανακάλεσαν από τη Σικελία, για να απολογηθεί .Είχε δοθεί εντολή να μην τον συλλάβουν, για να μην προκληθεί αναστάτωση στο στράτευμα στη Σικελία αλλά να ακολουθήσει το πλοίο Σαλαμινία ,για να απολογηθεί στην Αθήνα. Ωστόσο ξέφυγε από την προσοχή της Σαλαμινίας στους Θουρίους και καταδικάστηκε σε θάνατο αυτός και οι συνεργάτες τους ερήμην τους ενώ διατάχθηκε η απέλαση του από κάθε πόλη-σύμμαχο της Αθήνας (6.61.6-7).Όμως, η καχυποψία των Αθηναίων για τον Αλκιβιάδη διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο, αφού αυτός αγκιστρωμένος στην επιθυμία της σωτηρίας του προσεταιρίστηκε τους εχθρούς ,δηλαδή ζήτησε ασυλία στον εχθρό της Αθήνας, τη Σπάρτη με αντάλλαγμα την προσφορά πολύτιμων υπηρεσιών. Αυτή την εκδοχή παρουσιάζει ο Πλούταρχος (*Αλκιβιάδης* 23) ενώ ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι ο Αλκιβιάδης δέχτηκε την πρόταση των Σπαρτιατών (Θουκ. 6.88.9).

⁵⁰ Kagan (1981): 207

Σε όλη την ιστορική αφήγηση του ακρωτηριασμού των Ερμών στηλών και της παρωδίας των Μυστηρίων διαφαίνεται ο αντίκτυπος που είχαν αυτά τα γεγονότα στην κοινή γνώμη, αφού προκάλεσαν το φόβο για την αποτυχία του στρατιωτικού εγχειρήματος στη Σικελία και λείαναν το έδαφος στους πολιτικούς αντιπάλους του Αλκιβιάδη για καλλιέργεια εχθρικού λαϊκού πνεύματος απέναντί του ως αρχηγού συνωμοτικού ομίλου που αντιστρατευόταν τη δημοκρατία. Έτσι οι ανόσιες αυτές θρησκευτικές πράξεις αποτέλεσαν την αφορμή, για να εξοβελιστεί από τη σικελική εκστρατεία ο εμπνευστής της και υποστηρικτής της, ο Αλκιβιάδης⁵¹ και να στραφεί στο εχθρικό στρατόπεδο για την προσωπική του ασφάλεια.

Στον ακρωτηριασμό των Ερμών και στον αντίκτυπο του συμβάντος στην κοινή γνώμη αναφέρεται και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, η οποία αναστατώθηκε, γιατί θεωρούσε «γεγενῆσθαι τὴν πρᾶξιν» «οὐχ ὑπὸ τῶν τυχόντων» «ἀλλ' ὑπὸ τῶν προεχόντων ταῖς δόξαις ἐπὶ τῇ καταλύσει τῆς δημοκρατίας». Επίσης, παρέχεται η πληροφορία ότι κάποιος ιδιώτης στην κατάθεσή του δήλωσε ότι «περὶ μέσας νύκτας» διέκρινε με τη βοήθεια του σεληνόφωτος κάποιους μεταξύ των οποίων και τον Αλκιβιάδη να εισέρχονται στο σπίτι κάποιου μετοίκου, ενώ «οὗτος μὲν οὖν αὐτὸν ἐξελέγξας κατεψευσμένος ἠπιστήθη, τῶν δ' ἄλλων οὐδ' ἴχνος οὐδεις τῆς πράξεως εὐρεῖν ἠδυνήθη.»⁵²

Πηγή άντλησης πληροφοριών για τον ακρωτηριασμό των Ερμών στηλών δεν αποτελεί μόνο η ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη αλλά και τα έργα *Νικίας* και

⁵¹ Kagan (2009): 162-163., βλέπε και Alexiou (1999): 70: αιτιολογεί τη συμπεριφορά αυτή του Αθηναϊκού λαού προς τον Αλκιβιάδη στηριζόμενος στον Πλούταρχο: «οὕτως ἀκριτος ἦν ἡ δόξα περὶ αὐτοῦ διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀνωμαλίαν» (Αλκιβ. 16,9). Βλέπε και Pelling (1992): 24 που διαπιστώνει ότι ευμετάβλητοι άνθρωποι και ευμετάβλητοι Αλκιβιάδες, θέλουν να δημιουργήσουν ένα καταστροφικό μίγμα.

⁵² Διόδωρος ο Σικελιώτης (Βιβλιοθήκη, 13,2,3)

Αλκιβιάδης του Πλούταρχου. Συγκεκριμένα, αναφέρει ο Πλούταρχος ότι ακρωτηριάστηκαν όλες οι στήλες του Ερμή εκτός από μία, που ήταν « ανάθημα μὲν τῆς Αἰγίδος φυλῆς, κείμενον δὲ πρὸ τῆς Ἀνδοκίδου τὸτ' οὔσης οἰκίας». ⁵³ Επιπρόσθετα παρέχεται η πληροφορία ότι ο φυλακισμένος καταδότης του οποίου το όνομα παραλείπει ο Θουκυδίδης, ήταν ο Ανδοκίδης, ο ρήτορας ο οποίος « ἐπέισθη» από τον Τίμαιο. ⁵⁴ Επίσης, ο Πλούταρχος εξιστορεί και την παρωδία των Μυστηρίων αναφέροντας τα ονόματα των συμμετασχόντων στη διακωμώδηση και τους ρόλους που υποδύονταν. ⁵⁵ Η καταγγελία προερχόταν από το δημαγωγό Ανδροκλή, σφοδρό εχθρό του Αλκιβιάδη ο οποίος χρησιμοποίησε και τις μαρτυρίες μετοίκων και δούλων, για να εδράσει την κατηγορία ότι ο Αλκιβιάδης και οι φίλοι του γελοιοποίησαν τα Ελευσίνια Μυστήρια, και από το Θεσσαλό, το γιο του Κίμωνα. ⁵⁶

Πηγή για τους εμπλεκόμενους στο διπλό αυτό σκάνδαλο αποτελούν και οι λεγόμενες αττικές στήλες όπως τις ονομάζει ο Έλληνας ρήτορας, φιλόσοφος, και γραμματικός, Ιούλιος Πολυδεύκης στο έργο του «*Ονομαστικόν*» (Χ. 97): «ἐν δέ ταις Ἀττικαῖς στήλαις αἵ κεινταὶ ἐν Ἐλευσίνι, τὰ τῶν ἀσεβησάντων περὶ τῷ θεῷ δημοσία πραθέντα ἀναγέγραπται». ⁵⁷ Αποτελούν πολύτιμη πηγή άντλησης πληροφοριών για την αριστοκρατική καταγωγή των παρανομούντων και επιβεβαίωση της αξιοπιστίας της κατονομασίας των δραστών από τον Ανδοκίδη. ⁵⁸ Όμως σύμφωνα με τον Lewis ⁵⁹

⁵³ Πλουτ. *Νικίας* 13, 3 και Πλουτ. *Αλκιβιάδης* 21

⁵⁴ Πλουτ. *Αλκιβιάδης* 21.1-21.4

⁵⁵ ό.π. :19.1

⁵⁶ ό.π. :19.2

⁵⁷ έκδοση του «*Ονομαστικόν*» είναι επίσης αυτή του Βίλχελμ Ντίντορφ (Wilhelm Dindorf) (Guilielmus Dindorfius), *Libraria Kuehniiana, Lipsiae* (Λειψία), 1824, με εκτεταμένο ευρετήριο και σημειώσεις: τόμος 5, μέρος 2 (vol V, pars II): *Annotationes IX-X* (Σημειώσεις βιβλίων 9 - 10).

⁵⁸ Jacoby *FGH*, 328, F. 134, Pritchett (1953): 298

⁵⁹ Lewis (1997): 159, 170

το απόπημα του Πολυδεύκη είναι ότι τοποθετεί τις αττικές στήλες στην Ελευσίνα ενώ αυτές βρίσκονταν στο Ελευσίνιο, νοτιοανατολικό τμήμα της αθηναϊκής αγοράς. Επιπρόσθετα, στις στήλες αυτές καταγράφεται η δήμευση περιουσιών όχι μόνο αυτών που διακωμώδησαν τα Ελευσίνια μυστήρια αλλά και των Ερμοκοπιδών. Για το Ελευσίνιο κάνει λόγο και ο Gagne⁶⁰ ο οποίος σημειώνει ότι πέτρινες και χάλκινες στήλες ανεγέρθηκαν γύρω από το Ελευσίνιο στην Αθήνα και στην Ακρόπολη, καταγράφοντας τα ονόματα εκείνων που είχαν βλάψει το ιερό και τις καταδικαστικές κρίσεις εις βάρος τους. Η σύγχυση εξηγείται από το γεγονός ότι τόσο η πράξη των Ερμοκοπιδών όσο και η παρωδία των μυστηρίων παρέμειναν ως συμβάντα άρρηκτα συνδεδεμένα στο μυαλό των ανθρώπων⁶¹ και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι πολλοί είχαν εμπλακεί και στα δύο.⁶² Στη στήλη Χ γίνεται μία διάκριση ανάμεσα στην περιουσία που ανήκε στον Αδείμαντο ,ο οποίος είχε εμπλακεί μόνο στα Μυστήρια από την περιουσία των εμπλεκομένων «περί αμφότερα». Η φράση «περί αμφότερα» εμφανίζεται δύο φορές στη στήλη VI. Πιθανόν οι πολίτες προέβησαν στη διάκριση αυτή αργότερα. Μάλιστα δεν υπάρχει στήλη με επικεφαλίδα : [τον π]ερί τας Ερμας ά]σεβεσ[άντων .⁶³ Επιπρόσθετα, δύο πρόσφατα δημοσιευθέντα ευρήματα για ποινές από τον Κεραμεικό, που χρονολογούνται στις αρχές του 4ου αιώνα μαρτυρούν τις κατάρεις που εκτοξεύτηκαν εναντίον του Ανδοκίδη, και του Σμιντιρίδη ,επειδή κατηγορήθηκαν ως ερμοκοπίδες.⁶⁴

⁶⁰ Gagne (2009):218

⁶¹ ό.π :217, και Lewis (1997):170.

⁶² Lewis (1997): 159,161.

⁶³ ό.π :170.

⁶⁴ Gagne (2009):229.

Όπως προναφέρθηκε, ένας από τους Αθηναίους του οποίου το όνομα συνδέθηκε με το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο, ήταν ο Ανδοκίδης⁶⁵. Τα γεγονότα του 415 π.Χ. σημάδεψαν τη ζωή του και οι λόγοι που εκφώνησε *Περί τῆς ἑαυτοῦ καθόδου* και *Περί τῶν μυστηρίων* αποτελούν σημαντικές πηγές άντλησης πληροφοριών γι' αυτά τα γεγονότα. Παράλληλα, φως στα δύο αυτά συμβάντα ρίχνει και ο λόγος του ψευδο-Λυσία «*Κατ' Ανδοκίδου ἀσεβείας*». Στην παρούσα εκπόνηση θα επιχειρηθεί ανάλυση των λόγων *Περί τῶν μυστηρίων* και «*Κατ' Ανδοκίδου ἀσεβείας*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α. Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΟΚΙΔΗ

Α 1. Νομικό πλαίσιο

Ο λόγος εκφωνήθηκε από τον Ανδοκίδη το 399π.Χ σε δίκη στην οποία ενεπλάκη αυτός μέσω της διαδικασίας της *ενδείξεως* (§1.10), γιατί κατά την επιστροφή του στην Αθήνα το 403 π.Χ παραβίασε τους όρους της απαγόρευσής του από τους δημόσιους χώρους, που του είχαν επιβληθεί λόγω της συμμετοχής στο θρησκευτικό σκάνδαλο το 415 π.Χ. Η *ένδειξις* γενικά θεωρείτο καταγγελία ενόχου ενώπιον ανώτερου δημόσιου υπαλλήλου ο οποίος θα προέβαινε σε σύλληψη του ενόχου αλλά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον ενάγοντα σε ορισμένες περιπτώσεις ως προαιρετική προκαταρκτική λύση για *απαγωγή*⁶⁶. Η *ένδειξις* όπως και η *απαγωγή*

⁶⁵ Missiou(1992): 15,20: ο ρήτορας Ανδοκίδης, ο γιος του Λεογόρα γεννήθηκε πριν το 400π.Χ στο δήμο Κυθαθηναίων, κατείχε τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά ενός Αθηναίου αριστοκράτη, δηλαδή την ευγενή γέννηση και την περιουσία. Ήταν το τελευταίο γνωστό μέλος της παλαιάς και πλούσιας οικογένειάς του. Πληροφορίες για την χρονολογία γέννησής του παρέχει ο Πλούταρχος στο έργο του *Ηθικά*: «ἀρχὴ δ' αὐτῶ τῆς γενέσεως Ὀλυμπιάς μὲν ἑβδομηκοστὴ ὀγδοή, ἄρχων δ' Ἀθήνησι Θεογενίδης· ὥστ' εἶναι πρεσβύτερον αὐτὸν Λυσίου ἔτεσίν που ἦ (835 b)». Σημαντική είναι η αναφορά στο ψευδο-λυσία (6.46), που λέει ότι ήταν σαράντα χρονών κατά τη διάρκεια της δίκης του το 400/399. Ο ίδιος ο Ανδοκίδης (2.7) λέει απλώς ότι ήταν νεαρός το 415π.Χ, και ακόμα αρκετά νέος το 400/399 για να ελπίζει να γεννήσει παιδιά (1.148). Ο ιστορικός Ελλάνικος του 5ου αιώνα μάλιστα εντοπίζει την κάθοδο της οικογένειας από τον θεό Ερμή μέσω του ομηρικού ήρωα Οδυσσέα. Την πληροφορία αυτή παρέχει ο Πλούταρχος (*Ηθικά* 834b) και η Σούδα στο λήμμα *Ανδοκίδης*.

⁶⁶ Todd (1993):373-374.

αφορούσε σε τρεις κατηγορίες εγκλημάτων: τα αδικήματα των κακούργων (απαγωγή, προδοσία, πειρατεία, ληστεία, αποπλάνηση), την παραβίαση της απαγόρευσης εισόδου σε συγκεκριμένους δημόσιους χώρους, όπως η αγορά, τα δικαστήρια και τα ιερά, και την παραβίαση των όρων της εξορίας. Για την πρώτη και τρίτη κατηγορία αδικημάτων –με την προϋπόθεση για τον διαπράξαντα αδίκημα της πρώτης κατηγορίας ότι είχε συλληφθεί επ’ αυτοφώρω -προβλεπόταν σύλληψη και προσαγωγή του δράστη ενώπιον της δικαστικής επιτροπής. Η επιβολή της θανατικής ποινής προβλεπόταν ύστερα από παραδοχή της ενοχής του ενώ προβλεπόταν δίκη, αν ο εναγόμενος αποποιείτο την ενοχή του. Για τη δεύτερη κατηγορία αδικήματος διεξαγόταν αμέσως δίκη ενώπιον του δικαστηρίου και η καταδικαστική απόφαση μπορούσε ανάλογα με το συγκεκριμένο αδίκημα να σήμαινε επιβολή της θανατικής ποινής ή άλλης ποινής κατά την εκτίμηση της δικαστικής επιτροπής.⁶⁷ Τη διαδικασία της *ενδείξεως* στην οποία υποβλήθηκε περιγράφει ο Ανδοκίδης στις §1.110-111.

Στο λόγο απεικονίζονται πτυχές της Αθηναϊκής νομοθεσίας από το 415 έως την εποχή εκφώνησης του λόγου το 400/399. Στη διήγηση για τις μηνύσεις που έγιναν κατά των ενόχων για τα θρησκευτικά παραπτώματα, το βανδαλισμό των Ερμών και τη διακωμώδηση των Μυστηρίων είναι αντιληπτή η νομική διαδικασία της *εισαγγελίας* που ακολουθήθηκε (§1.43) καθώς και οι επιβαλλόμενες ποινές στους ενόχους. Επίσης, ο Ανδοκίδης επιχειρώντας να αποδείξει ότι η δίκη δεν είναι νόμιμη χρησιμοποιεί ως *πίστεις* το ψήφισμα του Πατροκλείδη, του Τεισαμενού και νομικές διατάξεις που αφορούν στην αναθεώρηση των αθηναϊκών νόμων το 403 π.Χ.

⁶⁷ Phillips (2013):30-31.

Συγκεκριμένα, το ψήφισμα του Πατροκλείδη το 405 π.Χ. υπαγόρευε την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των *ατίμων* (1.77-1.79). Το ψήφισμα αυτό στηρίχτηκε στο ψήφισμα της αμνηστίας που είχε δοθεί στους *ατίμους* την εποχή των Μηδικών πολέμων. Σύμφωνα με την πρόταση του Πατροκλείδη τα ονόματα συγκεκριμένων κατηγοριών πολιτών που είχαν χαρακτηριστεί *άτιμοι*(1.78) έπρεπε να διαγραφούν μέσα σε τρεις ημέρες οι εισπράκτορες και η βουλή από κάθε έγγραφο ή, αν υπήρχε κάποιο αντίγραφο, υποχρεούντο οι θεσμοθέτες και άλλοι άρχοντες να το παραδώσουν, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο κατοχής εγγράφων για προσωπική χρήση «κεκτῆσθαι ἰδίᾳ μηδενὶ» ή χρησιμοποιήσής τους για ζημία κάποιου «μνησικακῆσαι μηδέποτε» (1.79). Για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών οριζόταν για τους παραβάτες των προαναφερθέντων όρων ότι η παράβαση ισοδυναμούσε με τα αδικήματα που δίκαιζε ο Άρειος Πάγος. Όμως εξαιρούνταν από τη διαγραφή τα ονόματα εκείνων που είχαν ήδη γραφτεί στις στήλες ,δηλαδή αυτών που είχαν φύγει από την Αθήνα ή των καταδικασθέντων από τον Άρειο Πάγο και τους εφέτες ή των εξόριστων λόγω φόνου και των καταδικασθέντων από τον άρχοντα βασιλέα σε θάνατο ως τυράννων ή σφαγέων. Το ψήφισμα ωστόσο δεν όριζε τον επαναπατρισμό των εξόριστων(1.80).

Επίσης, ο ρήτορας παραθέτει (1.83 -1.84) το ψήφισμα του Τεισαμενού που ίσχυσε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ. Το ψήφισμα αυτό όριζε την υπακοή των Αθηναίων στους νόμους του Σόλωνα και του Δράκοντα ενώ προέβλεπε τη θέσπιση νέων νόμων τους οποίους οι νομοθέτες αναγράφοντάς τους σε πινακίδες θα εξέθεταν στους ανδριάντες των Επωνύμων και θα τους παρέδιδαν στους άρχοντες κατά τη διάρκεια του ίδιου μήνα, αφού προηγουμένως τους είχαν

ελέγξει η βουλή και οι νομοθέτες. Η βουλή του Αρείου Πάγου ήταν υπεύθυνη για την εφαρμογή των νόμων από τους άρχοντες.

Όπως αποκαλύπτεται στο 1.82 η αναθεώρηση και ο έλεγχος των νόμων μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ. κινητοποιήθηκε από την ανησυχία ότι παλιά αδικήματα που καθιστούσαν ενόχους πολλούς πολίτες σύμφωνα με τους νόμους του Σόλωνα και του Δράκοντα, θα προκαλούσαν καταιγισμό αγωγών, όπως συνέβη και στον ίδιο τον Ανδοκίδη που του ασκήθηκε δίωξη παλινδρομική. Ο έλεγχος έγινε όχι για τη συγχώρεση ατιμώρητων αδικημάτων αλλά για να προστατεύσει τους πρώην *ατίμους* που είχαν τιμωρηθεί από το παλαιό καθεστώς και των οποίων τα δικαιώματα είχαν αποκατασταθεί το 403, από περαιτέρω αναμόχλευση της έχθρας εναντίον τους. Στα πλαίσια του ελέγχου τέθηκε ο περιορισμός να εφαρμοστούν οι νόμοι από το έτος της ηγεμονίας του Ευκλείδη, δηλαδή οι νόμοι για τους *ατίμους* δε μπορούσαν να εφαρμοστούν για εκείνους που είχαν διαπράξει αδίκημα πριν το 403 π.Χ. Ο έλεγχος ήταν μία αναγκαία τροποποίηση των νόμων ενώ το ψήφισμα του Τεισαμενού δεν προέβλεπε τροποποίηση των νόμων του Σόλωνα. Μάλιστα στο 1.81 παρουσιάζεται το πρώτο ψήφισμα που εξουσιοδότησε την προσωρινή κυβέρνηση να υπηρετεί το σκοπό του μη μνησικακείν (... δόξαντα δε ταυτό), ενός όρκου που έκλεισε τη συμφωνία της Αμνηστίας του 403π.Χ.⁶⁸

Επιπρόσθετα ο Ανδοκίδης παραθέτει και τρεις νομικές διατάξεις που ορίστηκαν μετά την αναθεώρηση των νόμων. Η πρώτη διάταξη όριζε να μην ισχύει κανένας άγραφος (1.85). Φυσικά, ο Ανδοκίδης δεν εννοεί τους άγραφους θεϊκούς νόμους

⁶⁸ Carawan(2002): 1-2, 17.

αλλά νόμους παλιούς που, ακόμα κι αν παλαιότερα είχαν γραφτεί, έπρεπε να αναθεωρηθούν και να αναγραφούν την εποχή του Ευκλείδη, αλλιώς θεωρούνταν άγραφοι, όπως και νόμους που θεσπίστηκαν αργότερα, ή νόμους που δεν περιλαμβάνονταν στους νόμους που είχαν αναγραφεί την περίοδο της εξουσίας του Ευκλείδη.⁶⁹ Επομένως σύμφωνα με αυτόν το νόμο κανείς δε μπορούσε να επικαλεστεί άγραφο νόμο ή άγραφο ψήφισμα που να μη συμπεριλαμβανόταν στους ισχύοντες γραπτούς νόμους.⁷⁰ Επίσης για την εκμηδένιση του ενδεχομένου της συκοφαντίας το νομοθετικό καθεστώς αναγνώριζε το κύρος της βουλής έναντι άγραφων νόμων και ψηφίσματος ενώ όριζε την καθολική ισχύ απαγορεύοντας τη θέσπιση νόμου για συγκεκριμένο πολίτη (1.86-1.87).Απαραίτητη προϋπόθεση ώστε «τὰς δὲ δίκας καὶ τὰς διαίτας κυρίας εἶναι» είναι το δημοκρατικό καθεστώς ενώ η έναρξη της ισχύος των νόμων ταυτιζόταν με την έναρξη της εξουσίας του άρχοντα Ευκλείδη το 403-402 π.Χ. (1.86-1.87).

Αναφερόμενος ο Ανδοκίδης στην παρανομία των κατηγορών του για την οποία θα έπρεπε να έχουν διωχθεί, αν δεν ίσχυαν οι παραπάνω νομικές διατάξεις, επικαλείται νόμους που ίσχυαν πριν την αναθεώρηση των νόμων, το νόμο που αφορούσε τον οφειλέτη χρημάτων στο δημόσιο από την είσπραξη φόρων, το νόμο που καταδίκαιζε εξίσου τον ηθικό με το φυσικό αυτουργό στη συνεργία με τους Τριάκοντα και το ψήφισμα του Δημόφαντου.

Ο νόμος του Δημόφαντου χρονολογείται την περίοδο της πρώτης τυραννίας (410-409 π.Χ.) και συμπλήρωσε το νόμο του Δράκοντα. Η στήλη πάνω στην οποία

⁶⁹ McDowell (1962): 125-126

⁷⁰ Todd (2007):447:η αναφορά στο άγραφο ψήφισμα είναι επινόηση του Ανδοκίδη, αφού η αναθεώρηση ακύρωνε μόνο τον άγραφο νόμο και πουθενά στους ρήτορες δεν αναφέρεται ο όρος. Μπορεί όμως ο Ανδοκίδης με τον όρο «άγραφο ψήφισμα» να αναφέρεται στο ψήφισμα εκείνο που δεν είχε συμπεριληφθεί ως πρόταση σε γραπτό νόμο.

γράφτηκε ο νόμος του Δημόφαντου εξακολουθούσε να υφίσταται τον 4ο αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, όποιος κατέλυε τη δημοκρατία ή κατείχε δημόσιο αξίωμα μετά την κατάλυσή της ή προσπάθησε να γίνει τύραννος ή βοήθησε στην εγκατάσταση τυραννίας έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως δημόσιος εχθρός και όλοι οι Αθηναίοι αναμενόταν να ορκιστούν ότι ένας τέτοιος άνθρωπος «θα θανατωθεί ατιμώρητα»⁷¹

Σε πολλά σημεία του λόγου του και ιδιαίτερα στις § § 1.73-1.76 παρουσιάζεται ο νόμος της *ατιμίας*. Στην πρώιμη αρχαϊκή Αθήνα, η *ατιμία* σήμαινε την πλήρη στέρηση όλων των δικαιωμάτων και ένας πολίτης μπορούσε να σκοτώσει έναν *άτιμο* χωρίς να θεωρηθεί η πράξη αυτή αδίκημα. Λίγο πριν από την κλασική περίοδο, ωστόσο, η *ατιμία* σήμαινε μερική ή ολική αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων. Επίσης, μπορεί να είχε μόνιμο χαρακτήρα ή παροδικό σε περίπτωση μη καταβληθέντος χρέους προς το κράτος. Ένας άνθρωπος που υπόκειτο σε ολική *ατιμία* δε μπορούσε να εμφανιστεί σε ορισμένους δημόσιους χώρους, δε μπορούσε να συμμετάσχει στη δημόσια ζωή και δεν μπορούσε να εμφανιστεί στο δικαστήριο. Εάν παραβίαζε τους όρους της απαγόρευσης, θα αντιμετώπιζε τη θανατική ποινή. Συνεπώς μπορεί να είχε το δικαίωμα κατοχής της περιουσίας του αλλά η αφαίρεση του δικαιώματος να υπερασπίζεται τα δικαιώματά του σε δίκη δυσχέραινε τη ζωή του, ώστε αυτός να προτιμά την εκούσια εξορία.⁷² Περιπτώσεις παρανόμων που υπόκεινται στην *ατιμία* παρουσιάζει ο Ανδοκίδης στις § § 1.73-1.76.

Ένας άλλος νόμος που προβάλλεται στην αποκάλυψη από τον Ανδοκίδη των πραγματικών κινήτρων των κατηγορών του είναι αυτός που αφορά στην επίκληρο

⁷¹ Volonaki (2018): 295.

⁷² Todd (1993): 314.

κόρη. Πρόκειται για έναν πολύ ενδιαφέροντα θεσμό που δείχνει ξεκάθαρα την πραγματικότητα της ελληνικής οργάνωσης των νόμων περί ιδιοκτησίας και κληρονομιάς. Η επίκληρος ήταν μια κόρη που μετά το θάνατο του πατέρα της ήταν η μόνη κληρονόμος που όμως τυπικά είχε την περιουσία και θα την παραχωρούσε στο γιο της, όταν αυτός ενηλικιωνόταν. Ο σύζυγος της επικλήρου δε μπορούσε να κληρονομήσει την περιουσία αλλά απλώς είχε την χρήση της μέχρι την ενηλικίωση του γιου της. Αν δεν είχε αρσενικό παιδί η παντρεμένη επίκληρος κόρη, έπρεπε να χωρίσει τον άντρα της και να παντρευτεί τον πλησιέστερο συγγενή της από το γένος του πατέρα της συνήθως τον αδελφό του πατέρα της.⁷³ Εάν αυτός ο άνθρωπος δεν ενδιαφερόταν να παντρευτεί, έπρεπε αυτή να παντρευτεί τον γιο του και ούτω καθεξής. Εάν περισσότερα από ένα άτομα ισχυρίζονταν ότι ήταν ο πλησιέστερος συγγενής της, -κάτι που θα μπορούσε να συμβεί, δεδομένης της έλλειψης δημόσιων μητρώων πολιτών στην Αθήνα- αυτή επιδικαζόταν από τον άρχοντα ο οποίος μέσω μιας νομικής διαδικασίας, της *επιδικασίας* αποσκοπούσε στην επίλυση της διαμάχης μεταξύ των διεκδικητών της επικλήρου κόρης⁷⁴. Ο νόμος αυτός απέβλεπε στη διατήρηση του οίκου⁷⁵.

Γενικά από την ομιλία *περί των Μυστηρίων* ο αναγνώστης σε πρώτο επίπεδο αντλεί πολύτιμες πληροφορίες για τη νομική διαδικασία αντιμετώπισης της ασέβειας που σημάδεψε τη ζωή του Ανδοκίδη το 415 και το 400, τις επιβαλλόμενες ποινές και σε δεύτερο επίπεδο για τους νόμους και τα ψηφίσματα την περίοδο πριν και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ.

⁷³ MacDowell (2003):151.

⁷⁴ Cantarella(2005):247-248.

⁷⁵ Wohl (2010):255.

A 2. Η υπόθεση

Ο Ανδοκίδης και η οικογένειά του που είχαν εμπλακεί σε δίκη το 415 με την κατηγορία της συμμετοχής τους στην παρωδία των Μυστηρίων και στην αποκοπή των Ερμών⁷⁶, αθώωθηκαν στη δίκη, επειδή ο ρήτορας παρέδωσε τα ονόματα των ενόχων εξασφαλίζοντας *άδειαν* για τον εαυτό του. Όμως το ψήφισμα του Ισοτιμίδα τον απέκλειε από τη συμμετοχή του στις ιερές γιορτές και στην αγορά.⁷⁷ Την περίοδο λοιπόν που ο Ανδοκίδης είχε επιστρέψει στην Αθήνα και ασκούσε τα καθήκοντά του ως πολίτης, ο Κηφίσιος, Μέλητος και Επίχαρις στηριζόμενοι στο ψήφισμα του Ισοτιμίδα του 415π.Χ τον κατήγγειλαν στον άρχοντα- βασιλέα ότι αυτός παραβλέποντας το ψήφισμα αυτό παρανόμως, είχε πάρει μέρος στις Ελευσίνιες γιορτές, είχε εισέλθει στην αγορά και είχε ασκήσει τα καθήκοντα του πολίτη. Ο Ανδοκίδης διώχθηκε με *ένδειξη*, μια νομική διαδικασία καταδίκης κάποιου για άσκηση δικαιωμάτων ενώ ήταν *άτιμος*. Σύμφωνα με το νόμο, όποιος διωκόταν με *ένδειξη* μπορούσε-χωρίς να είναι υποχρεωτικό- να τεθεί υπό κράτηση μέχρι να φτάσει η ημέρα της δίκης του, ή όφειλε να παράσχει εγγυήσεις (έγγυηταί), φίλους που θα εγγυούνταν ότι εμφανίστηκε για δίκη. Ο Ανδοκίδης όμως ούτε φυλακίστηκε ούτε υποχρεώθηκε να παράσχει εγγυήσεις. Ο Καλλίας ήλπιζε ότι θα έφευγε από την Αθήνα αντί να προσέλθει σε δίκη. Επειδή ο Ανδοκίδης δεν έφυγε, ο Καλλίας τον κατηγορήσε ότι παρανόμως είχε καταθέσει ικετήριο κλάδο στο ιερό

⁷⁶ . Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Ηθικά* §34D) ο Ανδοκίδης θεωρήθηκε ύποπτος, λόγω της ακολασίας του στο παρελθόν ,αφού σε νυχτερινή διασκέδαση έσπασε άγαλμα θεού και ,όταν καταγγέλθηκε, αρνήθηκε να υπακούσει στο αίτημα των κατηγορών του να παραδώσει το δούλο του.

⁷⁷ Gagarin- MacDowell (1998):97: το διάταγμα όριζε ότι, όποιος ήταν ένοχος ασεβείας και το είχε ομολογήσει έπρεπε να αποκλειστεί από την Αγορά και όλους τους ιερούς τόπους. Δεδομένου ότι όλοι οι άλλοι ένοχοι είτε της παρωδίας των μυστηρίων είτε του ακρωτηριασμού είχαν ήδη εκτελεσθεί ή είχαν πεθάνει στην εξορία, ο Ανδοκίδης ήταν πιθανώς το μόνο πρόσωπο στο οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι ίσχυε το διάταγμα.

στην Ελευσίνα, ενώ ήταν *άτιμος*. Η τελευταία καταγγελία προήλθε από σκευωρία του Κηφίσου, Μελήτου, Επίχαρι και Αγύρριου οι οποίοι συμφώνησαν να τοποθετήσουν ικετήριο κλάδο στο Ελευσίνιο ιερό και να ενημερώσει ο Καλλίας την επόμενη μέρα τη βουλή κατηγορώντας τον Ανδοκίδη για την τοποθέτηση του κλάδου. Επίσης, το σκεπτικό της κατηγορίας αυτής ήταν ότι, αν ο Ανδοκίδης είχε βάλει πραγματικά έναν ικετήριο κλάδο σε ένα ιερό, αυτό θα σήμαινε ότι ζητούσε το θεϊκό έλεος και έτσι ότι παραδεχόταν ότι ήταν ένοχος των κατηγοριών που είχε επιρρίψει ο Κηφίσος εναντίον του.⁷⁸ Η πράξη αυτή του *άτιμου* ρήτορα ως μιάσμα για την πόλη δεν απαιτούσε μόνο τον εξαγνισμό της αλλά ως πράξη ιεροσυλίας έπρεπε να τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου μάλιστα χωρίς δικαστική διαδικασία.

Η υπόθεση δικάστηκε από κριτική επιτροπή αποτελούμενη εξ ολοκλήρου από άντρες μνημένους στα Μυστήρια και, επειδή αφορούσε τη θρησκεία, προεδρεύων στη δίκη ήταν ο βασιλέας.⁷⁹ Όμως δεν έχει σωθεί ο κύριος λόγος για τη δίωξη, αλλά μια σύντομη ομιλία του Λυσία *Κατ' Ανδοκίδου άσεβείας*. Είναι απίθανο ο Λυσίας να έγραψε αυτό το λόγο αλλά φαίνεται να είναι το αυθεντικό κείμενο μιας από τις υποστηρικτικές ομιλίες της εισαγγελίας στη δίκη. Ωστόσο, τα επιχειρήματά της είναι γενικά και παρέχουν λίγες επιπλέον πληροφορίες για την υπόθεση. Ο Ανδοκίδης υπερασπίστηκε τον εαυτό του εκφωνώντας το λόγο *Περί τῶν μυστηρίων*. Ο λόγος οφείλει τον τίτλο του κατά πάσα πιθανότητα στο γεγονός ότι ανεξάρτητα αν ο Ανδοκίδης ήταν ένοχος ή όχι για τα γεγονότα του 415, η κατηγορία σε αυτή τη δίκη

⁷⁸ Macdowell (1962):13

⁷⁹ ό.π :14

σχετίζεται με το γεγονός ότι παρακολούθησε τα μυστήρια του τρέχοντος έτους.⁸⁰ Σε μεγάλο μέρος του λόγου ο ρήτορας υποστηρίζει ότι δεν ήταν ένοχος για τα γεγονότα του 415 π.Χ., ώστε, και αν ακόμα ίσχυε το ψήφισμα του Ισοτιμίδη, αυτό δεν τον αφορούσε, αφού δεν ήταν ασεβής. Αλλά στη συνέχεια ισχυρίζεται ότι η Αμνηστία και η αναθεώρηση των νόμων το 403 π.Χ. κατέστησαν το ψήφισμα πλέον άκυρο. Δεν είναι ξεκάθαρο ότι είναι νομικά ορθός εδώ, δεδομένου ότι το διάταγμα δεν ήταν νόμος και επομένως αυστηρά δεν ακυρώθηκε από τα μέτρα του 403 π.Χ. αλλά θεωρούσε ότι ήταν παρωχημένο και η δίωξη για παραβίαση του διατάγματος το 400 π.Χ. ήταν αντίθετη με το πνεύμα, αν όχι με το γράμμα της αμνηστίας, το οποίο προοριζόταν εν μέρει για την προστασία των ατόμων που είχαν ολιγαρχικό φρόνημα. Στο υπόλοιπο μέρος της ομιλίας επιτίθεται στους κατηγορούς του λέγοντας ότι ο Κηφίσιος, ο Μέλητος και ο Επίχαρις που είχαν διαπράξει όλα τα αδικήματα πριν από το 403 π.Χ., έπρεπε να διωχθούν ποινικά, εάν δεν αποδέχονταν την εγκυρότητα της Αμνηστίας. Επίσης, αποκαλύπτει τα κίνητρα των κατηγορών του. Συγκεκριμένα η έχθρα του Αγύρριου προς τον Ανδοκίδη εκπήγαζε από τον ανταγωνισμό του με το ρήτορα στο θέμα της διεκδίκησης του δικαιώματος είσπραξης φόρου. Επίσης, η δολιότητα του Καλλία, γνωστού μέλους της αριστοκρατικής οικογένειας των Κηρύκων και ιερέα των Ελευσινίων Μυστηρίων είχε τις ρίζες της στην έχθρα του με το ρήτορα για τη διεκδίκηση της επικλήρου κόρης με την οποία είχαν συγγένεια και ο ρήτορας και ο Καλλίας, αλλά πλησιέστερος συγγενής που νόμιμα μπορούσε να τη διεκδικήσει ήταν ο ρήτορας και ο ξάδελφός του Λέαγρος που όμως είχε παραιτηθεί από τη διεκδίκηση. Κατά την άποψη του Ανδοκίδη ο εκτοπισμός του ήταν στόχος του Καλλία, ώστε ο γιος του ως

⁸⁰ Todd(2007):401

ο επόμενος πλησιέστερος συγγενής να διεκδικήσει την επίκληρο κόρη και ύστερα να την προσφέρει στον ίδιον.⁸¹

Προφανώς η ομιλία είχε το επιθυμητό αποτέλεσμα στην κριτική επιτροπή, γιατί γνωρίζουμε ότι Ανδοκίδης απαλλάχθηκε. Ασυνήθιστα για μια αθηναϊκή δίκη, γνωρίζουμε όχι μόνο το αποτέλεσμα, αφού η μεταγενέστερη σταδιοδρομία του Ανδοκίδη καθιστά σαφή την αθώωσή του δεδομένου ότι ,αν αυτός δεν αθωνόταν, θα του επιβαλλόταν θανατική ποινή, αλλά και την ταυτότητα των κατηγορών,⁸² για τους οποίους θα γίνει λόγος παρακάτω. Το ύφος είναι απλό και ανεπιτήδευτο όπως επισημαίνει ο Πλούταρχος⁸³ και δε θυμίζει τη ρητορική δεινότητα των άλλων ρητόρων. Στο ύφος του ευδιάκριτα είναι στοιχεία παλιών και νέων γλωσσικών επιλογών. Ακολουθώντας την παλιά συνήθεια του ομιλητή που στοχεύει στον εντυπωσιασμό, ο Ανδοκίδης χρησιμοποιεί ποιητικές εκφράσεις ενώ χρησιμοποιεί ως τρόπο σύνδεσης νοημάτων «τούτο μεν καί τούτο» που απαντάται στον Ηρόδοτο, τον Αντιφώντα και στους τραγικούς ποιητές αλλά ποτέ στο Λυσία. Επιπρόσθετα, χρησιμοποιεί την περίφραση ουσιαστικό και *γίνεσθαι, καθίστασθαι, έχειν, ή ποιείσθαι* αντί για το μονολεκτικό τύπο. Για παράδειγμα *λόγους ποιείσθαι* αντί *λέγειν*. Γενικά προτιμά τις περιφράσεις από τη μονολεκτική διατύπωση: *εις τούς κίνδυνους καθιστάμενων* αντί *κινδυνευόντων*, ή *ενδειξις εγένετο* αντί *ενεδείχθην*. Αδέξια και ανεπιτυχώς επιχειρεί αντιθέσεις. Είναι φανερό ότι ο Ανδοκίδης, όπως και οι περισσότεροι ερασιτέχνες σε αντίθεση με τους περισσότερους επαγγελματίες, ενδιαφέρεται περισσότερο για το τι κάνει παρά για το πώς το κάνει. Εστιάζεται

⁸¹ Gagarin – MacDowell (1998):99-100.

⁸² Todd(2007): 401.

⁸³ Πλούταρχου *Ηθικά* (835b): "Ἔστι δ ἀπλοῦς καὶ ἀκατάσκευος ἐν τοῖς λόγοις, ἀφελής τε καὶ ἀσημάτιστος.

περισσότερο στο να πείσει την κριτική επιτροπή για την αθωότητά του παρά στη διατύπωση των επιχειρημάτων του με κομψό τρόπο.⁸⁴ Μερικές φορές η διατύπωση είναι αδέξια ή επαναλαμβανόμενη αλλά είναι ο λόγος ενός ανθρώπου που αγωνίζεται για τη ζωή του και αναφέρει την εκδοχή του για τα γεγονότα με δύναμη και ζωντάνια.⁸⁵

A.3.Δομή του λόγου.

Ο λόγος αρχίζει με το προοίμιο(1-10) και συνεχίζει με τη διήγηση(11-105).Στη διήγηση εκθέτει τα γεγονότα, την παρωδία των Ελευσίνιων Μυστηρίων(11- 33) και τον ακρωτηριασμό των Ερμών(34- 70). Στα κεφάλαια 71-91 ο Ανδοκίδης προσπαθεί να αποδείξει ότι το ψήφισμα του Ισοτιμίδη για την παραβίαση του οποίου κατηγορήθηκε από τον Κηφίσιο, ήταν άκυρο το 400 π.Χ μετά τις εξελίξεις του 405-403 π.Χ. αναφερόμενος στο ψήφισμα του Πατροκλείδη που αποκατέστησε τα πολιτικά δικαιώματα όσων τα είχαν στερηθεί, και στην αναθεώρηση των νόμων μετά την κατάρρευση του τυραννικού καθεστώτος για την απόδοση αμνηστίας με σκοπό τη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης. Στα κεφάλαια 92-100 επιτίθεται στους κατηγορούς του, Κηφίσιο, Μέλητο και Επίχαρη ενώ στα κεφάλαια 101-109 προβάλλει την ανάγκη αθώωσής του για χάρη της πολιτικής ενότητας. Στα κεφάλαια 110-116 αποδεικνύει τη σαθρότητα της κατηγορίας ότι είχε τοποθετήσει ικετήριο κλάδο ενώ στα χωρία 117-131 επιτίθεται στον Καλλία αποκαλύπτοντας τη σκευωρία του και τα πραγματικά κίνητρά του. Στα κεφάλαια 132-139 επιτίθεται στον Αγύρριο αποκαλύπτοντας τα κίνητρά του και τονίζει ότι ,αν ήταν ο ίδιος ασεβής, οι θεοί δεν

⁸⁴ Macdowell (1962): 19-21.Για το ύφος των λόγων του Ανδοκίδη βλέπε και Edwards (2002): 29-30.

⁸⁵ Gagarin – MacDowell (1998): 100.

θα τον έσωζαν από κινδύνους ενώ ανασκευάζει το επιχείρημα της εισαγγελίας σχετικά με τις θαλάσσιες μεταφορές. Στον επίλογο μιλώντας για τους νόμους, τους προγόνους και τη δόξα της πόλης του εντάσσει την υπόθεσή του στην ιστορία της και παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως χρήσιμο μέλος της κοινωνίας μετά την επιστροφή του ευελπιστεί στην αθωωτική απόφαση του δικαστηρίου. Ο λόγος είναι μακροσκελής και η διήγηση εμπλέκεται με την απόδειξη. Σε κάθε ενότητα διήγησης αντιστοιχεί και η ανάλογη απόδειξη ενώ στόχος του ρήτορα δεν είναι η άρτια αλληλουχία αλλά η αφήγηση των ιστοριών με την χρήση παραδειγμάτων.⁸⁶

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β. Ο ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΟΚΙΔΗ : ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ

α. Τό προοίμιον

Στο προοίμιο §1-10 ο Ανδοκίδης παρακαλεί τους δικαστές να απονεύμουν δικαιοσύνη με ευθυκρισία, σεβόμενοι τους όρκους τους ,ώστε να τον αθώσουν. Ακολουθώντας το πρότυπο του ρητορικού προοιμίου ,στόχος του είναι να πετύχει την εύνοια των δικαστών, την *πρόσεξιν* και την κατατόπιση .Όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική Γ* (1415a), στόχος του ομιλητή -κατηγορούμενου που υπερασπίζεται τον εαυτό του είναι να αρχίσει το λόγο του με την απόκρουση της κατηγορίας. Έτσι, ο Ανδοκίδης ως κατηγορούμενος χρησιμοποιώντας την οριστική έγκλιση «*ἐπίστασθε*» και την πρόταξη του αντικειμένου «*παρασκευήν καὶ τὴν προθυμίαν*» θεωρεί σίγουρο ότι οι δικαστές έχουν αντιληφθεί ότι ο ομιλητής έχει πέσει θύμα κακόβουλων ανθρώπων που θέλουν να τον βλάψουν με κάθε τρόπο, «*δικαίως καὶ ἀδίκως*». Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκει να προκαλέσει την εύνοια των ακροατών παρουσιάζοντας τον εαυτό του θύμα και επιχειρώντας επίθεση στο ήθος

⁸⁶ Jebb (2008):50.

των αντιπάλων του με την αποκάλυψη της κακοβουλίας τους ως κινήτρου της κατηγορίας εις βάρος του, να ταυτίσει την κατηγορία με συκοφαντία. Την εύνοια των δικαστών προσπαθεί να κερδίσει εξαίροντας το σημαντικό ρόλο τους στην απονομή της δικαιοσύνης. Με την χρήση του ρήματος «δεήσομαι» που τον προστατεύει από την ενδεχόμενη εντύπωση της εγωιστικής απαίτησης, ο ρήτορας με παρακλητικό τόνο στηρίζει τις ελπίδες του « δίκαια και ράδια χαρίζεσθαι και έμοι άξια πολλοῦ τυχεῖν» σε αυτούς μόνο, όπως διαφαίνεται και με την επανάληψη της προσωπικής αντωνυμίας: «ύμῶν, ύμῖν ,παρ' ύμῶν». Αυτή η εμπιστοσύνη του στη δικαιοσύνη «τῷ δικαίῳ» και στην προστασία που θα λάβει από τους δικαστές «ύμῖν» με τη δίκαιη κρίση τους, τη σύμφωνη με τους νόμους και τους όρκους που έδωσαν, ήταν η αιτία που τον ώθησε να παρουσιαστεί στη δίκη ενώ δεν είχε ορίσει εγγυητές ούτε είχε φυλακιστεί(1 .2). Σημειωτέον είναι ότι στους δικανικούς λόγους κοινός τόπος ήταν οι διάδικοι να υπενθυμίζουν στους δικαστές το χρέος τους να απονείμουν δικαιοσύνη σύμφωνα με τους νόμους της πόλης και τους όρκους που έδωσαν οι ίδιοι, όταν ανέλαβαν το αξίωμα της δικαστικής εξουσίας.⁸⁷ Η ρήτρα του όρκου του ενόρκου δικαστή επικαλείτο πολύ πιο συχνά από τη ρήτρα της δίκαιης απόφασης, αφού ο όρκος ήταν δεσμευτικός για την απόδοση δίκαιης κρίσης. Επιπρόσθετα, προβαλλόταν πολλές φορές στους λόγους η δύναμη των νόμων. Το μέλλον των ίδιων των νόμων έγκειτο στην ισορροπία. Η σωστή απόφαση στην παρούσα υπόθεση θα επιβεβαίωνε την εγκυρότητα των νόμων ενώ η εσφαλμένη θα είχε ως αποτέλεσμα την ακύρωση των νόμων. Έτσι, οι δικαστές είχαν την επιλογή να ψηφίσουν υπέρ του αντίδικου ή να προσχωρήσουν στους νόμους. Χάρη στην επιβολή τους από τους δικαστές οι νόμοι αποκτούσαν δύναμη για τη διασφάλιση

⁸⁷ Wohl V (2010):27.

της ευταξίας στην κοινωνία.⁸⁸ Μάλιστα η δίκαιη κρίση των δικαστών ως φρούρηση των νόμων, αποδεσμευμένη από προηγούμενες αποφάσεις καθιστούσε την παρούσα απόφαση ως θεωρητικά δεσμευτική στο μέλλον. Η δίκαιη κρίση τους, μέρος του όρκου τους συνιστούσε δικαιοσύνη, ακόμα κι αν δεν είχαν θεσπιστεί νόμοι για μία περίπτωση. Επομένως, το θεμέλιο της εξουσίας στα αθηναϊκά δικαστήρια δεν ήταν στην πραγματικότητα το κράτος δικαίου αλλά μάλλον η κυριαρχία του δήμου, το ιδεολογικό δόγμα της αθηναϊκής δημοκρατίας.⁸⁹

Στο προοίμιο λοιπόν ο Ανδοκίδης στηριζόμενος στη δίκαιη κρίση των δικαστών που αποτέλεσε ένα κίνητρο να παρουσιαστεί στη δίκη εκούσια παρακαλεί τους δικαστές «μὴ προκαταγιγνώσκειν ἀδικεῖν». Μάλιστα η απόφασή του να δικαστεί διέψευσε τις προσδοκίες των εχθρών του ότι θα προτιμούσε να φύγει και να ζήσει σε άλλο τόπο, αφού στην Κύπρο είχε δημιουργήσει περιουσία, παρά μένοντας στην πατρίδα του να δικαστεί θέτοντας έτσι σε κίνδυνο τη ζωή του. Όμως αυτός αποφάσισε να μείνει λόγω και της φιλοπατρίας του, αφού θεωρούσε ανυπόφορο «πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔχειν στερόμενος τῆς πατρίδος» ενώ η επιθυμία του ήταν να ζήσει ως πολίτης στην πατρίδα του παρά σε άλλες πόλεις(1.5). Είναι φανερό ότι επιδιώκει να κερδίσει την εύνοια των δικαστών χρησιμοποιώντας έναν άλλο κοινό τόπο, τη φιλοπατρία. Επιπρόσθετα, ζητάει από αυτούς να δείξουν περισσότερη επιείκεια σε αυτόν παρά στους κατηγορούς του υπενθυμίζοντας τη μειονεκτική θέση του ως απολογουμένου έναντι των τελευταίων: αυτοί έπλεξαν τη διαβολή «ἄνευ κινδύνων ὄντες» ενώ αυτός απολογείται «μετὰ δέους καὶ κινδύνου καὶ διαβολῆς τῆς μεγίστης» (1.6). Είναι κοινοτυπία να μην παραλείπουν οι αττικοί ρήτορες να

⁸⁸ Carey(1996): 44-46.

⁸⁹ Wohl (2010):32.

τονίζουν τις δυσκολίες τους. Περιγράφουν την αγωνία που αντιμετωπίζει ο κατηγορούμενος πριν από τις εκπλήξεις που τον περιμένουν, αγαπούν να απεικονίζουν την δυσμενή κατάσταση στην οποία βρίσκεται αυτός που αμύνεται και κοινός τόπος είναι να περιγράφουν την αμηχανία που ο ομιλητής αισθάνεται, όταν πρέπει να απαντήσει αμέσως σε όσα ο κατηγορός ήταν σε θέση να κατασκευάσει στον ελεύθερο χρόνο του.⁹⁰ Είναι εμφανές ότι προβαίνοντας ο ρήτορας σε επίθεση στο ήθος του αντιπάλου παρουσιάζει τους κατηγορούμενους ως επιδέξιους συνθέτες μιας κατηγορίας που την χαρακτηρίζει διαβολή, ώστε να προκαλέσει στους ακροατές αντιπάθεια για αυτούς και συμπάθεια για τον ίδιο. Την επιείκεια των δικαστών στο πρόσωπό του ως απολογούμενο την επιζητά και για άλλο λόγο. Συγκεκριμένα, στο παρελθόν πολλοί άνθρωποι καταστράφηκαν άδικα λόγω ψευδομαρτυρίας των κατηγορών. Επομένως, το κακό προηγούμενο των ψευδομαρτυριών καθιστά τους κατηγορούμενους αναξιόπιστους. Γι αυτό και στη δική του περίπτωση η διαπίστωση της αλήθειας ή του ψεύδους της κατηγορίας πρέπει να στηριχθεί όχι μόνο στα επιχειρήματα των κατηγορών του αλλά και στη δική του απολογία(1.7). Είναι εμφανές ότι ο ρήτορας χρησιμοποιεί ένα ενθύμημα, έναν ρητορικό συλλογισμό :αν σε πολλές δικαστικές υποθέσεις σημειώθηκαν φαινόμενα ψευδομαρτυρίας, άρα και στη δική του υπόθεση μπορεί να σημειωθεί κάτι ανάλογο.

Στα χωρία 1.8-1.10 κατατοπίζει τους δικαστές για το θέμα του. Βρισκόμενος σε δίλημμα αν πρέπει να απολογηθεί για τα τελευταία γεγονότα της παράνομης καταγγελίας που δέχτηκε ή για την ακυρότητα του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη, ή για τα γεγονότα από την αρχή, αποφασίζει να μιλήσει για τα γεγονότα από την αρχή,

⁹⁰ Lavency (2007):8.

γιατί έτσι θα αποκαλυφθεί η συκοφαντία εις βάρος του. Δηλώνει ότι θα απολογηθεί για την αιτία για την οποία έγινε η καταγγελία εναντίον του και θα αποδείξει ότι διεπράξε ασέβεια . Ο Ανδοκίδης εννοεί ότι θα πρέπει να δώσει μια περιγραφή της ζωής του από το 415 π.Χ., όπου το τελευταίο γεγονός είναι η δίωξη και ότι σκοπεύει να εξηγήσει στην κριτική επιτροπή πώς τέθηκε αυτή η παράνομη δίωξη. Στη συνέχεια τονίζοντας πάλι το υψηλό αίσθημα δικαίου των δικαστών και την υπευθυνότητά τους στην τήρηση των όρκων τους συνδέει το « ψηφίζεσθαι κατά τούς ὄρκους»⁹¹ με τη σωτηρία της πόλης(1.9).Πρόκειται για έναν κοινό ρητορικό τόπο ενώ η ιδέα της σύνδεσης της ευημερίας της πόλης με την τήρηση των νόμων απαντάται στον Ευριπίδη: τό γάρ τοι συνέχον ανθρώπων πόλεις τούτ' εσθ,όταν τις τούς νόμους σώζη καλώς.⁹²

β. Διήγησις.

β1.. Επιχειρηματολογία αντίκρουσης της κατηγορίας για εμπλοκή του Ανδοκίδη στην παρωδία των Μυστηρίων το 415π.Χ και για καταγγελία προς τον πατέρα του.

Στη συνέχεια ο ρήτορας εκτενώς διηγείται τις τέσσερις μηνύσεις που αφορούσαν στα γεγονότα του 415 π.Χ. και συγκεκριμένα στην παρωδία των Ελευσινίων μυστηρίων. Με την εκτενή και λεπτομερή διήγηση των μηνύσεων(1.11-1.18) ο ρήτορας αποβλέπει στην απόσειση της κατηγορίας ότι αυτός έκανε την καταγγελία σχετικά με την υπόθεση των μυστηρίων και ότι συμπεριέλαβε μεταξύ των ενόχων και τον πατέρα του (1.19)⁹³) ενώ χρησιμοποιώντας επιχειρήματα θέλει να καταλήξει

⁹¹ Το περιεχόμενο του όρκου των Ηλιαστών αναφέρεται στο λόγο του Δημοσθένη *Κατά Τιμοκράτους*(24.149-151).

⁹² Macdowell (1962):67.

⁹³ Thomas (1989):129-139:ο πατέρας του Ανδοκίδη, Λεογόρας, που γνωστός για τη σπατάλη του πλούτου του σε πολυτελείς απολαύσεις σατιρίστηκε από κωμωδιογράφους (Αριστοφάνη *Νεφέλες* 109 και *Σφήκες* 1269, από τον Πλάτωνα. Η μόνη γνωστή δημόσια υπηρεσία του ήταν η συμμετοχή του ως επί κεφαλής μιας αθηναϊκής πρεσβείας στο βασιλιά της Μακεδονίας το 426 π.Χ. Ο

ότι δεν παρουσιάστηκε στο δικαστήριο ούτε κατήγγειλε κανέναν ούτε παρέδωσε κατάλογο ενόχων, για να κερδίσει *άδειαν*, αλλά και ότι το όνομά του ως ενόχου δεν καταγγέλθηκε από κανέναν ούτε είναι καταγεγραμμένο σε κανέναν κατάλογο(1.23). Ο απώτερος στόχος του είναι να αποδείξει ότι δε συμμετείχε στη διακωμώδηση των Μυστηρίων, άρα δεν ήταν ασεβής και επομένως το ψήφισμα του Ισοτιμήδη περί *ατιμίας* των ασεβούντων δεν τον αφορά. Γι αυτό θεώρησε ότι ο καλύτερος τρόπος και δικαιότερος, για να αναιρέσει την εις βάρος του κατηγορία ήταν « *άπολογοῖσθαι, ἀναμιμνήσκοντα τοὺς τῶν κατηγορῶν λόγους ἐξελέγχειν*» (1.19).

Στις καταγγελίες που αναφέρει για τη διακωμώδηση των Μυστηρίων σε ιδιωτικά σπίτια κατονομάζει τόσο τους καταγγέλλοντες όσο και τους ενόχους. Στην πρώτη καταγγελία ο μηνυτής ήταν ο Πυθόνικος ο οποίος κατήγγειλε ότι στο σπίτι του Αλκιβιάδη γινόταν παρωδία των Μυστηρίων, επικαλούμενος μαρτυρία ενός δούλου ως αυτόπτη μάρτυρα. Επειδή ο Αλκιβιάδης έφερνε αντιρρήσεις, οι πρυτάνεις έφεραν το δούλο του Πολέμαρχου, τον Ανδρόμαχο και αυτός αποκάλυψε ότι στο σπίτι του Πουλυτίωνος ο Αλκιβιάδης, ο Νικίας και ο Μέλητος παρωδούσαν τα Μυστήρια παρουσία και άλλων. Μάλιστα ο ρήτορας καλεί για επιβεβαίωση τον Διόγνητο, τον *ζητητή*, δηλαδή τον ερευνητή των οφειλετών του δημοσίου(1.11-1.14).⁹⁴ Στη δεύτερη μήνυση ο καταδότης ήταν ο μέτοικος Τεύκρος ο οποίος

περιορισμένος δημόσιος ρόλος του και ο πολυτελής τρόπος ζωής, τα δείπνα και οι φασιανοί υποδεικνύουν έναν Αθηναίο αριστοκράτη που ένιωσε δυσαρεστημένος με την πολιτική κατάσταση της εποχής του και ο οποίος σκόπιμα στέρησε τις υπηρεσίες του από την πόλη. Αυτό μπορεί να εξηγήσει γιατί ο Ανδοκίδης ποτέ δεν αναφέρθηκε στις δημόσιες υπηρεσίες του πατέρα του στην υπεράσπισή του, αν και ανέφερε συχνά άλλα μέλη της οικογένειας.

⁹⁴ Thur (2005):159:ο μάρτυρας παρείχε αποδεικτικά στοιχεία .Κατά τη δίκη έπρεπε να εμφανιστεί ενώπιον του δικαστηρίου και έπρεπε να πάει επάνω στην εξέδρα του ομιλητή (βήμα). Εκεί, έπρεπε είτε να καταθέσει είτε, ύστερα, να επιβεβαιώσει σιωπηλά με νεύμα το κείμενο της κατάθεσής του που είχε διαβάσει προηγουμένως δυνατά ο γραμματέας. Ποτέ δεν έπρεπε να απαντήσει σε οποιαδήποτε ερώτηση. Μόνο από το γεγονός ότι ήταν εκεί προσωπικά, είτε επαινείτο είτε προσβαλλόταν από τους διαδίκους και ότι καταθέτοντας διέτρεχε τον κίνδυνο για αγωγή ψευδομαρτυρίας διαμόρφωναν οι δικαστές μια άποψη εάν η μαρτυρία του ήταν αληθής. Εξάλλου,

εξασφαλίζοντας αμνηστία από τη βουλή αποκάλυψε τα ονόματα των συνενόχων του στην παρωδία των Μυστηρίων και παρείχε πληροφορίες για την αποκοπή των Ερμών στηλών(1.15). Υπενθυμίζει στους δικαστές και μία τρίτη μήνυση από την Αγαρίστη⁹⁵, τη σύζυγο του Αλκμεωνίδα, η οποία κατήγγειλε ότι στο σπίτι του Χαρμίδη ο Αλκιβιάδης, ο Αξίοχος και ο Αδείμαντος τελούσαν μυστήρια οι οποίοι μετά τη μήνυση δραπέτευσαν(1.16). Η τέταρτη μήνυση υποβλήθηκε από το Λυδό, το δούλο του Φερεκλή, ο οποίος κατήγγειλε ότι στο σπίτι του Φερεκλή τελούνταν μυστήρια αναφέροντας τα ονόματα των εμπλεκόμενων και το όνομα του πατέρα του ρήτορα ο οποίος δε συμμετείχε, γιατί κοιμόταν. Ο Σπεύσιππος, μέλος της βουλής, τους παρέδωσε στο δικαστήριο ενώ ο πατέρας του ρήτορα ,αφού όρισε εγγυητές και κατήγγειλε το Σπεύσιππο για παράνομη πρόταση, παρουσιάστηκε στη δίκη με παρότρυνση του ίδιου του ρήτορα ,όπου η πρόταση του Σπεύσιππου συγκέντρωσε ελάχιστες ψήφους(1.17). Στο σημείο αυτό ο ρήτορας καλεί ως μάρτυρες τους συγγενείς των ενόχων που δραπέτευσαν(1.18).⁹⁶

Για να αποδείξει ότι δεν κατήγγειλε τον πατέρα του, δεν αρκείται μόνο στις μαρτυρίες και στις μηνύσεις στις οποίες αποκαλύπτονται οι μηνυτές και οι ένοχοι για το σκάνδαλο των Μυστηρίων, αλλά χρησιμοποιεί και επιχειρήματα για την

για την αξιολόγηση της μαρτυρίας ο νόμος επέτρεπε στους διαδίκους με επίσκεψιν να ανακοινώσουν εάν ήθελαν να κινήσουν δίκη ψευδομαρτυρίας κατά του μάρτυρα. (Αθ.Πολ. 68.4).Επειδή η ετυμηγορία στο δικαστήριο γινόταν απλώς με ψήφο χωρίς συζήτηση (Αθ. Πολ. 69.1) και δεν αιτιολογείτο ήταν άγνωστη η επιρροή ενός συγκεκριμένου μάρτυρα στην έκβαση μιας δίκης. Στο 1.14 σημειώνεται ανάκριση του μάρτυρα από τον Ανδοκίδα ενώ ο μάρτυρας απαντά στις ερωτήσεις του.

⁹⁵ Η καταγγελία της Αγαρίστης αναφέρεται μόνο στο *περί των Μυστηρίων* ενώ απουσιάζει από την αφήγηση του Πλούταρχου.

⁹⁶ Οι καταθέσεις και η ταυτότητα των πληροφοριοδοτών που αναφέρει ο Ανδοκίδης συμπληρώνουν την ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη (Θουκ 6.28.1.). Ο Πλούταρχος αναφέρει και πέμπτη καταγγελία εναντίον του Αλκιβιάδη: «Θεσσαλός Κίμωνος Λακιάδης Άλκιβιάδην Κλεινίου Σκαμβωνίδα ενείσηγγειλεν άδικεῖν περι τῷ θεῷ...»(*Αλκιβιάδης* 22.3) ενώ αναφέρει και καταγγελία του δημαγωγού Ανδροκλή εναντίον του Αλκιβιάδη για συμμετοχή του και στα δύο σκάνδαλα. (Αλκ.19.1) Επίσης, αναφέρει παρωδία στο σπίτι του Αλκιβιάδη. « ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἑαυτοῦ»(Αλκ.22.3).Για την αναφορά του Πλούταρχου στην παρωδία των Μυστηρίων βλέπε υποσημ.55.

ενίσχυση της θέσης του. Με τις ρητορικές ερωτήσεις «καίτοι τί ἐβουλόμην, εἰ ἐμήνυσα μὲν κατὰ τοῦ πατρός, ὡς οὗτοί φασιν, ἰκέτευον δὲ τὸν πατέρα μείναντά τι παθεῖν ὑπ’ ἐμοῦ;» που προσδίδουν ζωηρότητα στο λόγο του και κεντρίζουν το ενδιαφέρον του ακροατηρίου, πλέκεται ο συλλογισμός του: δε θα κέρδιζε τίποτα, αν κατηγορούσε τον πατέρα του και από την άλλη τον παρακαλούσε να μείνει στη δίκη. Ο πατέρας του πείστηκε να παρουσιαστεί στη δίκη γνωρίζοντας ότι ,αν αποδεικνυόταν ότι ήταν ένοχος, έπρεπε να θανατωθεί εξαιτίας της καταγγελίας του γιου του ενώ ,αν αθωνόταν ,έπρεπε να σκοτώσει τον ίδιο του το γιο, αφού σύμφωνα με το νόμο η θανατική ποινή προβλεπόταν και για τον ψευδόμενο κατηγορο. Όμως, η επιβίωση τόσο του ίδιου του ρήτορα όσο και του πατέρα του δείχνει ότι ο ρήτορας δεν είχε καταγγέλλει τον πατέρα του, γιατί αλλιώς, έπρεπε κάποιος από τους δύο να καταδικαστεί σε θάνατο(1.20). Το επιχειρήμά του είναι έγκυρο και αληθές ενώ ισχυρή προκειμένη είναι η αναφορά στον αθηναϊκό νόμο. Επίσης, ο Ανδοκίδης χρησιμοποιεί και ένα άλλο επιχειρήμα: αν ο πατέρας του ήθελε να παραμείνει και να αντιμετωπίσει τη δίκη ,οι φίλοι του δεν θα δέχονταν να γίνουν εγγυητές του αλλά θα του πρότειναν να διαφύγει και ταυτόχρονα να εκδικηθεί τον καταδότη γιο του(1.21). Επιπρόσθετα,για να αποδείξει ότι δεν κατήγγειλε τον πατέρα του, προβαίνει σε έναν υποθετικό συλλογισμό, εισβάλλοντας στο σκεπτικό του Σπεύσιππου και εικάζοντας τα λεγόμενά του σε ευθύ λόγο : όταν ο πατέρας του κατήγγειλε τον Σπεύσιππο για παράνομες ενέργειες και πρότεινε να υποβληθούν οι δούλοι σε βασανισμό⁹⁷ ,για να αποδειχθεί ότι ποτέ δεν πήγε στο σπίτι του Φερεκλή

⁹⁷ Macdowell (1962):79: συχνότατα στους Αθηναίους ομιλητές γίνεται λόγος για βασανισμό δούλων για αποκάλυψη της αλήθειας. Στην περίπτωση του Λεωγόρα η πρότασή του να βασανιστούν οι δούλοι του δείχνει τη σιγουριά του ότι οι δούλοι του, ακόμη και όταν βασανίζονταν, θα ταυτίζονταν με τις δηλώσεις του κυρίου τους. Πάντως δούλος χωρίς την άδεια του κυρίου του δε μπορούσε να

και δε συμμετείχε στην παρωδία των Μυστηρίων, αν όντως ο ρήτορας είχε κατηγορήσει τον ίδιο του τον πατέρα, ο Σπεύσιππος θα πρόβαλε ως τεκμήριο ενοχής αυτή την καταγγελία στο Λεωγόρα, τον πατέρα του ρήτορα και θα ζητούσε από το ρήτορα να διαψεύσει τον πατέρα του, για να μην του αφαιρεθεί η αμνηστία(1.22).Στο σημείο αυτό ο Ανδοκίδης θεωρώντας ότι απέδειξε ότι οι κατηγοροί του ψεύδονται ζητάει από τους δικαστές «πονηρούς τε αυτούς νομίζειν» και «χρησθαί τε τεκμηρίω» ότι, αφού για σοβαρές κατηγορίες του παρελθόντος αποδείχθηκε ότι ψεύδονται ,θα αποδειχθεί και η σαθρότητα των λιγότερο σοβαρών κατηγοριών τους(1.24).Επίσης,για να προσδώσει στο λόγο του αξιοπιστία και στους δικαστές τη σιγουριά της αθωότητάς του, δηλώνει ότι διατίθεται να παραχωρήσει τον χρόνο του αγόρευσης σε όποιον αποδείξει ότι αυτός ψεύδεται και ότι εξαιτίας του, με δική του μήνυση κάποιος εξαναγκάστηκε να φύγει ή εξορίστηκε(1.26).Ως τεκμήριο για τις μηνύσεις παραθέτει και τα μήνυτρα⁹⁸, το ποσό που εισέπραξε ο κάθε μηνυτής. Σύμφωνα με το ψήφισμα του Κλεώνυμου το ποσό ήταν χίλιες δραχμές ενώ με το ψήφισμα του Πείσανδρου το ποσό ανήλθε στις δέκα χιλιάδες δραχμές. Ο Πυθόνικος ισχυριζόμενος ότι πρώτος έκανε τη μήνυση διεκδικούσε το ποσό ενώ το ίδιο ποσό το διεκδικούσε και ο Ανδροκλής. Τελικά αποφασίστηκε, αφού ακουστούν οι καταγγελίες του καθενός ενώπιον των δικαστών, να δώσουν την πρώτη αμοιβή στον Ανδρόμαχο και τη δεύτερη στον Τεύκρο.⁹⁹

βασανιστεί. Όμως το 415 π.Χ. το Συμβούλιο πήρε εξουσία να υποβάλει σε βασανισμό δούλο χωρίς την άδεια του κυρίου του «τάς θεραπαίνας ἔλαβον οἱ πρυτάνεις»(1.64).

⁹⁸ Αναφορά στα μήνυτρα κάνει και ο Θουκυδίδης (Θουκ.6.27.2).

⁹⁹ Macdowell(1962):80-82:οι δημαγωγοί Κλεώνυμος και Πείσανδρος προσέφεραν αυτές τις αμοιβές ως δέλεαρ στους πληροφοριοδότες για τα γεγονότα της παρωδίας των Μυστηρίων και της αποκοπής των Ερμών με σκοπό την εξόντωση του Αλκιβιάδη και των ολιγαρχικών. Επειδή η προσφορά των χιλίων δραχμών δεν ήταν δελεαστική για τυχόν πληροφοριοδότη, ο Πείσανδρος έπεισε τη συνέλευση να προσθέσει το ποσό των δέκα χιλιάδων. Ο Τεύκρος και ο Ανδρόμαχος ως προσκεκλημένοι πληροφοριοδότες του συμβουλίου και του Πυθόνικου αντίστοιχα δεν ήταν Αθηναίοι πολίτες και

Ύστερα από την έκθεση όλων των αποδεικτικών στοιχείων για το ρόλο του στην υπόθεση της παρωδίας των Μυστηρίων, χρησιμοποιώντας το πολυσύνδετο σχήμα δηλώνει κατηγορηματικά ότι «οὔτε ἡσέβηκα οὔτε μεμήνυκα περι οὔδενος οὔτε ὠμολόγηκα περι αὐτῶν, οὔδὲ ἔστι μοι ἀμάρτημα περι τῷ θεῷ οὔτε μεῖζον οὔτ' ἔλαττον οὔδὲ ἔν»(1 29).Στην παράγραφο 1.30 αρνείται την κατηγορία της ασέβειας ενώ θεωρεί ασεβείς τους κατηγορούς του, επειδή τον συκοφαντούν. Συγκεκριμένα προβαίνοντας σε επίθεση του ήθους του αντιπάλου χαρακτηρίζει διαβολή την εις βάρος του κατηγορία ενώ με επίκληση στο συναίσθημα επιδιώκει να προβληματίσει και να ευαισθητοποιήσει τους δικαστές αποκαλώντας δεινόν μια δικαστική απόφαση που ενέχει τον υποσκελισμό της αλήθειας από τη συκοφαντική δυσφήμιση. Προβάλλοντας το ήθος του τολμά αντιθετικά να διαχωρίσει τη δική του στάση από τη στάση αυτών που έχουν διαπράξει σοβαρή ασέβεια, όπως αυτή που αφορά στα Μυστήρια. Συγκεκριμένα, «τοῖς μὲν ἡμαρτηκόσι τὰ τοιαῦτα ἀμαρτήματα» είναι δύσκολο να απολογηθούν, γιατί «ἡ βάσανος δεινὴ παρὰ τοῖς εἰδόσιν» ενώ γι' αυτόν «ὁ ἔλεγχος ἡδιστος», αφού δεν έχει ανάγκη να παρακαλέσει τους δικαστές να αθωωθεί, επειδή ελέγχει ,ερευνά και κρίνει τους λόγους των κατηγορών του ανιχνεύοντας το λάθος τους εδραζόμενος στα γεγονότα που διηγήθηκε. Σημειωτέον ότι εξαίρει την αυθεντία των δικαστών των οποίων η γνώση των γεγονότων αποδυναμώνει την απολογία των ασεβούντων ενώ με τη μετοχή «ἀναμνησκοντα τὰ γεγενημένα» φαίνεται ότι με την προηγούμενη διήγησή του αποβλέπει όχι στην ενημέρωση των δικαστών αλλά στην ενδυνάμωση της μνήμης

αμφισβητήθηκε το δικαίωμά τους να διεκδικήσουν την ανταμοιβή της παροχής πληροφοριών. Η ακρόαση τελικά των καταγγελιών για το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο έγινε από κριτική επιτροπή με μνημένους στα Ελευσίνια Μυστήρια ενώ αποκλείστηκαν από το ορκωτό δικαστήριο οι μη μνημένοι και από αυτή την επιτροπή ορίστηκαν οι ανταμοιβές στον Ανδρόμαχο και στον Τεύκρο.

τους για τα γεγονότα του 415 π.Χ. Σύμφωνα με τον Macdowell,¹⁰⁰ η κριτική επιτροπή στα 400 π.Χ. δεν γνώριζε πραγματικά τα γεγονότα του 415 π.Χ. Όμως ο ρήτορας παρουσιάζοντάς τους ως γνώστες τους κολακεύει και κάνει χρήση της απροθυμίας των ανίδεων να ομολογήσουν την άγνοιά τους. «Ξέρετε ότι αυτά είναι τα γεγονότα» είναι λιγότερο πιθανό να αντικρουστεί από ένα απλό «Αυτά είναι τα γεγονότα». Παράλληλα, θεωρώντας τον έλεγχο ήδιστο αποπνέει μία αυτοπεποίθηση που εκπηγάζει από την ηθική του καθαρότητα και ειλικρίνεια της απολογίας του. Βέβαια, στην παράγραφο 1.31, για να διασκεδάσει κάποια εγωιστική εντύπωση λόγω της αυτοπεποίθησής του και να αποφύγει τυχόν αντιπάθεια προς το πρόσωπό του από τους δικαστές, επικαλείται πάλι την αυθεντία των δικαστών αφήνοντας την τύχη του αποκλειστικά στην κρίση των δικαστών «οἴσσετε τὴν ψῆφον περὶ ἐμοῦ», υπενθυμίζοντάς τους όμως τη δέσμευσή τους από τους ιερούς όρκους που έδωσαν ότι θα τιμωρούν τους ασεβείς και θα αθώνουν «τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας». Επιπρόσθετα με τη φράση «καὶ ἀρασάμενοι τὰς μεγίστας ἀράς ὑμῖν τε αὐτοῖς καὶ παισὶ τοῖς ὑμετέροις αὐτῶν» που ενέχει το ετυμολογικό σχήμα «ἀρασάμενοι τὰς μεγίστας ἀράς» προσπαθεί να τους δημιουργήσει το φόβο υπονοώντας ότι η αρά θα πλήξει αυτούς και τα παιδιά τους σε περίπτωση παραβίασης των όρκων τους. Στην παράγραφο 1.32 εστιαζόμενος στην έννοια της ασέβειας με τη συσσώρευση των ονοματικών τύπων «ἀσέβημα», «ἀσεβεῖν», « τοὺς ἠσεβηκότας» και με το σχήμα λιτότητας «οὐδὲν ἔλαττον εἶναι» προσπαθεί διακριτικά να εμφυτεύσει στους ενόρκους την ιδέα ότι ,αν καταδικάσουν αθώο, μη ασεβή, θα διαπράξουν ασέβεια εξίσου μεγάλη με αυτήν που θα διαπράξουν, αν αφήσουν ασεβή ατιμώρητο. Εξορκίζοντάς τους στο όνομα των δύο θεών και

¹⁰⁰ ό.π: 84.

επικαλούμενος το σεβασμό στα Μυστήρια και στους Έλληνες που παρευρίσκονται με την ευκαιρία των γιορτών έμμεσα στοχεύει στη σύνδεση της αποφυγής της ασέβειας από τους δικαστές, όπως την προσδιόρισε προηγουμένως, με το σεβασμό στα Μυστήρια και στους παρευρισκόμενους στον εορτασμό τους. Έτσι, στις § 1.31-1.32 ο Ανδοκίδης έμμεσα εξισώνει τον όρκο των ενόρκων του 400 με τους όρκους που είχαν δώσει οι ένορκοι, όταν μύηθηκαν στα Μυστήρια. Επομένως ο όρκος των δικαστών συνδέει τη θρησκευτική τελετουργία των Μυστηρίων του 415 και του 400.¹⁰¹ Παράλληλα με την αναφορά του στα ιερά ενισχύει την προτροπή του στους δικαστές να του επιβάλλουν τη θανατική ποινή σε περίπτωση που ψευδολογεί και οι κατηγορίες γι αυτόν είναι βάσιμες. Αν όμως αποδειχθεί η ψευδολογία των κατηγορών του και επομένως η άδικη εμπλοκή του σε αυτή τη δίκη, τότε ο Κηφίσιος, ο κύριος κατηγορός του, στερούμενος τα πολιτικά του δικαιώματα, αφού δεν θα έχει εξασφαλίσει το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, θα αποκλειστεί από τα ιερά ή θα θανατωθεί. Πρόκειται για *ατιμία* που επιβαλλόταν στον κατηγορο σε περίπτωση ψευδολογίας. Με την αναφορά του ρήτορα στην παρούσα δίκη και στο όνομα του Κηφίσιου γίνεται αντιληπτή η σκοπιμότητα της αναλυτικής έκθεσης των καταγγελιών των σχετικών με την παρωδία των Μυστηρίων. Με αυτή λοιπόν την έκθεση ο Ανδοκίδης στοχεύει στον απεγκλωβισμό του από την κατηγορία της εμπλοκής του στη διακωμώδηση των Μυστηρίων και επομένως της διάπραξης ασέβειας, ώστε να γκρεμιστεί και το κατηγορητήριο του Κηφίσιου ότι ως ασεβής παρέβλεψε το ψήφισμα του Ισοτιμίδη και εισήλθε στα ιερά ενώ ήταν *άτιμος*.

¹⁰¹ Wohl (2010): 210, υποσημ.23

β.2 Επιχειρηματολογία του Ανδοκίδη για την άρση της κατηγορίας για συμμετοχή του στον ακρωτηριασμό των Ερμών το 415 και για μήνυση ενόχων για εξασφάλιση εαυτώ αδείας.

Στις § §1.34-1.70 εξιστορεί τα γεγονότα της καταγγελίας και ενοχοποίησης του ίδιου και των συγγενών του για το βανδαλισμό των Ερμών στηλών, της σύλληψης και φυλάκισής τους, για να αποδείξει ότι δεν είχε εμπλακεί ούτε σε αυτή την ανόσια πράξη και να εξηγήσει τον πραγματικό λόγο που τον ανάγκασε να καταδώσει τέσσερις ανθρώπους ως ενόχους για το σκάνδαλο αυτό. Επιθυμεί να αναιρέσει την κατηγορία ότι κατήγγειλε τους φίλους του¹⁰², για να σωθεί ο ίδιος «ὡς ἄρα ἐγὼ ἐμήνυσα κατὰ τῶν ἐταίρων τῶν ἐμαυτοῦ, ὅπως ἐκεῖνοι μὲν ἀπόλοιτο, ἐγὼ δὲ σωθείην — ἃ ἐλογοποιοῦν οἱ ἐχθροὶ περὶ ἐμοῦ, βουλόμενοι διαβάλλειν με»(1.54) και να αποκαταστήσει τη φήμη του, ώστε ο κόσμος «μὴ δοκεῖν κακῶ εἶναι», αφού μάθει από τη διήγηση τα κίνητρα των ενεργειών του, ότι δηλαδή δεν ενήργησε «μετὰ κακίας οὔτε μετ' ἀνανδρίας οὐδεμιᾶς ἀλλὰ διὰ συμφορὰν γεγεννημένην μάλιστα μὲν τῇ πόλει,προνοία μὲν τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων, προνοία δὲ τῆς πόλεως ἀπάσης, μετ' ἀρετῆς ἀλλ' οὐ μετὰ κακίας» (1.56).

Αρχίζει τη διήγησή του με την καταγγελία του Τεύκρου « περὶ δὲ τῶν ἀναθημάτων τῆς περικοπῆς». Αυτός εξασφαλίζοντας «ἄδειαν» καταγγέλλει δεκαοκτὼ ἄνδρες εκ των οποίων ἄλλοι δραπετεύσαν και ἄλλοι θανατώθηκαν(1.34). Ο ρήτορας, αφού παραθέτει τον κατάλογο του Τεύκρου με τα ονόματα των καταγγεληθέντων,

¹⁰² Gagarin – MacDowell (1998):95: ο Ανδοκίδης ως νεαρός ἄνδρας ἔγινε μέλος μιας ομάδας φίλων, μεταξύ των οποίων και ο Μέλητος, με πολιτικά ενδιαφέροντα ολιγαρχικού προσανατολισμού. Διακρίνονταν για τις ολιγαρχικές τους απόψεις που εξέφραζαν αντιπάθεια για την αθηναϊκή δημοκρατία, απόρριψη της δύναμης της μάζας των απλών πολιτών στη Συνέλευση και των δημαγωγών πολιτικών. Edwards(2002):27: ο λόγος του Ανδοκίδη *Προς Εταίρους* αφορά σε αυτή την πολιτική λέσχη (*εταιρεία*) και έχει προπαγανδιστικό χαρακτήρα.

προσκαλεί για κατάθεση διασωθέντες δραπέτες που παρευρίσκονταν στη δίκη και συγγενείς των αποθανόντων, για να τον διαψεύσουν και να τον καταγγείλουν ως καταδότη τους(1.35).Στις § § 1.36-1.47 εκθέτει μία άλλη καταγγελία¹⁰³, του Διοκλείδη που στάθηκε η αιτία της δικής του φυλάκισης και των συγγενών του. Εξηγεί ότι κατόπιν απόφασης του Πείσανδρου και Χαρικλή, των «ζητητῶν» και φιλικά διακειμένων προς τη δημοκρατική παράταξη να συνεχιστεί η έρευνα για το σκάνδαλο λόγω της καχυποψίας τους για πολιτικά κίνητρα των ερμοκομιδών δηλαδή για την ανατροπή της δημοκρατίας από ολιγαρχικούς, και αναστάτωσης της πόλης (1.36)¹⁰⁴ο Διοκλείδης κατήγγειλε περίπου τριακόσιους άνδρες ως Ερμοκοπίδες τους οποίους είχε δει ο ίδιος χωρισμένους σε ομάδες και τους αναγνώρισε στο φως του φεγγαρόφωτου νωρίς το πρωί πορευόμενος για το Λαύριο. Σύμφωνα με την κατάθεση του Διοκλείδη, αυτός πληροφορούμενος τον ακρωτηριασμό των Ερμών την επομένη της επιστροφής του από το Λαύριο ενοχοποίησε τους άνδρες που είχε δει και μαθαίνοντας ότι είχε εκλεγεί *ζητητής* και ότι τα μήνυτρα ήταν εκατό μνες ,ύστερα από παρότρυνση του Εύφημου, αδελφού του Καλλία και από τη δική του επιθυμία «οὔκουν παρὰ τῆς πόλεως χρήματα λαβεῖν μᾶλλον ἢ παρ' ἡμῶν, ὥσθ' ἡμᾶς ἔχειν φίλους» (1.40) πήγε στο σπίτι του Λεωγόρα, του πατέρα του Ανδοκίδη, για να συναντήσει και το ρήτορα και να εξαγοράσει τη σιωπή του. Σύμφωνα με την κατάθεσή του ο πατέρας του ρήτορα ανταποκρίθηκε στην καιροσκοπία του Διοκλείδη την οποία υποσχέθηκαν να ικανοποιήσουν με το ποσό των δύο ασημένιων ταλάντων ο ρήτορας και άλλοι

¹⁰³ Στο πρωτότυπο χρησιμοποιείται το ρήμα «εἰσαγγέλλει». Επομένως, η υπόθεση του διπλού θρησκευτικού σκανδάλου εκδικάστηκε με εισαγγελία. Για την εισαγγελία βλέπε εισαγωγή.

¹⁰⁴ Ο Ανδοκίδης ταυτίζεται με το Θουκυδίδη ως προς την καχυποψία που υπήρχε το 415 ότι ο ακρωτηριασμός των Ερμών ήταν ενέργεια ολιγαρχικών, υπονομευτών της δημοκρατίας, και ως προς την αναστάτωση και το φόβο της πόλης. Ο Θουκυδίδης προσθέτει ότι καθημερινά συλλάμβαναν όλο και περισσότερους (6.60.2).

λέγοντάς του « ἕνα αὐτὸν ἡμῶν εἶναι, πίστιν δὲ τούτων δοῦναί τε καὶ δέξασθαι»
μετά την επίτευξη του στόχου τους(1.41).Επίσης, τον προσκάλεσαν στο σπίτι του
Καλλία ,του γαμπρού του Ανδοκίδη και ότι ο λόγος που τους πρόδωσε ήταν ότι
αθέτησαν την υπόσχεση τους να του δώσουν τα χρήματα τον επόμενο μήνα(1.42).

Στη συνέχεια ο Ανδοκίδης με κινηματογραφικό τρόπο παρουσιάζει τα γεγονότα της
σύλληψής του και άλλων. Μετά την παράδοση καταλόγου σαράντα δύο ατόμων ως
ερμοκοπιδών από το Διοκλείδη έγινε δεκτή από τη βουλή η πρόταση του
Πείσανδρου για κατάργηση του ψηφίσματος του Σκάμανδρου¹⁰⁵ και για άμεση
τιμωρία «ἐπὶ τὸν τροχὸν» των ενόχων»(1 .43). Μετά την απόδραση δύο ενόχων, του
Μαντίθεου και του Αψεφίωνα και την αυτομόλυσή τους στους εχθρούς, παρόλο
που είχε γίνει δεκτή η ικεσία τους να μην υποβληθούν στο βασανιστήριο του
τροχού αλλά να δικαστούν με εγγυητές»(1 .44), η βουλή συνέλαβε τον ρήτορα και
άλλους και διέταξε το βασανισμό τους με φάλαγγα «ἔδησεν ἐν τοῖς ξύλοις»(1.
45).Έπειτα επιστράτευσε όλους τους κατοίκους του μακρού τείχους και του Πειραιά
να συγκεντρωθούν ένοπλοι στην αγορά ενώ η βουλή και οι πρυτάνεις ήταν σε
ολονύχτια επιφυλακή. Ο Kagan υποστηρίζει ότι όλα αυτά τα μέτρα που πήρε η
βουλή μετά την καταγγελία του Διοκλείδη ήταν προληπτικά εναντίον ενδεχόμενου
ολιγαρχικού πραξικοπήματος. Γι' αυτό ο Διοκλείδης θεωρούμενος σωτήρας έλαβε
τιμές από τους Αθηναίους οι οποίοι λόγω του ενθουσιασμού τους δεν
αντιλήφθηκαν τα πραγματικά του κίνητρα και την τακτική της χρονοτριβής που

¹⁰⁵ Macdowell(1962): 92-93: το διάταγμα αυτό δεν αναφέρεται αλλού αλλά προφανώς απαγορεύει
τα βασανιστήρια των Αθηναίων πολιτών. Δεν είναι γνωστό πότε ο Σκάμανδρος ήταν άρχοντας. Το
διάταγμα μπορεί να ανήκει στη βασιλεία του Πεισίστρατου ο οποίος ήταν υπέρμαχος των φτωχών
πολιτών ενάντια στους πλούσιους αριστοκράτες, και ίσως να απαγόρευσε τα βασανιστήρια των
πολιτών.

ακολούθησε στην παροχή πληροφοριών.¹⁰⁶ Όμως οι Βοιωτοί εκμεταλλευόμενοι αυτή την αναστάτωση της πόλης έφθασαν μέχρι τα σύνορα της πόλης.¹⁰⁷ Για την επιβεβαίωση της αλήθειας των λεγομένων του ο Ανδοκίδης ζητά να κληθούν για κατάθεση οι πρυτάνεις ενώ παρουσιάζει τον κατάλογο του Διοκλείδη με ονόματα των συγγενών του και άλλων(1. 46).

Αξίζει να σημειωθεί η παρεμβολή σχολίων από το ρήτορα κατά τη διήγησή του, ώστε να επιτεθεί στο ήθος του Διοκλείδη και να προκαλέσει την αντιπάθεια και την οργή των δικαστών προς αυτόν .Συγκεκριμένα, ο Ανδοκίδης αξιολογεί την καταγγελία ονομάτων από το Διοκλείδη ως αυθαίρετη ενοχοποίηση ανθρώπων με ιδιοτελή κριτήρια και σκοπιμότητα θεωρώντας την «δεινότατον πράγμα» ,φράση που λειτουργεί ως προεξαγγελτική παράθεση. Με άλλα λόγια κατά το ρήτορα ο καταδότης προμελέτησε την καταγγελία «τοῦθ' ὑπέθετο», ώστε ενοχοποιούσε « ὄντινα βούλοιτο Ἀθηναίων» και απενοχοποιούσε «ὄντινα δὲ μὴ βούλοιτο». Είναι εμφανές ότι ο ρήτορας αμφισβητεί την αλήθεια και την αξιοπιστία της κατάθεσης του Διοκλείδη ως αυτόπτη μάρτυρα. Την ανηθικότητα και την υστεροβουλία του προβάλλει και με τη λεπτομερή παρουσίαση της κατάθεσής του η οποία αναδεικνύει τη σκευωρία που μηχανεύτηκε αυτός με σκοπό την εξόντωση του ρήτορα και των συγγενών του για την ικανοποίηση της ιδιοτέλειάς του. Έτσι παγιδεύοντας τα θύματά του στα δίχτυα της μηχανορραφίας του κατάφερε να τα ενοχοποιήσει. Τον καταλυτικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Διοκλείδης στην

¹⁰⁶ Kagan (1981):200.

¹⁰⁷ Ο Θουκυδίδης εξιστορεί ότι, αφού διαλευκάνθηκε η υπόθεση του βανδαλισμού των Ερμών και τιμωρήθηκαν οι Ερμοκοπίδες, επειδή και η παρωδία των Μυστηρίων θεωρήθηκε έργο του Αλκιβιάδη και των συνωμοτών εναντίον της δημοκρατίας, απέδωσαν οι Αθηναίοι στον Αλκιβιάδη το γεγονός της παρουσίας στον Ισθμό μιας μικρής δύναμης Λακεδαιμονίων για διαπραγμάτευση με τους Βοιωτούς. Γι' αυτό έκριναν ότι, αν δεν προλάβαιναν να συλλάβουν όσους είχαν κατηγορηθεί για τα Μυστήρια, η πολιτεία θα είχε προδοθεί. Έτσι έμειναν ένοπλοι στο Θησείο μια νύχτα. (6.61.1-6.61.3).

οικογένεια του ρήτορα τονίζεται με τη χρήση του ρήματος άπώλλυε(1.40-1.41). Παράλληλα, το μέγεθος του ηθικού του εκμαυλισμού αναδεικνύεται με μία διπλή αντίθεση: η ειρωνική αναφορά του ρήτορα στην ευαισθητοποίηση του Διοκλείδη απέναντι στη συμφορά της πόλης ως κίνητρο « έπαρθεις οὖν τοῖς τῆς πόλεως κακοῖς εἰσαγγέλλει Διοκλείδης εἰς τὴν βουλήν»(1.37) αντιτίθεται τόσο στην κερδοσκοπία του που αποτελούσε το αληθινό κίνητρό του όσο και στις συνέπειες για την πόλη: αυτός που ευαισθητοποιήθηκε για την αναστάτωση της πόλης λόγω του θρησκευτικού σκανδάλου και αποφάσισε να καταγγείλει τους ενόχους, κατάφερε τελικά να γίνει αίτιος πολλών κακών « τὸν δὲ τῶν κακῶν τούτων αἴτιον Διοκλείδην» (1.45), δηλαδή να προκαλέσει αναστάτωση στην πόλη, την οποία εκμεταλλεύτηκαν οι Βοιωτοί. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η διήγηση από το ρήτορα των ενεργειών του Διοκλείδη μοιάζει να σχηματίζει ένα σχήμα κύκλου με σημείο εκκίνησης τη ψεύτικη διάθεση του Διοκλείδη να βοηθήσει την πόλη και σημείο λήξης την πρόκληση κακών σε αυτήν. Στη διήγηση υφαίνεται ένας κλοιός απάτης στον οποίο εγκλωβίστηκαν όχι μόνο ο ρήτορας και οι συγγενείς του αλλά και η πόλη η οποία, ενώ κινδύνευσε, στεφάνωσε το Διοκλείδη ως σωτήρα.

Στις § § 1.48-1.60 μεταφέρει στους ακροατές σκηνές από την φυλακή και εξηγεί τα κίνητρα που δυναμίτισαν την απόφασή του να καταγγείλει τέσσερις άνδρες ως ερμικοπίδες .Σε αυτή την απόφαση κινητοποιήθηκε από τον Χαρμίδη, το ξάδελφό του,¹⁰⁸ ο οποίος τον συμβούλευσε να αποκαλύψει ενόχους, για να σώσει τον εαυτό

¹⁰⁸ Το συμβάν αυτό καταγράφει ο Θουκυδίδης (6.60.3-4) και ο Πλούταρχος (Αлк. 21.3). Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο Ανδοκίδης πείστηκε από τον Τίμαιο «συνέβη δὲ τῷ Ανδοκίδῃ μάλιστα τῶν τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἔχόντων ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ γενέσθαι συνήθη καὶ φίλον ἔνδοξον μὲν οὐχ ὁμοίως ἐκείνῳ, συνέσει δὲ καὶ τόλμῃ περιττόν, ὄνομα Τίμαιον»(Αλκιβ.21.2.). ενώ ο Θουκυδίδης μιλάει αόριστα για τον κρατούμενο και γι αυτόν που τον έπεισε να καταδώσει τους ενόχους. «εἷς τῶν δεδεμένων, ὅσπερ ἐδόκει αἰτιώτατος εἶναι, ὑπὸ τῶν ξυνδεσμοτῶν τινὸς εἶτε ἄρα καὶ τὰ ὄντα μηνῦσαι εἶτε καὶ οὐ· ἐπ' ἀμφοτέρα γὰρ εἰκάζεται(Θουκ.6.60.2)». Ο Πλούταρχος και ο Θουκυδίδης(6.60.4) αναφέρονται στις

του και τους συγγενείς του (1.48-1.50). Με ιδιαίτερη παραστατικότητα σε ευθύ λόγο ζωντανεύει μπροστά στο ακροατήριο τον εσωτερικό του μονόλογο πριν από τη λήψη της απόφασής του. Χαρακτηρίζοντας με έντονα συναισθηματικά φορτισμένη φράση «ὡ πάντων ἐγὼ δεινοτάτη συμφορᾷ περιπεσών» (1.51) τη δυσχερή θέση στην οποία είχε περιέλθει, αποκαλύπτει το δίλημμά του, να σιωπήσει και να αδιαφορήσει για την τιμωρία αθών ανθρώπων, των συγγενών του και τριακοσίων Αθηναίων πολιτών και για την πόλη η οποία βρισκόμενη «έν κακοῖς τοῖς μεγίστοις» θα επισκιαζόταν από «ὑποψίαν εἰς ἀλλήλους», ή να αποκαλύψει όσα είχε πληροφορηθεί από τον κύριο δράστη της μιανής πράξης, τον Ευφίλητο και να σώσει όλους τους αθώους από την άδικη καταδίκη (1.51). Το φόβο του μήπως θεωρηθεί προδότης τον εξοβέλισε με το σκεπτικό ότι τους περισσότερους ενόχους από τους οποίους άλλοι είχαν πεθάνει ή είχαν διαφύγει και καταδικαστεί σε θάνατο τους είχε καταγγείλει ο Τεύκρος και είχαν απομείνει μόνο τέσσερις μη καταγγεληθέντες (1.52) των οποίων την κατάδοση ως φίλων των «ἀπολωλότων» η κοινή γνώμη θα απέδιδε στο Διοκλείδη. Επίσης σκέφτηκε ότι ήταν αβέβαιη η σωτηρία αυτών που θα κατήγγειλε ενώ ο όλεθρος των οικείων του βέβαιος, αν δεν προέβαινε σε ενημέρωση των Αθηναίων (1.53). Επομένως, την απόφαση της καταγγελίας την πήρε, για να σώσει αθώους και όχι για να καταστρέψει τους φίλους του και να σώσει τον εαυτό του όπως «έλογοποιούν οἱ έχθροῖ» του (1.53-1.54). Επομένως, τα κίνητρά του ήταν ο αλτρουισμός του και η φιλοπατρία του και όχι ο φιλοτομαρισμός του «μετὰ κακίας» και «μετ' άνανδρίας» (1.56). Γι' αυτό επιθυμεί

πληροφορίες που δόθηκαν για τον ακρωτηριασμό των Ερμών Σύμφωνα με τον Marr (1971),³³⁰ η αοριστία του Θουκυδίδη τροφοδότησε εκδοχές για το όνομα του πείθοντα και ο Πλούταρχος άντλησε το όνομα του συμβουλάτορα του Ανδοκίδη από άλλη πηγή. Πιθανόν ο Τίμαιος ήταν ένας των «άντιβολούντων δέ τῶν ἄλλων καὶ ἰκετεύοντος ἐνός ἐκάστου» (*Περί των Μυστηρίων* §51). Ο Marr απορρίπτει την άποψη ότι ο Χαρμίδης έπεισε τον Ανδοκίδη για πληροφοριοδότηση για τους *Ερμοκοπίδας* και ο Τίμαιος για τους ενόχους της παρωδίας των Μυστηρίων.

με την αποκάλυψη των ελατηρίων της καταγγελίας του να αποκατασταθεί η φήμη του ώστε «μὴ δοκεῖν κακῶ εἶναι». Την εναγώνια επιθυμία του να αποκατασταθεί η φήμη του την εκφράζει με το σχῆμα κύκλου στην παράγραφο 1.56: «σωθέντι μὴ δοκεῖν κακῶ εἶναι.....σώζεσθαι τε ἀξιῶ καὶ δοκεῖν ὑμῖν εἶναι μὴ κακός». Με τη μετάθεση του «μὴ» στο «κακός» και με την χρήση του ρήματος «ἀξιῶ» καθιστά εμφανέστατο το διττό αίτημά του, να αθωωθεί και να εντυπωθεί η εικόνα του στο αθηναϊκό κοινό ως έντιμου ανθρώπου.

Έπειτα καλεί τους δικαστές να τοποθετηθούν στη θέση του και με μία ρητορική ερώτηση τους καλεί να σκεφτούν τι θα έκαναν στη θέση του. Η συνταύτιση της κριτικής επιτροπής, αποτελεί μια βασική ρητορική στρατηγική σε όλους σχεδόν τους δικανικούς λόγους.¹⁰⁹ Θεωρεί ότι η πράξη του θα ήταν άνανδρη, αν έχοντας να επιλέξει ανάμεσα στον έντιμο θάνατο «καλῶς ἀπολέσθαι» και την ανέντιμη σωτηρία «αἰσχροῦς σωθῆναι» επέλεγε το δεύτερο, όπως θα επέλεγαν οι περισσότεροι(1.57). Όμως η περίπτωσή του ήταν διαφορετική, γιατί με την απόφασή του να μιλήσει θέλησε να αποτρέψει «το αἴσχιστα ἀπολέσθαι» τόσο για τον ίδιο όσο και για τους συγγενείς του, αφού αυτοί ήταν αθῶοι και είχαν κατηγορηθεί άδικοα. Επίσης, με τη σιωπή θα γινόταν ο δολοφόνος των συγγενών του και άλλων τριακοσίων Αθηναίων προκαλώντας μεγίστη συμφορά στην πόλη(1.58).Είναι εμφανές ότι χρησιμοποιεί επίκληση στη λογική με επιχειρήματα τα οποία χρωματίζει με συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις «έν τῇ συμφορᾷ», «φονεὺς οὖν αὐτῶν ἐγινόμεν ἐγώ», προκειμένου να ευαισθητοποιήσει τους δικαστές και να κερδίσει την εὐνοιά τους .Επιπρόσθετα την εὐνοιά τους επιδιώκει

¹⁰⁹ Wohl (2010):209.

να κερδίσει και με την επίκληση στο ήθος του ως σωτήρα όχι μόνο του εαυτού του και των δικών αλλά και όλης της πόλης ,γιατί με την αποκάλυψη στοιχείων απέδειξε τη φενάκη του Διοκλείδη και γλίτωσε την πόλη από έναν κερδοσκόπο (1.60).Με την αναφορά αυτή ο ρήτορας επιτίθεται στο ήθος του αντιπάλου του, παρουσιάζοντάς τον όχι μόνο εχθρό δικό του, των συγγενών του και των υπόλοιπων Αθηναίων που κατέδωσε αλλά και ολόκληρης της πόλης, άρα και των δικαστών, ώστε να προκαλέσει την οργή τους προς αυτόν και έλεος για τον ίδιο που είχε κατηγορηθεί άδικα τότε στην υπόθεση του βανδαλισμού των Ερμών. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ανδοκίδης παρουσιάζει την ταραχή στην πόλη πριν από την αποκάλυψη των ενόχων για τις Ερμοκοπίδες. Ο Θουκυδίδης όμως την κατάσταση της πόλης την τοποθετεί χρονικά μετά τη μήνυση του Ανδοκίδη, όταν η πόλη είχε προσανατολιστεί στη εξιχνίαση της υπόθεσης των Μυστηρίων. Επομένως, ο Ανδοκίδης εσκεμμένα παραποιεί τη χρονική σειρά των γεγονότων, για να αναδείξει τη δική του συμβολή στη λήξη της αναστάτωσης της πόλης.¹¹⁰

Στη συνέχεια διηγείται τις αποκαλύψεις του για τους υπαιτίους της αποκοπής των Ερμών.(1.60-1.65).Στην κατάθεσή του τότε είχε αποκαλύψει ότι ο Ευφίλητος που του είχε προτείνει την ιδέα του ακρωτηριασμού των Ερμών κεφαλών την οποία ο Ανδοκίδης είχε απορρίψει, εκμεταλλευόμενος την απουσία του ρήτορα λόγω τραυματισμού του παρέσυρε άλλους στον ακρωτηριασμό του Ερμή που βρισκόταν στο Φορβάνειο παραπληροφορώντας τους ότι είχε συναινέσει και ο ρήτορας σε αυτή την ενέργεια και ότι θα αναλάμβανε ο ίδιος την αποκοπή του Ερμή που

¹¹⁰ Marr (1971):329-330.Για την ίδια διαπίστωση βλέπε Pelling (2000):24. Για τη χρονική ακολουθία των γεγονότων στο Θουκυδίδη βλέπε παραπάνω, υποσημ.107.

βρισκόταν κοντά στο πατρικό του σπίτι.(1.61-1.62).¹¹¹ Έτσι είχε εξηγήσει γιατί δεν είχε ακρωτηριαστεί αυτή η στήλη. Τότε αντιλαμβανόμενοι οι συνεργοί του Ευφίλητου την απάτη του απείλησαν το ρήτορα ότι θα τον έβλαπταν ,αν αυτός μιλούσε. (1,63) Όμως αυτός χαρακτηρίζοντας τον Ευφίλητο «πονηρόν» λόγω της ιεροσυλίας που είχε διαπράξει ,τους είχε πει ότι κινδύνευαν από την ίδια την πράξη τους και όχι από τον ίδιο. Μάλιστα είχε χρησιμοποιήσει ως *άτεχνον πίστιν* ¹¹²την παράδοση του δούλου του για βασανισμό για την απόδειξη ότι αυτός ήταν κληήρης στο σπίτι του, όταν διαπράχθηκε η ιεροσυλία.(1.64). Έτσι, αφού αποκαλύφθηκε τότε η σκευωρία του Διοκλείδη η οποία σύμφωνα με τα λεγόμενα του ρήτορα ήταν υποβολιμαία από τον Αλκιβιάδη και τον Αμίαντο.(1.65), καταδικάστηκε ο Διοκλείδης σε θάνατο και απελευθερώθηκαν οι φυλακισμένοι, επέστρεψαν οι εξόριστοι(1,66) ενώ λυτρώθηκε η πόλη από κινδύνους και την καχυποψία(1,67-1.68).Μάλιστα ο Ανδοκίδης τολμά να αυτοχαρακτηριστεί «άνηρ ἄριστος» (1.67), αφού έχοντας απορρίψει την «πίστιν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπιστοτάτην» του Ευφίλητου τον είχε λαιδορήσει και είχε αποκρύψει τα ονόματα των ιερόσυλων τους οποίους πρόδωσε τελικά ο Τεύκρος ενώ ο ίδιος κατήγγειλε μόνο τέσσερις, όταν προσβλήθηκε από την καταγγελία του Διοπίθου(1.67).Στην παρούσα δίκη προτρέπει τους δικαστές να διερευνήσουν την αξιοπιστία των λεγομένων του και καλεί από αυτούς τους τότε διασωθέντες χάρη σε αυτόν να επιβεβαιώσουν την αλήθεια του λόγου του(1.69).¹¹³Έτσι με τη μακροσκελή διήγηση των συμβάντων που συνδέονται

¹¹¹ Ο Πλούταρχος (Αλκ. 21.1-2) υποστηρίζει ότι θεωρήθηκε ενοχοποιητικό στοιχείο η άθικτη στήλη του Ερμή και όχι τεκμήριο απενοχοποίησης.

¹¹² Thur (2005):146:Ο Αριστοτέλης (1375a24) ονομάζει *άτεχνες πίστεις* τους νόμους, τους μάρτυρες τις συνθήκες, τη βάσανον και τους όρκους .

¹¹³Thur ,(2005):155: η φερόμενη επιθυμία των δικαστών να ακούσουν (ή όχι) είναι ένας ρητορικός τρόπος. όπως η πρόκληση στους δικαστές στο 1.70 να ζητήσουν περαιτέρω διευκρινίσεις από τον ομιλητή.

με το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο, την παρωδία των Μυστηρίων και τον ακρωτηριασμό των Ερμών αποδεικνύει στην παρούσα δίκη του 400 π.Χ ότι δεν είχε εμπλακεί στο σκάνδαλο, άρα δεν ήταν ασεβής και ότι δεν είχε προδώσει τους τέσσερις εμπλεκόμενους σε αυτό, για να εξασφαλίσει *άδειαν*. Άρα γίνεται αντιληπτό ότι με τη διήγησή του (1.11-1.70) απέδειξε ότι «έμοι δὲ τούτων οὐδέτερα πεποιήται: οὔτε ἡσέβηται οὔτε ὠμολόγηται»(1.71). Επομένως η κατηγορία του Κηφίσιου είναι αβάσιμη και η δίκη παράνομη, γιατί δεν τον αφορά το ψήφισμα του Ισοτιμίδη που όριζε «εἴργεσθαι τῶν ἱερῶν τοὺς ἀσεβήσαντας καὶ ὁμολογήσαντας».

Συνοψίζοντας θα διαπιστώναμε ότι ο Ανδοκίδης με τη μακροσκελή διήγηση των γεγονότων του 415 π.Χ. ζωντανεύει εκείνο το παρελθόν στην παρούσα δίκη. Ιδιαίτερα παραστατικός είναι στην παρουσίαση σκηνής από τη φυλάκισή του το 415 π.Χ. ,την οποία συμπληρώνει με την μικρή αναπαράσταση των συνομιλιών και των σκέψεών του από εκείνη την εποχή (1.48-1.53). Συμπληρώνει την προσωπική μνήμη του τόσο με γραπτά αποδεικτικά στοιχεία (κατάλογο των ονομάτων των καταδικασθέντων), όσο και με τη ζωντανή μνήμη του ερευνητή, ο οποίος με άμεση εξέταση βεβαιώνει τη σημερινή γνώση του για τις προηγούμενες καταγγελίες. Προτρέπει περαιτέρω οποιονδήποτε καταγγέλθηκε από αυτόν πριν από δεκαπέντε χρόνια στην περίπτωση των Μυστηρίων να έρθει τώρα και να τον κατηγορήσει. Θα παραχωρήσει το χρόνο του, για να τους επιτρέψει να μιλήσουν (1.25-1.26). Με αυτόν τον τρόπο ο Ανδοκίδης μετατρέπει τη δίκη του 400π.Χ σε μια καθυστερημένη επανεκδίκαση του 415 και την υπεράσπισή του απέναντι στην πρόσφατη ασέβεια σε μια άμυνά του απέναντι στην παρελθοντική ασέβεια. Επίσης, καλώντας τους δικαστές σε ενσυναίσθηση, να σκεφτούν ανθρώπινα, στην πραγματικότητα τους

καλεί να λειτουργήσουν έτσι στην παρούσα δίκη διευκολύνοντάς τους με την παρουσίαση του δικού του σκεπτικού που τον είχε οδηγήσει στην απόφασή του να καταγγείλει τους τέσσερις ενόχους της ιεροσυλίας. Το κίνητρό του δεν ήταν ο φόβος αλλά η δικαιοσύνη, η επιθυμία του να δει την ενοχή να τιμωρείται δίκαια και να γλιτώσει τους αθώους από την άδικη εκτέλεση (1.51-1.53). Οι καταγγελίες του ήταν μια προσπάθεια να διωχθεί ένα έγκλημα και να διορθωθεί ένα λάθος εναντίον του ίδιου και της πόλης (1.60). Έτσι, παρουσιάζοντας τα δικά του προηγούμενα κίνητρα με νομικούς όρους μετατρέπει τη στάση του, το σκεπτικό του και την απόφασή του στο παρελθόν σε πρότυπο δικαστικής συμπεριφοράς στην παρούσα δίκη.¹¹⁴

Η διήγηση του ρήτορα για το βανδαλισμό των Ερμών διαφωτίζει τον αναγνώστη γι' αυτό το γεγονός που διατάραξε την εσωτερική ειρήνη της αθηναϊκής κοινωνίας. Για να γίνει πιο σαφές, η μελέτη της μαρτυρίας του Ανδοκίδη για τους ενόχους του ακρωτηριασμού των Ερμών το 415 οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πράξη αυτή ήταν οργανωμένη από μέλη μιας εταιρείας στην οποία ανήκε και ο Ανδοκίδης ο οποίος όμως δεν αποκαλύπτει τα κίνητρα της ομάδας αυτής. Τα μέλη της ομάδας συνδέονταν με δεσμούς *πίστεως*, *εχεμύθειας*, όπως αποκαλύπτει η συνομιλία του Ευφίλητου και Ανδοκίδη (1.63-1.64). Ο Pelling υποστηρίζει ότι οι *εταιρείες*, ομάδες συνωμοσίας χαρακτηρίζονταν από την αμοιβαία αλληλεγγύη αλλά η εμπιστοσύνη στηριζόταν σε έναν ισχυρό δεσμό, το κοινό μυστικό των μελών τους που η φύλαξή του τους παρείχε ασφάλεια. Για τη συμπεριφορά των ομάδων αυτών κάνει λόγο και ο Θουκυδίδης ο οποίος αναφερόμενος στον καταστροφικό εμφύλιο πόλεμο

¹¹⁴ Wohl (2010):209.

σημειώνει ότι η αλληλεγγύη μεταξύ των ομοϊδεατών βασιζόταν περισσότερο στην συνενοχή τους παρά στους όρκους τους στους θεούς (3.82.6).¹¹⁵

Επίσης, ο Pelling θεωρεί αξιοπρόσεκτο ότι ο Ανδοκίδης θεωρεί δεδομένο, όπως και ο Θουκυδίδης, ότι το ακροατήριο του 400 γνωρίζει τη νοοτροπία τέτοιας ομάδας. Μάλιστα είναι περήφανος που έχει αποκρύψει την εκτροπή των *εταίρων* του για τόσο πολύ καιρό και που έχει κρατήσει το μυστικό μέχρι να αναγκαστεί να το αποκαλύψει, όταν κινδύνευσε ο ίδιος, παρόλο που το έγκλημα αυτό προκαλώντας πανικό έθεσε σε κίνδυνο την πόλη. Και όμως ο Ανδοκίδης εδώ δεν έχει κανέναν απολύτως ενδιασμό να ομολογήσει την τοποθέτησή του για τους *εταίρους* του ενώπιον της πολιτείας και αναμένει από το ακροατήριό του να υποθέσει ότι θα ήταν θλιβερό γι' αυτόν να επιλέξει μεταξύ των *εταίρων* του, της οικογένειάς του και της πόλης.¹¹⁶ Εξάλλου, και σε προηγούμενο λόγο *Περί τής έαυτού καθόδου* (§7) διατυπώνει το δίλημμα αυτό.¹¹⁷ Την τόλμη αυτή του Ανδοκίδη να μιλήσει ανοικτά για τις ενέργειες των *εταίρων* του χωρίς να διακινδυνεύει τη συμπάθεια των δικαστών προς αυτόν την αποδίδει ο Pelling στο γεγονός ότι η δημοκρατική Αθήνα δεν είχε πάντα εχθρική στάση απέναντι στα αριστοκρατικά ιδεώδη. Επιπρόσθετα, η αλληλεγγύη και οι υποχρεώσεις της συντροφικότητας αποτελούν αδιάσειστες αξίες και ένας δημοκρατικός θα είχε τον ίδιο δεσμό με τους συντρόφους του, όπως και ένας ολιγαρχικός.¹¹⁸

Επίσης, κατά τον ίδιο ερευνητή ο Ανδοκίδης είναι πολύ προσεκτικός, ώστε να μην προκαλέσει τους δικαστές. Παραδέχεται ότι συνέβη η παρωδία των

¹¹⁵ Pelling (2000): 40.

¹¹⁶ ό.π.:40.

¹¹⁷ Murray (1990): 153 βλέπε και Marr (1971): 333.

¹¹⁸ Pelling (2000):40.

Μυστηρίων(1.30), αποφεύγει να χαρακτηρίσει υπερβολική την αναστάτωση του δήμου, όπως κάνει ο Θουκυδίδης, ενώ δεν αρνείται ότι ο ακρωτηριασμός ήταν ολιγαρχική συνεργία. Εξάλλου οι ολιγαρχικές του σχέσεις ήταν γνωστές στους ενόρκους. Φροντίζει όμως να υπογραμμίσει με έμφαση τον τρόπο με τον οποίο αντιτάχθηκε στους συντρόφους του. Σημειωτέον ακόμα ότι είναι πολύ προσεκτικός στην αναφορά του σε πρόσωπα όπως στο πρόσωπο του Αλκιβιάδη. Η μόνη αναφορά του στον Αλκιβιάδη σημειώνεται στην πρώτη καταγγελία του Πυθόνικου (11-14, 16). Το όνομα αυτό εκπληκτικά σπανίζει στην ομιλία ενώ ο Ανδοκίδης θα μπορούσε να ενοχοποιήσει την παρέα του Αλκιβιάδη για τα δύο θρησκευτικά ανομήματα, να εκφράσει την αντιπάθειά του γι' αυτόν ή να ζητήσει από τους δικαστές άφεση αμαρτιών για τις μετέπειτα υπηρεσίες του όπως συνέβη με τον Αλκιβιάδη. Η σπανιότητα αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ο Αλκιβιάδης ήταν πολύ συνδεδεμένος με την πτώση της πόλης. Το μεγαλείο του και η αδυναμία του αντικατόπτριζε αντίστοιχα το μεγαλείο και την απρόβλεπτη πολεμική επιχείρηση της Αθήνας. Γι' αυτό, όπως και άλλοι ομιλητές, είναι πολύ προσεκτικός στη μνεία σε αυτό το πρόσωπο, γιατί ο έπαινος ή η επίθεση σε αυτό θα προκαλούσε πολλές αντιδράσεις.¹¹⁹

Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι από τη μελέτη της εκτενούς διήγησης (1.11-1.70) προκύπτει προβληματισμός σχετικά με το βαθμό αθωότητας και ενοχής του Ανδοκίδη σε σχέση με τα δύο ανοσιουργήματα του 415. Ο ίδιος απενοχοποιείται και από τα δύο αλλά παραδέχεται ότι γνώριζε τους δράστες της αποκοπής των Ερμών. Όμως υπάρχουν στοιχεία από την κατάθεσή του για την παρωδία των Μυστηρίων που εγείρουν υποψίες ότι ο Ανδοκίδης προσπαθεί να αποκρύψει κάτι και ότι ίσως

¹¹⁹ ό.π: 41-42.

είχε εμπλακεί και σε αυτή την υπόθεση. Ειδικότερα, στην κατάθεσή του προσκομίζει μάρτυρες αλλά ζητά από αυτούς να επιβεβαιώσουν κάτι συγκεκριμένο. Επιπλέον οι μάρτυρες συχνά μεροληπτούν και γι' αυτό σε πολλές περιπτώσεις του τέταρτου αιώνα διαφορετικοί αυτόπτες μάρτυρες δίνουν εντελώς ασυμβίβαστες εκδοχές των ίδιων γεγονότων. Άξιο παρατήρησης είναι ότι από τις τέσσερις μηνύσεις που παρουσιάζει μόνο τις δύο πρώτες του Πυθόνικου και του Τεύκρου συνοδεύει με καταλόγους ονομάτων. Στην καταγγελία της Αγαρίστης περιέγραψε απλώς τα ονόματα χωρίς να παραθέσει κανένα έγγραφο ή μάρτυρα ενώ και από τη μήνυση του Λυδού η οποία στρεφόταν και εναντίον του πατέρα του Λεογόρα, απουσιάζουν τα ονόματα. Η τελευταία ειδικά παράλειψη σε συνδυασμό με την πέμπτη μαρτυρία του Θεσσαλού που σώζει ο Πλούταρχος ακολουθώντας μια πηγή πιθανώς τη συλλογή των Αθηναϊκών ψηφισμάτων Craterus, οδηγεί μελετητές στο συμπέρασμα ότι το όνομα του Ανδοκίδη συμπεριλαμβανόταν στον κατάλογο του Λυδού ή του Θεσσαλού. Ακόμα και η πρόσκλησή του προς οποιονδήποτε θέλει να αμφισβητήσει τα λεγόμενά του (§1.23,1.26) απορρέει από τη σιγουριά του ότι οι περισσότεροι θα θυμούνται ελάχιστα από τα γεγονότα δεκαπέντε χρόνια πριν αλλά κανένας δε θα ομολογούσε τη λήθη του.¹²⁰ Ο Marr δικαιολογεί την απουσία της πέμπτης καταγγελίας επισημαίνοντας ότι η κατηγορία του Θεσσαλού στρεφόταν ειδικά κατά του Αλκιβιάδη και ανήκει στην περίοδο μετά την ολοκλήρωση της έρευνας της υπόθεσης των Ερμών, όταν οι εχθροί του προσπαθούσαν εκ νέου να τον ενοχοποιήσουν στο σκάνδαλο των Μυστηρίων (Θουκ. 6. 61. 1-4) ενώ θεωρεί απίθανο να περιλαμβανόταν ο Ανδοκίδης στον κατάλογο του Λυδού, γιατί θα είχε

¹²⁰ ό.π: 26-27. Βλέπε και Macdowell (1962):84.

δικαστεί κάτι που δεν έγινε. Εξάλλου, στην καταγγελία αυτή δίνει έμφαση στον πατέρα του.¹²¹

Ο MacDowell βλέποντας με σκεπτικισμό την ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη σχετικά με το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο του 415 υποστηρίζει ότι ο Ανδοκίδης είχε συμμετάσχει στην παρωδία των Μυστηρίων ενώ δε συμμετείχε στον ακρωτηριασμό των Ερμών¹²² ότι, ακόμα και μετά την κατάθεσή του για την προηγούμενη υπόθεση, παρέμεινε στη φυλακή μέχρι που τελικά ομολόγησε ενοχοποιώντας, μεταξύ άλλων, τον πατέρα του Λεογόρα, για να εξασφαλίσει *άδειαν* για τον εαυτό του. Τελικά, μετανιώνοντας μετά την απελευθέρωσή του βοήθησε τον πατέρα του να αποφύγει τη δίωξη.¹²³

Όσον αφορά στον ακρωτηριασμό των Ερμών κάποια στοιχεία της κατάθεσής του δεν πείθουν για την αθωότητά του. Μπορεί να αποκαλύπτει ότι οι αυτουργοί ήταν οι φίλοι του από τους οποίους διαφοροποιήθηκε αλλά η γνώση των ενόχων θα ήταν αδύνατη, αν ο ίδιος δεν ήταν ένοχος ενώ η πληροφορία για τη συνάντησή του με τον Ευφίλητο και ότι ήταν κληήρης λόγω τραυματισμού, όταν έγινε το επεισόδιο του βανδαλισμού δε συνοδεύεται με μαρτυρία κανενός ούτε του Ευφίλητου, του οποίου η απουσία ως μάρτυρα δείχνει ότι αυτός ή είχε πεθάνει ή είχε εξοριστεί. Επίσης, η αλήθεια ενός άλλου αποδεικτικού στοιχείου της αθωότητάς του, της διάθεσης του δούλου του για *βάσανον* κλονίζεται από τη διάψευσή του από τον ομιλητή στο *κατά Ανδοκίδου ασεβείας* (§21). Ούτε ο αλώβητος Ερμής αποδεικνύει την αθωότητά του. Ο Πλούταρχος θεωρεί το στοιχείο αυτό ύποπτο (Αлк. 21). Ίσως ο

¹²¹ Marr (1971): 327.

¹²² MacDowell (1962):167-71.

¹²³ Marr (1971):326.

Ανδοκίδης να φρουρούσε τη στήλη αυτή από αγάπη ή φόβο ή να ήθελε να θολώσει τα νερά σε ενδεχόμενη δίκη και να αξιοποιήσει το στοιχείο αυτό για την υπεράσπισή του. Όμως και ο λόγος που προβάλλει για την εκτέλεση του Διοκλείδη μπορεί να μην είναι αληθής. Ο Διοκλείδης μπορεί να εκτελέστηκε με την κατηγορία του εκβιασμού.¹²⁴ Ο Marr θεωρώντας έγκυρη την ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη για τις δύο ανόσιες ενέργειες και τη διήγηση του Ανδοκίδη θεωρεί ότι ο ρήτορας δεν είχε εμπλακεί στην παρωδία ενώ ήταν ένοχος για το βανδαλισμό των Ερμών. Την ενοχή του ρήτορα για τις Ερμές τη στηρίζει στο ότι αυτός ανήκε στη λέσχη του Ευφίλητου-κάτι που παραδέχεται και στο λόγο του *Περί της εαυτού καθόδου* -, είχε πλήρη γνώση του σχεδίου της ομάδας, είχε την πρόθεση να συμμετάσχει στη ανόσια αυτή πράξη και ότι είχε διατηρήσει τη σιωπή του, παρόλο που η ιεροσυλία αυτή είχε εκληφθεί ως προμήνυμα ολιγαρχικής επανάστασης. Επίσης είχε ομολογήσει πλήρως την ενοχή του, για να εξασφαλίσει *άδειαν*, απαραίτητη για την ασφάλειά του σε μία τέτοια φορτισμένη ατμόσφαιρα λόγω της ιεροσυλίας. Όμως στο *περί των Μυστηρίων* δεν παραδέχεται ότι έλαβε *άδειαν*, γιατί θα δημιουργούσε την εντύπωση στη δικαστική επιτροπή ότι ήταν ένοχος το 415, κάτι που δε θέλει σε αυτή τη δίκη.¹²⁵

Επιπρόσθετα, ο Pelling θεωρεί ότι η προτροπή του Ανδοκίδη στους δικαστές να θυμηθούν τα γεγονότα (§ § 37,46) είναι το ρητορικό τέχνασμα της αληθώς αναγνωρισμένης αλήθειας ενός ανθρώπου που στερείται μαρτύρων. Ελάχιστοι από τους ενόρκους του 415 ήταν παρόντες στη δίκη αυτή –κάτι που επισημαίνει ο Ανδοκίδης στην §46 –και ελάχιστοι από τους απομείναντες της επιτροπής των

¹²⁴ Pelling (2000):32.

¹²⁵ Marr (1971):332.

ενόρκων του 415 θυμούνταν. Όμως τέτοιος προβληματισμός ήταν ανύπαρκτος εκείνη την εποχή στην οποία επικρατούσε η ιδέα της ενότητας των πολιτών ώστε η επιτροπή των δικαστών, ως εκπρόσωπος της πόλης αποτελούσε συνέχεια της προηγούμενης επιτροπής.¹²⁶

Στις § 1.137-1.139 αποκρούει ένα θρησκευτικό επιχείρημα των κατηγορών του ότι οι θεοί τον έσωσαν από τους κινδύνους, για να τιμωρηθεί από αυτούς, λέγοντας ότι, αν οι θεοί τον θεωρούσαν ασεβή, μπορούσαν να τον εξοντώσουν και στη θαλασσοταραχή και στην πολεμική περίοδο κατά την οποία μαινόταν η πειρατεία στο θαλάσσιο χώρο. Η διάσωσή του αποκαλύπτει την εύνοια των θεών προς αυτόν και επομένως την ευσέβειά του. Επιπλέον, επιχειρεί να εισβάλλει στο σκεπτικό των θεών εικάζοντας ότι οι θεοί θα θύμωσαν, βλέποντας ανθρώπους που σώθηκαν από αυτούς να καταστρέφονται από ανθρώπινο χέρι και μάλιστα φαύλο.(§139: «σφῶν δὲ αὐτῶν προύστησαντο τιμωρὸν γενέσθαι Κηφίσιον τὸν πονηρότατον Ἀθηναίων». Εμφανέστατα με το προαναφερθέν «κατά το εἶκός» επιχείρημα αποδεικνύει ότι ποτέ δεν υπήρξε ασεβής και χρωματίζει τόσο την κατηγορία όσο και τη δίκη με μία ακόμη νοηματική απόχρωση: η κατηγορία δεν αντιστρατεύεται μόνο τους δημοκρατικούς θεσμούς αλλά και τη θεϊκή βούληση. Επομένως η αθώωσή του δε συνάδει μόνο με τη δημοκρατική αμνηστία αλλά και με τη θεϊκή βούληση.

β 3:(1.72-1.91):Επιχειρήματα για την ακυρότητα του ψηφίσματος του Ισοτιμίδα το 400π.Χ.

Εν συνεχεία του λόγου του στα κεφάλαια (1.72-1.91) επιχειρεί να αποδείξει και κάτι άλλο, ότι «καὶ τοῦτο τὸ ψήφισμα (του Ισοτιμίδα) λέλυται καὶ ἄκυρόν ἐστιν»

¹²⁶ Pelling (2000):30-31.

(1.72). Συγκεκριμένα υπενθυμίζει στους δικαστές ότι το 405 π.Χ αποφασίστηκε με πρόταση του Πατροκλείδη η κατάργηση των ψηφισμάτων που επέβαλαν ποινές σε *ατίμους*. Παραθέτει τις κατηγορίες των *ατίμων* (1.73-1.76): οι οφειλέτες στο δημόσιο, οι καταδικασθέντες για κλοπή ή δεκασμό, για λιποταξία ή δειλία ή για ψευδομαρτυρία ή για *ψευδοκλητεία* ή για κακοποίηση των γονέων τους και οι παραμείναντες στην πόλη την εποχή των τετρακοσίων. Στη συνέχεια ο Ανδοκίδης παραθέτει το ψήφισμα του Πατροκλείδη(1.77-1.79).

Το διάταγμα του Πατροκλείδη ο Ανδοκίδης το παρουσιάζει ως πρόλογο στον έλεγχο των νόμων. Το διάταγμα αυτό αποτελεί μία στοχευμένη αμνηστία για περιπτώσεις *ατίμων* που παρουσιάζονται αναλυτικά, για όσους έχουν ήδη καταδικαστεί. Δεν αποτελεί αμνηστία για παραπτώματα που προηγουμένως δεν έχουν δικαστεί αλλά εξαλείφει προηγούμενες κυρώσεις. Η αμνηστία του ψηφίσματος αφορά μόνο τους *ατίμους* που είναι ήδη εγγεγραμμένοι στα επίσημα αρχεία, των οποίων τα δικαιώματα αποκαθίστανται. Η θέση του Ανδοκίδη φαίνεται άσχετη με τις περιπτώσεις των *ατίμων* που απαριθμούνται στο ψήφισμα αλλά ο ρήτορας αφηφώντας αυτό φαίνεται να εξομοιώνει την περίπτωσή του, την *ένδειξιν*, με τις περιπτώσεις των *ατίμων* που κατονομάζονται στο ψήφισμα. Το ψήφισμα αυτό επιτάσσει τη διαγραφή των εγγράφων με τα ονόματα των *ατίμων* «μή κεκτῆσθαι ἰδίᾳ μηδενὶ ἐξεῖναι μηδὲ μνησικακῆσαι μηδέποτε», για να εκμηδενιστεί δηλαδή στο εξής το ενδεχόμενο της επανόδου της ποινής και της αναδίωξης πρώην *ατίμων* που τους δόθηκε η αμνηστία από το ψήφισμα. Με άλλα λόγια το ψήφισμα εμπεριέχει μία αρχή, το *μη μνησικακεῖν* που προστατεύει από περαιτέρω αναμόχλευση έχθρας αυτούς των οποίων τα δικαιώματα είχαν αποκατασταθεί.

Αυτή η αρχή στηρίζει και την αμνηστία του 403 που αφορά στους εξόριστους και εξυπηρετείται από τον έλεγχο των νόμων που ακολουθεί¹²⁷. Όμως αυτή η αρχή του ψήφισματος του Πατροκλείδη εξυπηρετεί και την υπεράσπιση του Ανδοκίδη ο οποίος έπεσε θύμα του «μνησικακείν» των εχθρών του, αφού η ένδειξις στην πραγματικότητα στηρίζεται στην κακοβουλία των εχθρών του οι οποίοι επιμένοντας να τον χαρακτηρίζουν *άτιμο* στηριζόμενοι στην προηγούμενη ποινή της *ατιμίας* που του είχε επιβληθεί από το ψήφισμα του Ισοτιμίδη λόγω της «ασέβειας» του 415 ενώ το ψήφισμα του Ισοτιμίδη έχει ακυρωθεί, τον κατηγορούν για παραβίαση της *ατιμίας* και επιδιώκουν την επιβολή ποινής. Παράλληλα, το διάταγμα του Πατροκλείδη αποτελεί την αρχή της εξήγησής του πώς ακυρώθηκαν ιστορικά διατάγματα ένα από τα οποία είναι και το ψήφισμα του Ισοτιμίδη, του οποίου την ακύρωση έχει υποσχεθεί στους δικαστές ότι θα αποδείξει.

Ύστερα από σύντομη αναφορά στα γεγονότα μετά την Αθηναϊκή ήττα στους Αιγός ποταμούς, τη συνθηκολόγηση με τη νικήτρια Σπάρτη και την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των τριάκοντα τυράννων(1.80), επιμένοντας στο θέμα της αμνηστίας ο ρήτορας επικεντρώνεται στην αμνηστία που δόθηκε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Υπενθυμίζει στους δικαστές την τότε απόφασή τους να διαγράψουν το παρελθόν και «μή μνησικακείν ἀλλήλοις τῶν γεγενημένων» δίνοντας προτεραιότητα στη σωτηρία της πόλης (1.81). Στη συνέχεια ορίστηκε η μεταβατική κυβέρνηση των είκοσι που θα διοικούσε σύμφωνα με τους νόμους του Σόλωνα και του Δράκοντα μέχρι να θεσπιστούν νέοι νόμοι ενώ επιλέχθηκε ένα δημοκρατικό συμβούλιο νομοθετών και βουλευτών που διαπιστώνοντας ότι με κάποιους ισχύοντες νόμους «πολλοὶ τῶν πολιτῶν ἔνοχοι ἦσαν τῶν πρότερον ἔνεκα

¹²⁷ Carawan (2002):14-15.

γενομένων» αποφάσισε τον έλεγχο ,την εξέταση νόμων «δοκιμάσαντες πάντας τούς νόμους» και την αναγραφή στη στοά των προς *δοκιμασίαν* νόμων(1.82).Στο σημείο αυτό ο Ανδοκίδης εννοεί τους *άτιμους* που διώκονταν για παλιά αδικήματα, δηλαδή για χρέη προς την πόλη ,για πολιτικά αδικήματα, για υπηρεσιακή συνεργασία με τους τριάκοντα¹²⁸. Ως απόδειξη για την αλήθεια του λόγου του παραθέτει το ψήφισμα του Τεισαμενού(1.83 -1.84).

Αφού παραθέτει τρεις νόμους που θεσπίστηκαν μετά την αναθεώρηση των νόμων(1.85-1.87) (βλέπε νομικό πλαίσιο του λόγου), έπειτα υπενθυμίζει στους δικαστές ότι αποδέχτηκαν τις δικαστικές αποφάσεις για ιδιωτικές υποθέσεις την περίοδο της δημοκρατικής διακυβέρνησης ενώ για δημόσια αδικήματα που νομικά είναι «γραφαί ἢ φάσεις ἢ ἐνδείξεις ἢ ἀπαγωγαί» ισχύουν οι νόμοι που θεσπίστηκαν την εποχή του άρχοντα Ευκλείδη(1.88).Με ρητορικές ερωτήσεις καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κανένα παλαιό ψήφισμα πριν την περίοδο εξουσίας του Ευκλείδη δεν ισχύει.

Το συμπέρασμα αυτό στο οποίο καταλήγει ο Ανδοκίδης αποκαλύπτει και το σκοπό που εξυπηρετούσε στην υπόθεσή του η εκτενής περιγραφή της αναθεώρησης των νόμων και της ψήφισης νέων νόμων μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας: Ο Ανδοκίδης εισάγει το ψήφισμα του Τεισαμενού ως απόδειξη της επιβεβαίωσης ή «δοκιμασίας» παλαιών νόμων που φαίνεται ζωτικής σημασίας για την υπεράσπισή του, διότι τελικά σε αυτόν τον έλεγχο των παλαιών νόμων, επιβλήθηκε ένα νόμιμο όριο που αξιοποιεί ο ρήτορας. Δεν αρκεί να αποδείξει ότι το διάταγμα του Ισοτιμίδη εναντίον του δεν είναι πλέον έγκυρο (για λόγους που μπορεί να φαίνονται

¹²⁸ Carawan (2013):173.

σοφιστικοί) ή ότι είναι αθώος από τις αρχικές κατηγορίες (ένσταση που είναι σίγουρα ανόητη). Πρέπει να αποδείξει ότι δεν μπορεί να διωχθεί για το αρχικό αδίκημα εξαιτίας του κανόνα ότι οι ποινικές διαδικασίες - συμπεριλαμβανομένης της *ένδειξης* εναντίον του δεν αφορούν τα γεγονότα και τις προς ποινική δίωξη υποθέσεις πριν από το έτος Ευκλείδη(1.88 -1.89). Για να θέσει αυτόν τον κανόνα στο σωστό του πλαίσιο, περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι νομοθέτες επιλέχθηκαν, για να υλοποιήσουν την αναθεωρητική διαδικασία και προσδιορίζει τη χρονική αφετηρία της ρήτρας ότι οι δικαστικές διαδικασίες για δημόσιες υποθέσεις υπόκειντο στους νέους νόμους «*ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος(1.88)*», αφού η αμνηστία είχε αποφασιστεί.¹²⁹ Με άλλα λόγια, όπως δήλωσε ο Ανδοκίδης στο 1.71 η αγωγή εναντίον του «*ένδειξις*» είναι *ἀφ' ενός* σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο για την τιμωρία της ασέβειας αλλά *ἀφ' ετέρου* αβάσιμη με την έννοια ότι η νομική απόφαση, το ψήφισμα του Ισοτιμίδη στο οποίο στηρίχθηκε ο Κηφίσιος για την τωρινή κατηγορία έχει ακυρωθεί και δεν ισχύει με βάση τους νόμους του 400π.Χ. Επομένως ,αφού δεν ισχύει, δε μπορεί οι εχθροί του να του επιβάλλουν πάλι την ποινή του *ἀτίμου* και να τον αποκλείσουν από τους ιερούς χώρους ή να τον συλλάβουν, αν τους παραβιάζει, στηριζόμενοι σε παραπτώματα ασέβειας του 415 π.Χ για τα οποία βέβαια δε δικάστηκε αλλά με το διάταγμα του Ισοτιμίδη, ισάξιο οποιασδήποτε δικαστικής απόφασης τιμωρήθηκε ως *ἀτιμος*. Στόχος του είναι να ακυρώσει την κατηγορία του Κηφισίου η οποία στηρίζεται στον ακόλουθο συλλογισμό όπως συμπεραίνει κανείς από το 1.71:

1η προκείμενη: Ο Ανδοκίδης συμμετείχε στα Ελευσίνια Μυστήρια και κατέθεσε ικετήριο κλάδο στο ιερό στην Ελευσίνα

¹²⁹ Carawan (2017):408.

2η προκείμενη: Ο Ανδοκίδης όμως για τη διπλή ασέβεια του 415 π.Χ. είχε κριθεί *άτιμος* από το ψήφισμα του Ισοτιμίδα και του έχει απαγορευτεί η είσοδος σε ιερούς χώρους.

3η προκείμενη: Το ψήφισμα του Ισοτιμίδα ισχύει και το 400 π.Χ.

Συμπέρασμα: Άρα και στην παρούσα περίπτωση είναι ένοχος ασέβειας και πρέπει να καταδικαστεί, γιατί παραβίασε το ψήφισμα του Ισοτιμίδα.

Ο συλλογισμός του Ανδοκίδα στον οποίο στηρίχθηκε, για να αποδείξει ότι ο συλλογισμός του Κηφίσου δεν είναι ορθός, αφού η 3η προκείμενη είναι αναληθής, είναι ο ακόλουθος:

1η προκείμενη: Ο Κηφίσιος με κατηγορήσε ότι συμμετείχα στα Ελευσίνια Μυστήρια και κατέθεσα ικετήριο κλάδο ενώ σύμφωνα με το διάταγμα του Ισοτιμίδα είμαι *άτιμος*

2η προκείμενη: Σύμφωνα όμως με το ψήφισμα του Πατροκλείδη αποκαταστάθηκαν τα δικαιώματα των *ατίμων* και διαγράφηκαν τα ονόματά τους από έγγραφα ενώ απαγορεύτηκε η χρήση αντιγράφου με ονόματα των *ατίμων* για επαναδίωξη κάποιου.

3η προκείμενη: Μετά το ψήφισμα του Τεισαμενού και τον έλεγχο των νόμων ύστερα από την αποκατάσταση της δημοκρατίας ορίστηκε ότι είναι άκυρος οποιοσδήποτε νόμος που δεν έχει αναγραφεί και επομένως οποιοδήποτε ψήφισμα που δε συμφωνεί με τους ισχύοντες νόμους.

4η προκείμενη: Επίσης ορίστηκε να ισχύουν οι νόμοι από το έτος ηγεμονίας του Ευκλείδη.

5η προκείμενη: Το ψήφισμα του Ισοτιμίδη δεν ισχύει, αφού είναι *άγραφο* και εκδόθηκε πριν από την εποχή του Ευκλείδη.

Συμπέρασμα: Άρα, γκρεμίζεται και η τωρινή κατηγορία για ασέβεια, επειδή στηρίζεται σε πλέον άκυρο ψήφισμα που ανήκει στο παρελθόν. Με άλλα λόγια δεν έχω διαπράξει ασέβεια στην οποία στηρίχθηκε η παρούσα *ένδειξις*. Εάν πράγματι η νέα κοινότητα έχει υποσχεθεί να συγχωρήσει όλα τα αδικήματα πριν από το 403, πώς μπορεί να φτάσει στο δικαστήριο η αγωγή του Κηφίσιου;

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλη αυτή την περιγραφή τονίζει το κύρος του δήμου που καθιστά έγκυρες τις αποφάσεις και της αναθεώρησης των νόμων και της ψήφισης των νέων νόμων, αφού αυτές εκπηγάζουν από το λαό κατά την περίοδο επανόρθωσης της δημοκρατίας: «Ψήφισμα ἔδοξε τῷ δήμῳ [83] - ψήφισμα δὲ μηδὲν μήτε βουλῆς μήτε δήμου νόμου κυριώτερον εἶναι,- ἐν δημοκρατουμένη τῇ πόλει[87] - τὰς μὲν δίκας, ὧ ἄνδρες, καὶ τὰς διαίτας ἐποίησατε κυρίας εἶναι[88] – ἐνὼ τὰ ρήματα που χρησιμοποιεῖ και το δεύτερο και πρώτο πληθυντικό πρόσωπο (ἀπεκληρώσατε, εἴλεσθε, ἐβουλεύσασθε, ἐψηφίσασθε [82] - ἐθέμεθα νόμον [85], ἐωρῶμεν, ἐθέμεθα [86]), αποκαλύπτουν την ώριμη σκέψη του λαού για τις νομικές μεταρρυθμίσεις. Έτσι επιδιώκει παράλληλα να κερδίσει και την εύνοια των δικαστῶν αναγνωρίζοντας την αξία των δημοκρατικῶν θεσμῶν. Επιπλέον, παρουσιάζοντας ἔμμεσα τους κατηγοροῦς του στη συγκεκριμένη δίκη ως αμφισβητίες των δημοκρατικῶν αποφάσεων, αφού τόλμησαν να στηρίξουν την κατηγορία τους στο ψήφισμα του Ισοτιμίδη που ἔχει ακυρώσει ο ἴδιος ο λαός με

δημοκρατικές διαδικασίες, στοχεύει στη διέγερση της οργής των δικαστών προς τους αντιπάλους του.

β 4.Η γνησιότητα των εγγράφων των ψηφισμάτων του Πατροκλείδη και Τεισαμενού.

Η γνησιότητα του εγγράφου του ψηφίσματος του Πατροκλείδη που παραθέτει ο Ανδοκίδης απασχόλησε μελετητές. Ειδικότερα ο Canevaro και ο Harris θεωρούν το έγγραφο προϊόν πλαστογράφου, αντίγραφο του επίσημου εγγράφου που ήταν πλήρες.¹³⁰ Τα σημαντικότερα επιχειρήματα με τα οποία αμφισβητούν οι μελετητές αυτοί την αυθεντικότητα αυτού του εγγράφου είναι τα εξής: Οι διατάξεις που περιέχονται σε αυτό δε συμφωνούν σε καίρια σημεία με τις πληροφορίες που παρέχονται από τον Ανδοκίδη για το διάταγμα του Πατροκλείδη. Συγκεκριμένα, οι κατηγορίες πολιτών που αναφέρει στις § §(1.73-1.76) διαφέρουν από αυτές που αναφέρονται στο έγγραφο.¹³¹ Επιπρόσθετα, παρατηρείται αντίφαση στο σχόλιο του ρήτορα 1.80 και στην αναφορά του στο κεφάλαιο 1.107. Συγκεκριμένα, στο έγγραφο του ψηφίσματος του Πατροκλείδη που εμπνεύστηκε ακριβώς από το ψήφισμα κατά τους Περσικούς είχαν εξαιρεθεί οι εξόριστοι ενώ στο κεφάλαιο 1.80 ο ρήτορας μιλάει για επιστροφή των εξόριστων σύμφωνα με το ψήφισμα την εποχή των Περσικών.¹³² Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι κανονικά στο κείμενο του αθηναϊκού ψηφίσματος του τέλους του πέμπτου και πρώιμου τέταρτου αιώνα η αρχική περίοδος εμπεριείχε το «επειδή» που ακολουθείται από μια απειροελάχιστη ένδειξη της πρότασης του ομιλητή και της απόφασης της Συνέλευσης, ενώ στο

¹³⁰ Canevaro και Harris (2012):100-110: αναλυτική απόδειξη ότι το έγγραφο δεν είναι γνήσιο.

¹³¹ ό.π: 102-103.

¹³² ό.π: 107.

συγκεκριμένο έγγραφο υπάρχει η φράση «ψηφίσασθαι τὸν δῆμον», ασυνήθης στα αθηναϊκά ψηφίσματα.¹³³ Επιπλέον, η γραμματική και η σύνταξη του είναι συχνά αδέξια και η γλώσσα του δεν συμμορφώνεται με τις συμβάσεις των διαταγμάτων της εποχής. Επιπρόσθετα, οι αξιόπιστες πληροφορίες που περιέχονται στο έγγραφο προέρχονται από την ομιλία του Ανδοκίδη και από λόγους άλλων ρητόρων και λογοτεχνικές πηγές. Η προσπάθεια να συνδυαστούν αυτές οι πληροφορίες συχνά οδήγησε σε σφάλματα που αποκαλύπτουν μια ατελή γνώση του αθηναϊκού δικαίου και της νομικής διαδικασίας.¹³⁴

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι και η γνησιότητα του εγγράφου του ψηφίσματος του Τεισαμενού που χρησιμοποιεί ο Ανδοκίδης ως τεκμήριο για την υπεράσπισή του έχει απασχολήσει τους ερευνητές. Οι μελετητές Canevano και Harris διασταυρώνοντας τις παρεχόμενες πληροφορίες στην αφήγηση του Ανδοκίδη με άλλες πηγές διαπίστωσαν την αξιοπιστία της αφήγησης του ρήτορα ενώ συγκρίνοντας το έγγραφο του Τεισαμενού με την αφήγηση του ρήτορα διαπίστωσαν σοβαρές διαφορές και αντιφάσεις, ώστε να αμφισβητήσουν την αυθεντικότητα του εγγράφου και να θεωρήσουν ότι το κείμενο δεν είναι το έγγραφο το οποίο ο Ανδοκίδης είχε διαβάσει στο δικαστήριο στο 400/399 αλλά ένα πλαστό έγγραφο που εισήχθη στο κείμενο πολύ καιρό μετά την αρχική δημοσίευση της ομιλίας του.¹³⁵ Έτσι, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ της αφήγησης του ρήτορα και του περιεχομένου του εγγράφου. Συγκεκριμένα, ο Ανδοκίδης δηλώνει ότι αποφασίστηκε να εξεταστούν οι νόμοι του Δράκοντα και του Σόλωνα και να εγγραφούν μόνο εκείνοι που εγκρίθηκαν από τη συνέλευση(1.82), πράγμα που

¹³³ ό.π: 102.

¹³⁴ ό.π: 110.

¹³⁵ ό.π: 116.

σημαίνει ότι ορισμένοι μπορεί να απορρίφθηκαν. Το έγγραφο παραλείπει αυτή τη διαδικασία και αναφέρει ότι πρέπει να τεθούν σε ισχύ οι νόμοι του Δράκοντα και του Σόλωνα, οι οποίοι ίσχυαν και στο παρελθόν(1.83).Μάλιστα, αντιφάσκει με τον νόμο που αναγιγνώσκεται και αναφέρει ο Ανδοκίδης, ότι οι νόμοι πρέπει να εφαρμοστούν από την περίοδο εξουσίας του Ευκλείδη (1.88-1.89). Επιπλέον ο Ανδοκίδης λέει ότι η συνέλευση εξέλεξε τους νομοθέτες οι οποίοι φαίνεται ότι υπέβαλαν προτάσεις για νέους νόμους οι οποίοι επικυρώθηκαν από αυτή (1.85 και 1.86: έθήμεθα) ενώ το έγγραφο αναφέρει δύο διοικητικά συμβούλια. Αναθέτει στο πρώτο, στους θεσμοθέτες, το καθήκον να προτείνει νόμους και να τους τοποθετεί μπροστά στους Επώνυμους Ήρωες, για να τους επιθεωρήσει οποιοσδήποτε πολίτης, με αναμενόμενη συζήτηση και ψήφισή στη συνέλευση, κάτι που δεν αναφέρεται στο έγγραφο. Στο δεύτερο συμβούλιο, δηλαδή στη βουλή και στους πεντακόσιους νομοθέτες που είχαν εκλεγεί από τους ένορκους δημότες και όχι από τη συνέλευση αναθέτει να εξετάζει τους νόμους χωρίς να ορίζει την υποβολή των νόμων στη συνέλευση προς έγκριση. Το έγγραφο δηλαδή δε δίνει στη συνέλευση κάποιο ρόλο στη θέσπιση αυτών των νόμων. Τέλος, ο Ανδοκίδης αναφέρει δύο φορές τη δημοσίευση των εγκεκριμένων νόμων του Δράκοντα και του Σόλωνα στη στοά(1.82,1.85). Το εισαγόμενο έγγραφο παραλείπει αυτή τη διαδικασία, αλλά αναφέρει ότι οι νέοι νόμοι πρέπει να εγγραφούν σε έναν τοίχο¹³⁶.

Επίσης, οι ίδιοι μελετητές αμφισβητούν και την αυθεντικότητα του εγγράφου του νόμου (1.87).Σύμφωνα με τη νομική διάταξη δεν επιτρέπεται να θεσπιστεί κανένας νόμος για έναν πολίτη, αν δεν ισχύει ταυτόχρονα για όλους, εκτός αν αποφασίσουν διαφορετικά έξι χιλιάδες πολίτες με μυστική ψηφοφορία. Ο νόμος της καθολικής

¹³⁶ ό.π: 13-114.

ισχύος των νόμων απαντάται σε ομιλίες του Δημοσθένη και σε έγγραφα (Δημ. 23.86, 24.59) αλλά απουσιάζει η εξαίρεση «ἐὰν μὴ ἑξακισχιλίους δόξη κρύβδην ψηφιζόμενοις» (1.87). Στο 24.59 του Δημοσθένη υπάρχει παρόμοια έκφραση αλλά με διαφορετικό νόημα: ορίζει να ισχύει ένας νόμος για όλους τους Αθηναίους και να ψηφίζεται με μυστική ψηφοφορία όχι λιγότερο από ἑξὶ χιλιάδες ψήφους. Καταλήγουν αυτοί οι ερευνητές στο συμπέρασμα ότι και γι αυτό το έγγραφο του νόμου στο 1.87 που αναγιγνώσκει ο Ανδοκίδης παρενέβη πλαστογράφος ο οποίος πρόσθεσε την πρόταση «ἐὰν μὴ ἑξακισχιλίους δόξη κρύβδην ψηφιζόμενοις» δανειζόμενος την έκφραση από κείμενο του Δημοσθένη ¹³⁷

Όπως προαναφέρθηκε, η αμφισβήτηση της αυθεντικότητας του εγγράφου εδράζεται και στην απόδειξη της αξιοπιστίας των παρεχόμενων πληροφοριών από τον Ανδοκίδα, αφού οι πληροφορίες αυτές παρέχονται και από άλλες πηγές. Συγκεκριμένα, ο έλεγχος των νόμων του Σόλωνα και του Δράκοντα «δοκιμάσαντες πάντας τοὺς νόμους(1.82) και η αναγραφή των επικυρωμένων νόμων στη στοά «ἀναγράψαι ἐν τῇ στοᾷ τούτους τῶν νόμων οἱ ἂν δοκιμασθῶσι» (1.82) δεν ξεκίνησε το 400-399 π.Χ., όπως δίνει την εντύπωση ο Ανδοκίδης, αλλά είναι μία διαδικασία που είχε ξεκινήσει στην Αθήνα το 410 π.Χ. και συνεχίστηκε έως το 404-403, όταν διεκόπη από το καθεστώς των Τριάκοντα και ξανάρχισε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Γι αυτή τη διαδικασία σημαντική πηγή είναι ο λόγος του Λυσία *Κατὰ Νικομάχου*,¹³⁸ στον οποίο ο εναγόμενος Νικόμαχος ήταν αναγραφεὺς.¹³⁹

¹³⁷ ό.π: 117 -118.

¹³⁸ ό.π: 112.

¹³⁹ Βολονάκη (2012):286,333-334:οι αναγραφείς ήταν ανώτεροι υπάλληλοι, εκλεγμένοι από τους Αθηναίους την τελευταία δεκαετία του 5^ο αιώνα για τη συγκέντρωση και αναδημοσίευση των αθηναϊκών νόμων με κριτική σκέψη. Οι αναγραφείς διορίστηκαν το 403π.Χ με ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου για τη δημοσίευση του ημερολογίου των θυσιών. Αυτό ήταν το καθήκον του

Από την άλλη πλευρά ο Hansen υποστηρίζει τη γνησιότητα του εγγράφου αναιρώντας τα επιχειρήματα των Canevano και Harris ενώ δεν αποκλείει να εισήχθη στην έκδοση της ομιλίας που δημοσιεύθηκε μετά τη δίκη αλλά δεν είναι πλαστογραφία.¹⁴⁰ Συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη του δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ της αφήγησης του Ανδοκίδη και του εγγράφου του ψηφίσματος του Τεισαμενού ως προς την ισχύ των νόμων του Σόλωνα και του Δράκοντα, αφού η πρόταση «ὀπόσων δ' ἂν προσδέη»(1.83) στο ψήφισμα σημαίνει ότι οι νόμοι αυτοί δε θα ήταν αμετάβλητοι υπονοώντας όχι μόνο προσθήκες (addenda) αλλά και αναθεωρήσεις (corrigena).¹⁴¹ Επίσης, θεωρεί ότι η αόριστη φράση του Ανδοκίδη στο 1.82 «νομοθέτας τε εἴλεσθε», μπορεί να αναφέρεται είτε στο συμβούλιο των νομοθετών που εκλέγεται από τη βουλή είτε στο συμβούλιο των πεντακοσίων που εκλέγεται από τους δημότες ή και στα δύο. Αν αναφέρεται μόνο σε ένα, τότε αυτό είναι το συμβούλιο των νομοθετών το εκλεγμένο από τη βουλή που σύμφωνα με τον Ανδοκίδη και το έγγραφο ήταν επιτροπή έρευνας και πρότασης νόμων και όχι συμβούλιο λήψης αποφάσεων ενώ υπονοείται το δεύτερο συμβούλιο το εκλεγμένο από τους δημότες που σύμφωνα με το έγγραφο του ψηφίσματος ήταν επιφορτισμένο με την εξέταση των νομοσχεδίων που του υποβλήθηκαν από το άλλο συμβούλιο για επιθεώρηση και επικύρωση.¹⁴² Ο Hansen συμφωνεί με την ερμηνεία των Canevano και Harris ότι ο Ανδοκίδης στην αφήγησή του, για να αποδείξει ότι το ψήφισμα του Ισοτιμίδη δεν ίσχυε, επικεντρώνεται στο συμβούλιο των νομοθετών που κατέστησαν αναγκαία την τροποποίηση νόμων διαπιστώνοντας

Νικόμαχου. Volonaki(2001), 147-157: Μάλιστα οι αναγραφείς ασχολήθηκαν με τον κοσμικό νόμο το 410-404 και τον ιερό νόμο το 404-399. Canevano. Και Harris. (2012):112 :όμως ο Ανδοκίδης (1.82) δεν περιορίζει το έργο της εξέτασης των νόμων που έγινε το 403 στους ιερούς νόμους.

¹⁴⁰Hansen (2016): 48.

¹⁴¹ό.π :40.

¹⁴²ό.π: 42.

ότι πολλοί πολίτες θα υποστούν κυρώσεις, αν οι παλαιοί νόμοι επικυρωθούν χωρίς αλλαγή. Η ερμηνεία αυτή όμως καθιστά τη θέση του Ανδοκίδη μεροληπτική και προσβάλλει την αξιοπιστία της αφήγησής του που οι Canevaro και Harris προσπάθησαν να αποδείξουν.¹⁴³ Κατά τον Hansen το ψήφισμα του Τεισαμενού αποτελεί ένα προσχέδιο και καθορίζει τις πρέπουσες διαδικασίες σχετικά με την αναθεώρηση και την αναδημοσίευση των αθηναϊκών νόμων. Τρία χρόνια αργότερα, ο Ανδοκίδης περιγράφει τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν πραγματικά. Οι διαφορές μεταξύ του εγγράφου και της αφήγησης του Ανδοκίδη μπορεί να οφείλονται σε απροσδόκητες τροποποιήσεις του ψηφίσματος του Τεισαμενού.¹⁴⁴ Τέλος, ο Hansen μελετώντας έγγραφα και δεκατρία θραύσματα που είναι γραμμένα στις στήλες με τα πιθανά τμήματα του ιερού ημερολογίου που συλλέγονται και δημοσιεύονται από τον Νικομάχο και άλλους αναγραφείς, καταλήγει ότι η φαινομενική απόκλιση στην αφήγηση του Ανδοκίδη που δημιουργούν οι «φράσεις ἀναγράψαι ἐν τῇ στοᾷ»(1.82) και «ἀνέγραψαν εἰς τὴν στοάν» »(1.85) αίρεται, όταν ληφθεί υπόψη ότι οι νόμοι γράφτηκαν σε στήλες που ενωμένες συγκροτούσαν τοίχο και τοποθετήθηκαν σε τοίχο της στοάς, ο οποίος δε είναι γνωστό αν είναι ο τοίχος που αναφέρει το έγγραφο του Τεισαμενού που χρησιμοποιήθηκε για την προκαταρκτική δημοσίευση των αναθεωρημένων νόμων. Επομένως η αναφορά του Ανδοκίδη στη στοά και η αναφορά του εγγράφου στον τοίχο δε σχετίζονται με τη γνησιότητα του εγγράφου.¹⁴⁵ Σχετικά με τη νομική διάταξη στο 1.87 για την καθολική ισχύ των νόμων με την εξαίρεση «ἐὰν μὴ ἕξακισχιλίους δόξη κρύβδην ψηφίζομενοις» ο ερευνητής αναφέρει ότι μόνο στον Ανδοκίδη απαντάται αυτή η

¹⁴³ ό.π: 43.

¹⁴⁴ ό.π:40.

¹⁴⁵ ό.π: 44-45.

διάταξη και σε καμία άλλη πηγή. Επιπρόσθετα, υποστηρίζει τη γνησιότητά του εγγράφου στο 1.87 προβάλλοντας το επιχείρημα -στηριζόμενος σε άλλα ψηφίσματα- ότι υπήρχαν οριακές περιπτώσεις, όπου οι διατάξεις σε ψηφίσματα για μεμονωμένα άτομα καθιστούσαν αναγκαία την αλλαγή ενός νόμου και γι' αυτό έπρεπε να υποβληθούν σε μια συνεδρίαση των νομοθετών για τη θέσπιση νέου νόμου. Σημειωτέον ότι ένας νόμος δεν έπρεπε να αλλάξει από ψηφίσματα αλλά μόνο από ένα νέο νόμο που θα ψηφιζόταν από τους νομοθέτες. Επίσης απορρίπτει τη γνησιότητα του εγγράφου του Δημοσθένη (24.59) θεωρώντας ότι μπορεί να είναι μια αλλοιωμένη εκδοχή της ίδιας διάταξης.¹⁴⁶

β.5 Επιχειρήματα για το μη μνησικακείν των δικαστών (1.90-1.92,1.109)

Ο Ανδοκίδης, αφού παρέθεσε το ψήφισμα του Τεισαμενού και τους νόμους που αναθεωρήθηκαν, στην §90 υπενθυμίζει στους δικαστές τον όρκο που έδωσαν μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας για συμφιλίωση. Ο όρκος αυτός όριζε την εκμηδένιση του ενδεχομένου της μνησικακίας απέναντι σε οποιονδήποτε πολίτη και σε όποιον «ὄς ἂν ἐθέλη εὐθύνας διδόναι τῆς ἀρχῆς ἧς ἤρξεν», εκτός από τους τριάκοντα τυράννους τους δέκα και τους έντεκα. Αναρωτιέται λοιπόν πώς είναι δυνατόν οι δικαστές «μνησικακείν» για οποιονδήποτε πολίτη ενώ έχουν ορκιστεί «μη μνησικακήσειν, τοῖς μεγίστων κακῶν αἰτίοις, εἰ διδοῖεν εὐθύνας». Επίσης, στην § 91 τους υπενθυμίζει άλλους δύο όρκους, τον όρκο της βουλῆς της ἀεὶ βουλευούσης, ὅτι δε θα δεχτούν «ἐνδειξιν οὐδὲ ἀπαγωγὴν» για ὅσα έγιναν στο παρελθόν εκτός εναντίον εκείνων που δραπέτευσαν, και τον όρκο που δίνουν πριν

¹⁴⁶ Hansen (2017):280.

από κάθε δίκη, ότι δε θα μνησικακήσουν ούτε θα δεχτούν επιδράσεις από κάποιον αλλά οι αποφάσεις τους θα συνάδουν με τους ισχύοντες νόμους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρκος «μή μνησικακεῖν» αναφέρεται σε πολλά σημεία στο λόγο του Ανδοκίδη. Είναι ο όρκος που επισφράγισε την ειρηνευτική συμφωνία της Αμνηστίας το 403π.Χ και αποτέλεσε το σκοπό του πρώτου ψηφίσματος που όρισε την προσωρινή κυβέρνηση.(1.81-1.82) Αυτή η ιστορική φράση ερμηνεύεται συνήθως ως γενική αμνηστία που παρέχει ασυλία από τη δίωξη για τα λάθη των πολιτικών συγκρούσεων. Όμως ο Ανδοκίδης κάνει αναφορά έμμεση (1.77) και άμεση στο 1.107-1.108 όχι μόνο στην αμνηστία την παραμονή της μάχης του Μαραθώνα με σκοπό την αποκατάσταση των δικαιωμάτων των *ατίμων*, αλλά και στην αμνηστία για *ατίμους* που όριζε το ψήφισμα του Πατροκλείδη στο οποίο υπάρχει η φράση «μηδὲ μνησικακῆσαι». Αυτή η αποκατάσταση των δικαιωμάτων είναι η ουσία της Αμνηστίας στην Αθήνα, που παραπέμπει στο νόμο περί αμνηστίας του Σόλωνα (Πλούτ.Σόλων 19): «Ατιμών · δσοι άτιμοι ήσαν ή Σόλωνα άρξαι, επίτιμους είναι». Με αυτή την αμνηστία στους *ατίμους* συνδέεται το «μή μνησικακεῖν» στην αφήγηση του Ανδοκίδη. Ακόμη κι αν η μαρτυρία του Ανδοκίδη συνδέει τον όρκο με την αμνηστία, εντούτοις το «μή μνησικακεῖν» δεν είναι συνώνυμο της Αμνηστίας. Σύμφωνα με αποδεικτικά στοιχεία από επιγραφές και λογοτεχνικές πηγές που αναφέρονται στην αθηναϊκή Αμνηστία και σύμφωνα με τον έλεγχο και το διάταγμα του Πατροκλείδη ο όρκος που επισφράγιζε τις συμφωνίες παρεμπόδιζε την αναμόχλευση έχθρας και την επαναεφαρμογή ποινών και κυρώσεων που είχαν καταργηθεί και έτσι χρησίμευε ως εγγύηση για τους πρώην *ατίμους* των οποίων τα δικαιώματα είχαν αποκατασταθεί. Σε αντίθεση με το

«μνησικακεῖν» που σημαίνει την αναζωπύρωση της εκδίκησης για παράπτωμα που έχει τιμωρηθεί και έχει επέλθει συμφιλίωση το «μή μνησικακεῖν» αποτελεί βασικό κανόνα κατά της περαιτέρω τιμωρίας σε θέματα που έχουν τακτοποιηθεί οριστικά δεσμεύοντας τους πολίτες να συμμορφωθούν στους όρους των συμφωνιών που αφορούν πολιτικές ή δικαστικές υποθέσεις.¹⁴⁷

Στηριζόμενοι σε αυτή την ερμηνεία της φράσης μπορούμε να κατανοήσουμε τη βαρύτητα της επανάληψης της φράσης στον υπερασπιστικό λόγο του Ανδοκίδα. Ο ίδιος είναι θύμα του «μνησικακεῖν» των κατηγορών του οι οποίοι αναζωπυρώνουν την εκδίκηση για το αδίκημα της ασέβειας του 415 π.Χ. για το οποίο είχε τιμωρηθεί ο ρήτορας με την ποινή της *ατιμίας* σύμφωνα με το τότε ψήφισμα του Ισοτιμίδη, επικαλούμενοι την ποινή της *ατιμίας* του 415 π.Χ. και χρησιμοποιώντας την τον εμπλέκουν το 400 π.Χ στην νέα δικαστική περιπέτεια της *ενδείξεως*, επιδιώκοντας περαιτέρω τιμωρία. Επομένως προβάλλει εναγωνίως το «μή μνησικακεῖν» ως αίτημα προς τους δικαστές που ερμηνεύεται ως δίκαιη, απροκατάληπτη δικαστική απόφαση, αθωωτική γι αυτόν. Επιπρόσθετα, υπενθυμίζοντας στους δικαστές τον όρκο τους, αφού προηγουμένως τους ανέφερε τον όρκο του «μή μνησικακεῖν» της Αμνηστίας του 403 π.Χ και τον όρκο της βουλής, στην πραγματικότητα τους καλεί να σεβαστούν τους όρκους της δημοκρατίας. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι με την πρόταξη του όρκου που επισφράγισε τη συμφωνία της Αμνηστίας κατά την εδραίωση του νέου δημοκρατικού καθεστώτος, και του όρκου της βουλής επιδιώκει να συνδέσει στο νου των δικαστών τον όρκο τους με τους προαναφερθέντες όρκους και έτσι να προσδιορίσει το περιεχόμενο του «οὐ μνησικακήσω». Συγκεκριμένα, αν

¹⁴⁷ Carawan (2002):3-5.

ο πρώτος όρκος υπαγόρευε ότι «ού μνησικακήσω τῶν πολιτῶν οὐδενὶ πλὴν τῶν τριάκοντα καὶ τῶν δέκα» και ο δεύτερος «καὶ οὐ δέξομαι ἔνδειξιν οὐδὲ ἀπαγωγὴν ἔνεκα τῶν πρότερον γεγενημένων, πλὴν τῶν φυγόντων», ο όρκος των δικαστῶν «ού μνησικακήσω, οὐδὲ ἄλλω πείσομαι, ψηφιοῦμαι δὲ κατὰ τοὺς κειμένους νόμους» στην παρούσα δίκη αποκτά σαφές περιεχόμενο ,σύμφωνο με την εκδικαζόμενη υπόθεση: «ού μνησικακήσω τῶν πολιτῶν οὐδενὶ, (τω Ανδοκίδη) καὶ οὐ δέξομαι ἔνδειξιν (τὴν ἔνδειξιν κατὰ Ανδοκίδου) ἔνεκα τῶν πρότερον γεγενημένων (δηλαδή ἔνεκα της πρότερον γεγενημένης ατιμίας) οὐδὲ ἄλλω (τω Κηφισίῳ)πείσομαι ψηφιοῦμαι δὲ κατὰ τοὺς κειμένους νόμους». Στην αντίθετη περίπτωση το «μνησικακεῖν» των δικαστῶν στη συγκεκριμένη δίκη θα ταυτιζόταν με το πείθεσθαι τω Κηφισίῳ και το ψηφίζεσθαι παρά τοὺς κειμένους νόμους. Ἄρα μία τέτοια απόφαση θα αντιστρατευόταν τους δημοκρατικούς θεσμούς.

Για να αναδείξει την Αμνηστία ως παράγοντα κλίματος ομόνοιας και κοινωνικής συνοχής, απαραίτητης προϋπόθεσης εθνικής ελευθερίας και οικοδόμησης του αθηναϊκού μεγαλείου χρησιμοποιεί το ιστορικό παράδειγμα της επανόδου και της αποκατάστασης δικαιωμάτων ὅσων αντίστοιχα είχαν κριθεί *φεύγοντες και ἀτίμοι* μετά την πτώση των Πεισιστρατιδῶν, για την αντιμετώπιση του Περσικού κινδύνου στη μάχη στο Μαραθῶνα¹⁴⁸. Μάλιστα, για να τονίσει την ἔνδοξη καταγωγή του ο

¹⁴⁸ 1.Canevaro και Harris (2012): 102,103: η μόνη πηγή που δηλώνει ότι οι Αθηναῖοι ψήφισαν κατὰ τους Περσικούς Πολέμους για την αποκατάσταση των δικαιωμάτων εκείνων που τα είχαν χάσει είναι ο Ανδοκίδης στα *Μυστήρια* (1.107).Ο Raubitschek και MacDowell πιστεύουν ότι ο Ανδοκίδης μάλλον παραπέμπει ἢ στο μέτρο πριν το Μαραθῶνα που επέτρεπε στους σκλάβους να πολεμήσουν ἢ στο διάταγμα που εξέδωσε ο Θεμιστοκλής λίγο πριν τη μάχη της Σαλαμίνας αλλά αυτό αφορούσε μόνο ὅσους είχαν εξοστρακιστεῖ ὅπως αναφέρεται στο *Αθηναίων Πολιτεία* (22.8) του Αριστοτέλη και στο *Θεμιστοκλή* (11.1) του Πλούταρχου. Αλλά και τα δύο μέτρα δεν αφορούν την αποκατάσταση των *ατίμων*. Η αναφορά στο μέτρο που αποκατέστησε τα δικαιώματα των *ατίμων* πρέπει να είναι ρητορική επινόηση του Ανδοκίδη, για να δημιουργήσει ένα προηγούμενο για τη Συμφωνία Συμφιλίωσης του 403.

2. Perlman (1961):163: η ἔμφαση του Ανδοκίδη στην μάχη του Μαραθῶνα ως το μόνο σημαντικό γεγονός στους Περσικούς Πολέμους δε φαίνεται εντελῶς ακούσια. Με την επιλογή του να τονίσει

ρήτορας παρενθέτει σύντομα τη συμβολή του προπάππου του Λεωγόρα στην πτώση των Πειστρατιδών¹⁴⁹. Την αμνηστία που δόθηκε την εποχή των περσικών πολέμων τη θεωρεί παράγοντα νικηφόρας έκβασης των ελληνικών αγώνων κατά των Περσών και τη συνδέει με την Αμνηστία του 403 π.Χ.(1.109). Καλεί λοιπόν τους δικαστές ως συνεχιστές των αξιών των προγόνων τους «μή μνησικακῆσαι», αφού το παρελθόν διδάσκει ότι το «σωφρονεῖν τε καὶ ὁμονοεῖν ἀλλήλοις» αποτελεί παράγοντα ευδαιμονίας της πόλης(1.109).

β.6.Επιχειρήματα για την αντιφατικότητα των κατηγοριών του ως προς την εφαρμογή των νόμων.

Η επιχειρηματολογία του Ανδοκίδη στρέφεται και σε μία άλλη κατεύθυνση, να αποδείξει ότι οι κατηγοροί του συμπεριφέρονται υποκριτικά, γιατί αν ληφθεί ισχύουσα η νομοθεσία προ Ευκλείδη, πρέπει και αυτοί να καταδικαστούν για τα παραπτώματά τους όπως ζητούν στην παρούσα δίκη για τον ίδιο.

Στις § § 1.92 -1.99 ο Ανδοκίδης αποδεικνύει τη δύναμη των νόμων και της νομικής διάταξης να ισχύουν οι νόμοι από την εποχή του Ευκλείδη εκθέτοντας τα παραπτώματα των κατηγοριών του που μένουν ατιμώρητα, γιατί ακριβώς εφαρμόζεται το νέο νομικό καθεστώς. Συγκεκριμένα, ο Κηφίσιος, ενώ είχε νοικιάσει

τον Μαραθώνα, τη νίκη των οπλιτών και όχι τη Σαλαμίνα, τη νίκη των ναυτικών, ο Ανδοκίδης τοποθετεί την τάξη των πλουσίων σε υψηλότερη θέση από τον αντίπαλό της, τους δήμους.

¹⁴⁹ 1. Missiou(1992): 15: ο Λεωγόρας πιθανότατα ο γιος του Ανδοκίδη που ήταν ταμίας της Αθηνάς, αξίωμα μόνο για την πλουσιότερη κατηγορία πολιτών, τους πεντακοσιομέδιμους σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, και ο προπάππος του ομιλητή, πολέμησε εναντίον των Πεισιστρατιδών βοηθώντας ως ένας από τους ηγέτες των Αθηναίων τους Σπαρτιάτες και τους Αλκμεωνίδες να εκδιώξουν τους Πεισιστράτιδες το 510 π.Χ.- Macdowell(1962):140: ο Ανδοκίδης παρουσιάζει το Λεωγόρα και τον Χαρία ως στρατηγούς –αρχηγούς των εξεγερθέντων κατά των τυράννων ενώ υπάρχει και η άποψη ότι αυτοί είχαν διοριστεί στρατηγοί από τον Ιππία και μετά στράφηκαν εναντίον του.

2. Edwards(2004):329:η χρήση ιστορικών παραλληλισμών είναι πολύ συνηθισμένη στους ρήτορες και εμφανίζεται ήδη στον Αντιφώντα 5.67-71, αλλά η ρίζα της βρίσκεται στον Όμηρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πατριωτική αίσθηση του ρήτορα είναι καινούργια, καθώς θυμίζει τις πράξεις των προγόνων του ενάντια στους τυράννους (§ 106) και προσθέτει μια πρώτη αναφορά στους ρήτορες στη μάχη του Μαραθώνα, παράλληλα με την έμφαση στην αρετή των Αθηναίων προγόνων. Αυτά τα θέματα επαναλαμβάνονται σε μεταγενέστερες ομιλίες (π.χ.Λυσ.21,Ισοκρ..4.86-87,Δημοσθ..18.208).

από το δημόσιο τους φόρους και έπρεπε το ποσό της είσπραξης να το καταβάλει στο δημόσιο, δεν κατέβαλε τίποτα στο δημόσιο και δραπέτευσε, γιατί σύμφωνα με τον προ Ευκλείδη νόμο έπρεπε να φυλακιστεί από τη βουλή. Ο ίδιος αρνείται να επιστρέψει στην πόλη το χρωστούμενο ποσό επικαλούμενος τη δημοκρατική απόφαση «τοῖς νόμοις έψηφίσασθε άπ' Εύκλείδου άρχοντος χρῆσθαι»(1.93) και χάρη σε αυτή τη νομική ρύθμιση ασχολείται με τα κοινά έχοντας γλιτώσει την ατιμία και συκοφαντώντας άλλους. Χάρη στο νέο νομικό καθεστώς λειτουργεί ως ενεργός πολίτης και συκοφάντης. Είναι εμφανής ο λανθάνων συλλογισμός του:

1^η προκείμενη: Ο Κηφίσιος ως νοικιαστής φόρων δεν είχε καταβάλει το ποσό είσπραξης στο δημόσιο και είχε δραπετεύσει για την αποφυγή της ποινής. της φυλάκισης που όριζε ο παλιός νόμος για παράπτωμα χρέους στο δημόσιο του ενοικιαστή των φόρων.

2^η προκείμενη: Ο Κηφίσιος επικαλούμενος την απόφαση της ισχύος των νόμων από το έτος του άρχοντος Ευκλείδη αρνείται να πληρώσει το χρωστούμενο ποσό και ζει απολαμβάνοντας τα δικαιώματά του ως πολίτης, επειδή εφαρμόζεται το νέο νομικό καθεστώς.

3^η προκείμενη: Ο Κηφίσιος με έχει υποβάλει στη διαδικασία της ενδείξεως για παραβίαση του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη που όριζε απαγόρευση στους ατίμους της εισόδου σε ιερούς χώρους ενώ το ψήφισμα αυτό έχει καταργηθεί σύμφωνα με την απόφαση της ισχύος των νόμων από την εποχή του άρχοντος Ευκλείδη.

Συμπέρασμα 1^ο: Είναι υποκριτής, αφού την απόφαση του «τοῖς νόμοις άπ' Εύκλείδου άρχοντος χρῆσθαι» την ερμηνεύει με δικά του μέτρα και σταθμά.

Συμπέρασμα 2^ο: Αν με την εφαρμογή του νέου νόμου ο Κηφίσιος δεν διώχθηκε περαιτέρω, έτσι πρέπει βάσει αυτού του νόμου να μην καταδικαστεί και ο Ανδοκίδης.

Έτσι με την έκθεση της στάσης του Κηφισίου απέναντι στην εκδίκαση του αδικήματός του ο Ανδοκίδης επιδιώκει επιστρατεύοντας την επίθεση στο ήθος του αντιπάλου έμμεσα να παρουσιάσει τον Κηφίσιο ως παραβάτη όχι μόνο των παλιών νόμων, αφού αυτός καταχράστηκε δημόσιο χρήμα και δραπετεύσε, για να μην επωμιστεί τις συνέπειες του νόμου, αλλά και των νέων που τους αξιοποιεί για το συμφέρον του και τους ακυρώνει για τις υποθέσεις των άλλων, όπως συνέβη στην υπόθεση του ρήτορα, παραβιάζοντας έτσι την απόφαση του «τοῖς νόμοις ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος χρῆσθαι» και επομένως τη νομική διάταξη «ἀγράφω δὲ νόμω τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περὶ ἑνός. ψήφισμα δὲ μηδὲν μήτε βουλῆς μήτε δήμου νόμου κυριώτερον εἶναι». Με την ηθοποιία αυτή επιδιώκεται η πρόκληση στους δικαστές του συναισθήματος της οργής προς το πρόσωπο του Κηφισίου, ενός συναισθήματος καθοριστικού για την αποδυνάμωση της κατηγορίας του εναγόντος και για την αθώωση του εναγόμενου. Παράλληλα έμμεσα ο ρήτορας προβάλλει και το δικό του ήθος ως νομοταγής στους παλιούς νόμους, αφού σε αντίθεση με τον Κηφίσιο που είχε δραπετεύσει, για να γλιτώσει την ποινή, αυτός είχε δεχτεί την ποινή της ατιμίας που του επέβαλε το ψήφισμα του Ισοτιμίδα και έφυγε εκούσια από την Αθήνα. Άρα, όπως τότε ο Κηφίσιος είχε παρανομήσει, έτσι και στην παρούσα δίκη παρανομεί αφηφώντας τη νέα νομική ρήτρα «ἀγράφω δὲ νόμω τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περὶ ἑνός» ενώ ο ίδιος ο Ανδοκίδης, όπως είχε πειθαρχήσει στο παλαιό ψήφισμα, ζητάει στην παρούσα δίκη την εφαρμογή των νομίμων για την

αθώωσή του, δηλαδή «ἀγράφω δὲ νόμω τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περὶ ἑνός. ψήφισμα δὲ μηδὲν μήτε βουλῆς μήτε δήμου νόμου κυριώτερον εἶναι». Επιπρόσθετα, ἔμμεσα ζητάει ἀπὸ τοὺς δικαστὲς ,ὅπως ἐφάρμοσαν τὴν ἀπόφαση «τοῖς νόμοις ἀπ’ Εὐκλείδου ἄρχοντος χρῆσθαι» στὴν περίπτωση τοῦ διαπραχθέντος ἀδικήματος ἀπὸ τὸν Κηφίσιο, ἔτσι νὰ ἀκολουθήσουν τὴ νομικὴ αὐτὴ ρήτρα καὶ στὴν περίπτωση τὴ δική του. Μάλιστα, ὁ ἐνεστωτικὸς τύπος καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐγκλίση «χρῆσθε» στὴν πρόταση «ὅτι τοῖς νόμοις τοῖς νῦν κειμένοις χρῆσθε»(1.93) ἐκφράζει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ρήτορα ὅτι οἱ δικαστὲς συνεχίζουν νὰ ἐφαρμόζουν τοὺς θεσπισμένους νόμους καὶ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ τοὺς παραβιάσουν.

Δύο ἀκόμα ἐφαρμογὲς τῆς ἀπόφασης «τοῖς νόμοις ἀπ’ Εὐκλείδου ἄρχοντος χρῆσθαι», ποὺ ἀποτελεῖ αἴτημα καὶ στὴν παρούσα δίκη, περιγράφει ὁ Ἀνδοκίδης ἀναφερόμενος σὲ παρελθοντικὲς ἀξιόποινες ἐνέργειες τῶν δύο ἄλλων κατηγορῶν του, τοῦ Μέλητου καὶ τοῦ Επίχαρη. Καὶ οἱ δύο παρεῖχαν ὑπηρεσίες τὴν ἐποχὴ τῶν Τριάκοντα. Σημειωτέον ὅτι στοὺς δικανικοὺς λόγους ἓνα ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ἀπὸ τὴ ρητορικὴ φαρέτρα τῶν επιχειρημάτων ἀποτελεῖ ἡ μνεία στὴν ὀλιγαρχία τῶν Τετρακοσίων καὶ τῶν Τριάκοντα ἰδιαιτέρως, ὅταν οἱ ἀντίδικοι ἔχουν ὑπηρετήσει ὡς ἀξιωματοῦχοι κατὰ τὶς περιόδους αὐτές. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ ὀφείλεται στὰ ἀρνητικὰ συναισθήματα τῶν δικαστῶν γιὰ τὶς ὀλιγαρχίες αὐτές παρά τὴν ἀμνηστία τοῦ 403 καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ ὄρκων γιὰ τερματισμὸ τῆς παλιάς ἐχθρας.¹⁵⁰ Ὁ Μέλητος ὡς ἠθικὸς αὐτουργὸς στὴν ἐκτέλεση τοῦ Λέοντα¹⁵¹ τὴν ἐποχὴ τῶν τριάκοντα δε διώχθηκε ἀπὸ τὸ νόμο ποὺ καταδίκασε ἐξίσου τὸ φυσικὸ καὶ ἠθικὸ

¹⁵⁰ Βολονάκη (2009): 84.

¹⁵¹ Macdowell (1962): 133: οἱ Τριάκοντα διέταξαν πέντε ἄντρες νὰ συλλάβουν τὸν Λέοντα τῆς Σαλαμίνας καὶ νὰ ἐκτελέσουν, εἴτε γιὰτὶ ἀντιτάχθηκε στο καθεστῶς τοὺς εἴτε ἴσως ἀπλῶς καὶ μόνο, ἐπειδὴ στόχευαν στὴν ἀφαρπαγὴ τῶν χρημάτων του. Ὁ Σωκράτης, ὅπως καὶ ὁ Μέλητος, ἦταν ἀπὸ τοὺς πέντε ἀλλὰ ἀρνήθηκε νὰ ἐκτελέσει τὴ διαταγὴ (Πλάτωνος *Απολογία* . 32c-d).

αυτουργό ενός εγκλήματος, λόγω της προστασίας του από το νόμο «τοῖς νόμοις ἀπ’ Εὐκλείδου ἄρχοντος χρῆσθαι» που θεσπίστηκε στα πλαίσια της Αμνηστίας του 403 π.Χ. και διέγραφε τα παραπτώματα πριν από το έτος του Ευκλείδη. Ευνοούμενος από τη διάταξη αυτή και την αμνηστία είναι και ο Επίχαρης, αφού αυτός, αν και βουλευτής την περίοδο του καθεστώτος των τριάκοντα, γλίτωσε από τη θανατική καταδίκη που όριζε το ψήφισμα του Δημόφαντου για τους υπονομευτές και εχθρούς της δημοκρατίας καθώς και για τους συνεργούς τους. Και όμως, παρόλο που γεύτηκε την εύνοια της δημοκρατικής Αμνηστίας, της επισφραγισμένης με τον όρκο του «μή μνησικακεῖν», αυτός αποδεικνύεται ότι μνησικακεῖ και μάλιστα «αὐτὸς αὐτῷ»(1.95). Ο ρήτορας εκθέτει αναλυτικά το ψήφισμα του Δημόφαντου¹⁵² που ενείχε ως εγγύηση τον όρκο, για να τονίσει την υπεροχή της ισχύος των νέων νόμων ακόμα και σε αυτό το ψήφισμα που καταδίκασε τους ανατροπείς της αθηναϊκής δημοκρατίας. Είναι τέτοια η υπεροχή της νομικής διάταξης ότι «τοῖς νόμοις δεῖ χρῆσθαι ἀπ’ Εὐκλείδου ἄρχοντος» »(1.99), ώστε ο συνεργάτης των τριάκοντα τυράννων να μείνει ατιμώρητος, εξαιτίας της χρονικής οριοθέτησης των ποινικών αδικημάτων από το έτος της ηγεμονίας του Ευκλείδη και μετά.

¹⁵² Volonaki(2018):295: το κείμενο του ψηφίσματος του Δημόφαντου στην ομιλία του Ανδοκίδη με τον όρκο παραπέμπει σε παλαιό νόμο που όμως δεν απέτρεψε την τυραννία των τετρακοσίων το 411 και γι αυτό συμπληρώθηκε από τον όρκο ως δέσμευση για τους Αθηναίους. Η διατύπωση του όρκου είναι παρόμοια με εκείνη του νόμου που αναφέρεται στο *Αθ.πολιτεία*,16.10: «ἐάν τινες τυραννεῖν ἐπανίστῳνται [ἐπὶ τυραννίδι] ἢ συγκαθίστη τὴν τυραννίδα, ατιμον εἶναι καὶ αὐτον καὶ γένος» (αν υπάρχουν πρόσωπα που εξεγείρονται, για να κυβερνοῦν τυραννικά ή αν κάποιος βοηθά στην ίδρυση της τυραννίας, ο ίδιος και η οικογένειά του θα στερηθούν τα πολιτικά τους δικαιώματα).- McGlew (2012):97-99: Στον όρκο είναι εμφανής η καταδίκη της συνέργειας: ο τύραννος και ο υποστηρικτής του δέχονται την ίδια ακριβώς μεταχείριση. Ομοίως, η αντίσταση στην τυραννία καλύπτει μια πληθώρα δράσεων. ». Ο όρκος, λοιπόν, πέρα από την απαιτούμενη υπακοή των πολιτών στη δημοκρατία, δίνει μια συγκεκριμένη εικόνα για το τι σημαίνει δημοκρατική αφοσίωση από όλους τους πολίτες Ταυτίζει το δημοκρατικό πολίτη με τον τυραννοκτόνο ενώ η συλλογική αφοσίωση στον όρκο δημιουργεί κλίμα ισότητας μεταξύ των πολιτών. Επιπλέον, την ευθύνη για απόδοση τιμών στους τυραννοκτόνους αναλαμβάνει ο κάθε πολίτης και όχι μόνο η πόλη και τα θεσμικά της όργανα. Επίσης για το ψήφισμα του Δημόφαντου και τον όρκο βλέπε : Teegarden(2012): 433-465.

Η επίθεση στο ήθος του αντιπάλου του, του κατηγορού Επίχαρη, οξύνεται στην §1.99. Ο Ανδοκίδης απευθυνόμενος σε αυτόν τον κατηγορεί για συκοφαντία κατά την περίοδο της δημοκρατίας και για εκδούλευση στους τριάκοντα, για να μην του αφαιρεθούν τα χρηματικά κέρδη του από τη συκοφαντία.¹⁵³ Με ρητορικές ερωτήσεις και χαρακτηρισμούς του κατηγορού του ως αργυρώνητου συκοφάντη και ανθρώπου μοχθηρού που ζούσε «ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ἔργοις» δηλώνει ότι αυτός δεν έχει δικαίωμα να κατηγορεί κανέναν άνθρωπο «περὶ ἑταιρείας»¹⁵⁴, αφού ἐνὶ μὲν οὐχ ἡταίρησεν. Ο Macdowell σχολιάζοντας το σημείο αυτό σημειώνει ότι, επειδή ο Επίχαρης είχε κατηγορήσει τον Ανδοκίδα για πολιτική συνωμοσία (ἑταιρεία), ο Ανδοκίδης κατηγορεί τον Επίχαρη για την διαφθορά χρησιμοποιώντας τη λέξη «ἡταίρησας», για να επιστρέψει την κατηγορία του προς το πρόσωπό του στον ίδιο τον Επίχαρη και να τον εμφανίσει πιο ένοχο από αυτόν. Κατά τη γνώμη του Macdowell, η κατηγορία αυτή «ἡταίρησας» δε φαίνεται ούτε λογική ούτε σχετική αλλά αυτό δεν απασχολούσε τους Έλληνες ρήτορες, οι οποίοι μετέρχονταν την κατά μέτωπον αντεπίθεση, για να εντυπωσιάσουν τους ενόρκους.¹⁵⁵ Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι ο Ανδοκίδης, λέγοντας ότι ο Επίχαρης τολμά να κατηγορεί ενώ «κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ὑμετέρους οὐδ' αὐτῶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἔστιν ἀπολογεῖσθαι (1.100) στην πραγματικότητα ακολουθεῖ το εσφαλμένο σκεπτικό της εις βάρος του

¹⁵³ Οι Τριάκοντα πήραν δραστικά μέτρα εναντίον της συκοφαντίας (Ξενοφώντος *Ελληνικά* 2. 3. 12).

¹⁵⁴ Missiou (1992): 20-21: η πολιτική σημασία των όρων *εταιρεία* και *ἑταιρος* είναι μεταγενέστερη. Η πρώτη αναφορά εμφανίζεται στην ηροδότεια αφήγηση για την υπόθεση του Κύλωνα (5.71. Σε άλλες πηγές φαίνεται ότι οι εταιρείες ήταν πολιτικοί σύλλογοι ανταρτών που καθοδηγούνταν από ηγέτη ή ηγέτες. Στο Θουκυδίδη (3.82.4-6) η λέξη *εταιρεία* και τα συγγενή της *φιλέταιρος* και *εταιρικών* υποδηλώνουν κάθε είδους εξτρεμιστές που αντιτίθενται σε «πολίτες που δεν ανήκαν σε κανένα κόμμα-ομάδα». Αξίζει επίσης να σημειωθεί η στενή συσχέτιση των *εταιρειών* και με τις δύο ολιγαρχικές επαναστάσεις. Ο Θουκυδίδης αναφέρει πώς υποστήριξαν την προσπάθεια για την ανατροπή της δημοκρατίας το 411π.Χ (8.48.3-4, 54.4, 65.2, 69.4). Εκτός από τα αποδεικτικά στοιχεία που έδωσε ο Λυσίας για το ρόλο που διαδραμάτισαν οι *εταιρείαι* το 404π.Χ (12.43 και 55), ο Αριστοτέλης τους αποδίδει ρητά έναν ολιγαρχικό χαρακτήρα (*Αθηναίων Πολιτεία* : 34-3).

¹⁵⁵ Macdowell (1962): 137.

κατηγορίας: όπως αυτός ως *άτιμος* λόγω της θρησκευτικής ασέβειας του 415π.Χ δεν είχε δικαίωμα να εισέλθει σε ιερό χώρο σύμφωνα με το ψήφισμα του Ισοτιμίδη και οδηγήθηκε σε δίκη για την παραβίαση της *ατιμίας*, έτσι και κατήγορός του ο Επίχαρης ως *άτιμος* λόγω της συνεργασίας του με τους τριάκοντα δεν έχει δικαίωμα σύμφωνα με τον παλιό νόμο που εξακολουθεί να ισχύει, να απολογηθεί ούτε για τον εαυτό του, επομένως ούτε να διώξει δικαστικά τον Ανδοκίδη. Άρα, αν ο Ανδοκίδης πρέπει να τιμωρηθεί, επιβάλλεται να τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου και ο Επίχαρης. Αν δεν ισχύει η δημοκρατική απόφαση του 403 π.Χ «τοῖς νόμοις δεῖ χρῆσθαι ἀπ’ Εὐκλείδου ἄρχοντος» για τον Επίχαρη, τότε δεν πρέπει να ισχύει ούτε και για τον Ανδοκίδη.

β.7. Επιχειρήματα για την πολιτική σημασία της δίκης.

Στις § § 1.101-1.109 ρήτορας προβάλλει την πολιτική σημασία της δίκης. Συνεχίζοντας να επιτίθεται στο ήθος του αντιπάλου του, δηλώνει ότι αισθανόταν από το εδώλιο του κατηγορουμένου «ὑπὸ τῶν τριάκοντα συνελημμένος κρίνεσθαι», γιατί ο κατήγορός Επίχαρης λειτουργεί με τα ίδια κίνητρα «εἰ μὴ ἐδίδουν ἀργύριον», όπως θα λειτουργούσε επί τριάκοντα. Με παραστατικό τρόπο ο ρήτορας στήνει μία υποθετική ανάκρισή του από τον Χαρικλή, που συνοπτικά εκφράζει την ερώτηση «Ἦσουν συνεργάτης των τριάκοντα;», για να τονίσει ότι η φαιλότητα του κατηγορού του εξακολουθεί να υφίσταται. Με τη ρητορική ερώτηση «οὐκ οὖν δεινόν, εἰ ὑπὸ μὲν τούτων διὰ τοῦτ’ ἂν ἀπωλόμην, ὅτι εἰς τὴν πόλιν οὐδὲν ἤμαρτον, ὥσπερ καὶ ἑτέρους ἀπέκτειναν, ἐν ὑμῖν δὲ κρινόμενος, οὐς οὐδὲν κακὸν πεποίηκα, οὐ σωθήσομαι;» (1.102) θεωρεί φοβερό αν η δημοκρατικοί θεσμοί δεν αθώσουν άνθρωπο που δεν έβλαψε την πόλη επί τριάκοντα. Στη συνέχεια ταυτίζει την τυχόν καταδίκη του για κατηγορία στηριζόμενη σε παλιό ψήφισμα με καταδίκη

όλων αυτών που ευεργετήθηκαν από την αμνηστία του 403 π.Χ. και των *ατίμων* που έγιναν *επίτιμοι* από τους οποίους κάποιοι είναι ακροατές της δίκης. Η απόφαση των δικαστών έχει βαρύνουσα σημασία (1.103-1.104), αφού η αθωωτική απόφαση θα εμπνεύσει στους ακροατές την εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς νόμους ενώ η καταδικαστική απόφαση θα ενθαρρύνει τους συκοφάντες και θα στρέψει τους πολίτες στο δεκασμό των συκοφαντών ή στη φυγή τους από την πόλη λόγω της κρίσης της δικαιοσύνης(1.105).

β 8..Επιχειρήματα για την τοποθέτηση του ικετήριου κλάδου: σκευωρία των κατηγορών-αποκάλυψη των πραγματικών κινήτρων των κατηγορών του.

Στις § § 110-116 αναφέρεται στην κατηγορία που τον οδήγησε σε αυτή τη δίκη, ότι τοποθέτησε ικετήριο κλάδο στο Ελευσίνιο.¹⁵⁶ Ένα κλαδί ελιάς ήταν σύμβολο της ικεσίας. Η εισαγγελική αρχή ισχυρίστηκε ότι λίγες μέρες πριν από την παρούσα δίκη ο Ανδοκίδης είχε κάνει μια επίσημη χειρονομία ικεσίας ζητώντας συγχώρηση για τα αδικήματά του, υπονοώντας ότι ο ρήτορας με αυτή την κίνηση παραδέχτηκε την ενοχή του και ότι με αυτόν τον τρόπο είχε παραβιάσει ακούσια έναν θρησκευτικό νόμο¹⁵⁷ με προβλεπόμενη τη θανατική ποινή για τον καταθέτη(1.110).¹⁵⁸ Όμως ο

¹⁵⁶ Naiden(2006):36 :οι ικέτες, εφόσον επιθυμούσαν να παρουσιαστούν σε κάποιο ισχυρό άτομο ή ομάδα, τοποθετούσαν ικετήριο κλάδο σε βωμούς στην αγορά της Αθήνας, και στο ναό της Αθηνάς που βρίσκονταν κοντά στο χώρο συνεδρίασης του Συμβουλίου. Με την τοποθέτηση του ικετήριου κλάδου οι ικέτες «ενημέρωναν» το Συμβούλιο ότι είχαν έλθει για ικεσία, εάν τύχαινε αυτό να μη συνεδριάζει εκείνη την ημέρα.

¹⁵⁷ Macdowell (1962):141.

¹⁵⁸ Naiden(2006):178:σύμφωνα με επιγραφή των Σαμίων και αττικές επιγραφές ο ικέτης έπρεπε να είναι *έννομος* και η ικεσία να έχει γίνει *έννομα*.Γι' αυτό στις ομιλίες χρησιμοποιείται η φράση *έννομα ικετεύειν*. Σύμφωνα με τον αθηναϊκό νόμο ο ικέτης, για να είναι *έννομος*, δεν έπρεπε να ανήκει σε όσους η πολιτεία είχε αφαιρέσει το δικαίωμα της ικεσίας, δηλαδή εγκληματίες, απαγωγείς, κλέφτες, ληστές, διαρρήκτες και *ατίμους*. Για να έχει γίνει η ικεσία *έννομα*, έπρεπε να είναι σύμφωνη με τους νόμους που όριζε η Συνέλευση σχετικά με την τοποθέτηση ικετήριων κλάδων. Ένας νόμος απαγόρευε την τοποθέτηση ενός κλαδου στο Ελευσίνιο κατά τη διάρκεια των Ελευσίνιων Μυστηρίων.Όπως αναφέρει ο Ανδοκίδης(1.116), ήταν εγγεγραμμένος σε στήλη ο νόμος που όριζε το χρηματικό πρόστιμο για τον παραβάτη.

ρήτορας με εμφατικό τρόπο, την χρήση των αντωνυμιών «αὐτοῖ», «αὐτοῖς», «ἐμοῦ» αποκαλύπτει συνοπτικά το σχέδιό τους: για το παράπτωμα που οι ίδιοι σχεδίασαν, ενοχοποιούν τον ίδιο. Έπειτα εξηγεί καλώντας και μάρτυρα για τη μηχανορραφία εις βάρος του της οποίας πρωταγωνιστές ήταν ο Κηφίσιος, και ο Καλλίας: Μετά την υποβολή της μήνυσης στην εθιμοτυπικά καθιερωμένη σύγκληση της βουλής στο Ελευσίνιο την επομένη των Μυστηρίων, παρουσία του Κηφισίου και του Ανδοκίδα ο Καλλίας ανέφερε το γεγονός της τοποθέτησης ικετήριου κλάδου αλλά έμεινε αναπάντητη η ερώτηση του κήρυκα για την ταυτότητα του δράστη.(1.111-1.112). Στη συνέχεια, αφού ο Καλλίας ανέφερε τον πάτριον νόμο της θανάτωσης χωρίς δίκη του αυτουργού τέτοιου αμαρτήματος και ενοχοποίησε τον Ανδοκίδα, ο Κέφαλος επιρρίπτοντάς του την κατηγορία της εξήγησης του νόμου που ανήκε στην αρμοδιότητα των Ευμολπίδων και όχι των κηρύκων και υπενθυμίζοντάς του ότι ο γραπτός νόμος όριζε την επιβολή προστίμου στον καταθέτη ικετήριου κλάδου στο Ελευσίνιο, ζήτησε από τον Καλλία να αποκαλύψει την πηγή άντλησης της πληροφορίας για την ενοχή του Ανδοκίδα.(1.115-1.116). Έτσι ο Κέφαλος αποκάλυψε τη σαθρότητα των επιχειρημάτων των κατηγορών του Ανδοκίδα, αφού η κατηγορία τους βασίστηκε σε έναν πάτριον προφορικό, εθιμικό νόμο και όχι στο γραπτό που είχε προκύψει μετά τη νομική αναθεώρηση του 403 π.Χ.

Στις § § 117-1.123 αποκαλύπτει τα πραγματικά κίνητρα του Καλλία. Ξετυλίγει το νήμα της έχθρας του Καλλία προς τον Ανδοκίδα που τον οδήγησε στην παρούσα δίκη. Συγκεκριμένα, η έχθρα εκπηγάζει από τη διεκδίκηση της επικλήρου κόρης τόσο από τον Καλλία και τον Λέαγρο, ξάδελφο του Ανδοκίδα όσο και από τον ρήτορα. Η κόρη του Επίλुकου αποτέλεσε το μήλο της έριδας και αιτία διαδοχικών

αγωγών, του Ανδοκίδη προς το Λέαγρο και του Καλλία προς τον Ανδοκίδη, ώστε αυτός να παρεμποδίσει την αγωγή του ρήτορα .Η επιμονή όμως του Ανδοκίδη στην εκδίκαση της υπόθεσης εξώθησε τον Καλλία στην τοποθέτηση ικετήριου κλάδου στο Ελευσίνιο και στην ενοχοποίηση του ρήτορα, ώστε να θανατωθεί *άκριτος* ή να εξοριστεί. Χρησιμοποίησε ως συνεργάτη με δεκασμό τον Κηφίσιο ενώ προσέγγισε τους φίλους του ρήτορα Λυσίστρατο, Επίχαρη και Ηγήμονα, για να τους δηλώσει ως μεσάζοντες την πρόθεσή του να σταματήσει την έχθρα προς τον Ανδοκίδη με μόνη προϋπόθεση την παραίτηση του τελευταίου από τη διεκδίκηση της επικλήρου κόρης. Η απάντηση όμως του ρήτορα αποκάλυψε την επιμονή του να διεξαχθεί η δίκη με σκοπό να την κερδίσει, ώστε να τιμωρηθεί ο συκοφάντης του. Αξίζει να σημειωθεί η επίκληση στο ήθος του αντιπάλου που επιχειρεί ο ρήτορας, αφού προβάλλει τη φαυλότητα, την πανουργία του Καλλία. Επίσης, για να κερδίσει τη συμπάθεια των δικαστών, παρουσιάζει τη διένεξη για την κόρη του Επίλυκου ως εκπλήρωση της υπόσχεσης που είχε δώσει στο θείο του και ως ανιδιοτελή κίνηση, αφού διεκδικούσε μία κόρη από χρεωκοπημένη οικογένεια.

Εμφανέστατη είναι η επίκληση στο ήθος του Καλλία στις § § 1.128-1.131. Ο σκοπός του ρήτορα με την αφήγηση του πτυχών του ιδιωτικού βίου του Καλλία είναι να δείξει την ασέβειά του προς τις θεές με τη ψευδορκία του παρά την ιδιότητα του Κήρυκα και την ανηθικότητά του, ίδια με αυτή του Οιδίποδα και του Αίγισθου ,με απώτερο στόχο την αποδυνάμωση της τωρινής κατηγορίας ,αφού ξεστομίζεται από έναν ηθικά ανενδοίαστο άνθρωπο.

Στην § 1.132 θέτει το ερώτημα γιατί οι κατηγοροί του δεν τον κατηγόρησαν εδώ και τρία χρόνια μετά την επιστροφή του από την Κύπρο, όταν θυσίαζε στο Ελευσίνιο

και κατόπιν παρότρυνσης των τωρινών εχθρών του μούσε ανθρώπους στα Μυστήρια και είχε αναλάβει λειτουργίες. Έμμεσα ο Ανδοκίδης υπενθυμίζει την προσφορά του στην πόλη αναφερόμενος στις λειτουργίες, ώστε να κερδίσει τη συμπάθεια των δικαστών.

Στις § § 1.133-1.136 αποκαλύπτει τα κίνητρα του Αγύρριου. Η έχθρα του για τον Ανδοκίδη οφείλεται στο γεγονός ότι ο ρήτορας πλειοδότησε στην ενοικίαση του φόρου, ώστε να εκτοπίσει τον Αγύρριο και τους συνεργάτες του από την ενοικίαση του δικαιώματος της είσπραξης του φόρου. Επειδή όμως ενοικιάζοντας την είσπραξη των φόρων ο ρήτορας θα αντιστρατευόταν τα συμφέροντά τους και θα κατήγγελλε αδικήματά τους, αυτοί θεώρησαν σκόπιμο «έκποδών εἶναι καὶ δικαίως καὶ ἀδίκως.» 1.135.

Εξακολουθώντας να προβάλλει τον εαυτό του ως εξολοθρευτή των αδίκων τολμά και δηλώνει στους δικαστές ότι είναι καλύτερο να έχουν μπροστά τους ανθρώπους σαν αυτόν που καταδιώκουν την αδικία, αν δεν υπάρχουν άνθρωποι άλλοι που διαπνεόμενοι από πνεύμα δικαιοσύνης να μην εμπιστεύονται τους αδίκους. Με άλλα λόγια προσδίδει στην ομιλία του και το σκοπό της πάταξη της αδικίας τον οποίο δηλώνει ότι θα πετύχει με την τιμωρία των κατηγορών του. (1.136).

β.9.Επίλογος.

Στην §1.140 επανέρχεται στο πνεύμα της ομόνοιας και συμφιλίωσης του παρελθόντος και ζητά από τους δικαστές «γνώμη ψηφίσασθαι»(1.141), αντιμετωπίζοντάς τον όπως τους προγόνους τους, ώστε αυτός να ωφελήσει την πόλη όπως έπραξαν αυτοί. Με άλλα λόγια επανέρχεται στην αμνηστία πριν από

τους Περσικούς που συντέλεσε στην απόκρουση των Περσών και προσθέτει και ένα επιπλέον στοιχείο, ότι χάρη στη συμβολή της Αθήνας στην αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου οι Λακεδαιμόνιοι αρνήθηκαν την εξολόθρευση των Αθηναίων μετά το τέλος του πελοποννησιακού πολέμου(1.142¹⁵⁹).Επομένως ζητά να γίνει κι αυτός κοινωνός της σωτηρίας «διὰ τὰς τῶν προγόνων τῶν ἐμῶν ἀρετὰς» (1.143), όπως καθίσταντο και οι ίδιοι.

Όσον αφορά στις ωφέλειες που μπορεί να προσφέρει στην πόλη στις § §1.144-1.145 εκφράζει τη διάθεσή του να αξιοποιήσει για όφελος της πόλης τις αξιόλογες γνωριμίες και φιλίες του που είχε συνάψει κατά τη διάρκεια της διαμονής του σε ξένο τόπο.¹⁶⁰

Στις § § 1.146-1.148 επικαλούμενος το έλεος των δικαστών ζητά να τον σώσουν, γιατί ως ο μόνος απομείνας από την πολύπαθη οικογένειά του η οποία είχε προσφέρει πολλές υπηρεσίες στην πόλη¹⁶¹, θεωρεί τους δικαστές οικογένειά του.

¹⁵⁹ Βλέπε Ξενοφώντος *Ελληνικά* 2. 2. 19-20, Και. 3. 21.

¹⁶⁰ Macdowell (1962): 4-5: ύστερα από την παραμονή του στην Κύπρο αποφάσισε το 411π.Χ να επιστρέψει στην Αθήνα προσφέροντας στους Αθηναίους κάποια δώρα, για να τον συγχωρέσουν. Συγκεκριμένα, αξιοποιώντας τις διασυνδέσεις της οικογένειάς του με τους Μακεδόνες έπεισε το βασιλιά Αρχέλαο να του δώσει ξυλεία για κουπιά, για να τη δώσει στον αθηναϊκό στόλο που βρισκόταν στη Σάμο. Επίσης, προμήθευσε το στόλο με καλαμπόκι και χαλκό από τη Σάμο και πήγε στην Αθήνα, για να τον συγχωρέσουν οι Αθηναίοι χάρη τις υπηρεσίες του. Όμως η πολιτική συγκυρία της επικράτησης της ολιγαρχίας των τετρακοσίων κατέστη αρνητική για τον Ανδοκίδη, γιατί ο στόλος στη Σάμο τάχθηκε ενάντια στην ολιγαρχία, ώστε η στροφή του Ανδοκίδη προς το στόλο θεωρούμενη ενέργεια εχθρική προς τους τετρακοσίους αποτέλεσε αιτία φυλάκισής του από τον Πείσανδρο. Μετά την απελευθέρωσή του ύστερα από την πτώση του καθεστώτος των τετρακοσίων κατέβαλε άλλη μία προσπάθεια να ανακτήσει τα πολιτικά του δικαιώματα κερδίζοντας την ευμένεια των Αθηναίων με την εκφώνηση του λόγου *Περί της εαυτού καθόδου*. Όμως η προσπάθειά του ήταν ανεπιτυχής και γι' αυτό επέστρεψε στην Κύπρο. Κατά τη διάρκεια της εξορίας του, λέγεται ότι εκτός από την Κύπρο επισκέφθηκε τη Σικελία, την Ιταλία, την Ηλεία, τη Θεσσαλία, τον Ελλήσποντο και την Ιωνία.

¹⁶¹ 1.Thomas (1989):129-139:ο Ανδοκίδης, ο παππούς του ρήτορα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο πρώτα σε μια επιτυχημένη αθηναϊκή εκστρατεία στο Μεγαρίδη το 446-446 π.Χ, αργότερα το ίδιο έτος ως ένας από τους δέκα πρεσβευτές που ολοκλήρωσαν την τριακονταετή ειρήνη με τη Σπάρτη (Αισχύλος 2.174), και τέλος στο πλευρό του Περικλή στην εξέγερση στη Σάμο το 441-440 π.Χ.

2. Όπως αναφέρει ο Πλούταρχος (*Ηθικά* 834C) και ο Θουκυδίδης(A.51.4), ο Ανδοκίδης εκλέχτηκε μαζί με τον Γλαύκωνα να συμμετάσχει στην αποστολή είκοσι αθηναϊκών πλοίων για βοήθεια στους Κερκυραίους που βρίσκονταν σε διαμάχη με τους Κορινθίους.

Τελειώνει το λόγο του προσθέτοντας ότι η καταδίκη δικαίων αθηναίων πολιτών σαν αυτόν, θα λείπαινε το έδαφος για πολιτογράφηση ξένων λόγω ένδειας αθηναίων πολιτών(1.149).

γ. Συνολική αξιολόγηση του λόγου *Περί των Μυστηρίων*

Ο υπερασπιστικός λόγος του Ανδοκίδη *περί των Μυστηρίων* κινείται σε δύο θεματικούς άξονες με κοινό θεματικό κέντρο το ψήφισμα του Ισοτιμίδη που του στέρησε την είσοδό του στους δημόσιους χώρους λόγω της υποτιθέμενης εμπλοκής του στο διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο του 415π.Χ. Στην παραβίαση των απαγορευτικών όρων αυτού του ψηφίσματος κατά την περίοδο μετά την επιστροφή του στην Αθήνα το 403 στηρίχτηκαν οι κατηγοροί του, για να τον εμπλέξουν σε καινούρια δικαστική περιπέτεια για ασέβεια. Στόχος λοιπόν του ομιλητή είναι να αποσείσει την ισχύ του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη με δύο τρόπους που συνιστούν τους δύο θεματικούς άξονες του λόγου του: αφ' ενός αποδεικνύοντας ότι δεν είχε διαπράξει ασέβεια το 415 ούτε την είχε ομολογήσει, ώστε να ακυρώσει την ισχύ του ψηφίσματος για την περίπτωση του και αφ' ετέρου αποδεικνύοντας ότι το ψήφισμα είχε καταργηθεί μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 να καταστήσει αμφισβητήσιμη τη νομιμότητα της δίωξής του το 400. Επίσης, στόχος του είναι να αναιρέσει την κατηγορία ότι είχε τοποθετήσει ικετήριο κλάδο στο ιερό, τεκμήριο της ασέβειάς του.

Γύρω από δύο προαναφερθέντες άξονες υφαίνονται οι δύο κύριες αναδρομικές αφηγήσεις, η μία που αγκιστρώνεται στην περίοδο της σύλληψης των ενόχων για τα θρησκευτικά παραπτώματα του 415 και η άλλη που επικεντρώνεται στη νομοθετική

μεταρρύθμιση της περιόδου 403-402 π.Χ. Ο υπερασπιστικός αυτός λόγος είναι χωρισμένος σε διάφορα μέρη θεματικά και όχι χρονολογικά, με λεπτομερείς αφηγηματικές πληροφορίες που παρέχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Υιοθετεί τη μέθοδο του Αντιφώντα χωρίζοντας την αφήγηση σε μικρότερα τμήματα, αν και τα γεγονότα των δύο κύριων αφηγήσεων, η παρωδία των Μυστηρίων και ο ακρωτηριασμός των Ερμών ήταν στην πραγματικότητα σύγχρονα. Επίσης, ο Ανδοκίδης στην ομιλία του χρησιμοποιεί όπως και ο Αντιφώντας στο *Περί τοῦ χορευτοῦ* έναν εμφανή βασικό αφηγητή που αφηγείται με εσωτερική εστίαση.. Όμως πρωτότυπα χαρακτηριστικά της μεθόδου του Ανδοκίδη είναι η συχνή εισαγωγή παρεμβάσεων και σχολίων (§ § 39, 40, 41-42 62, 127) από τον κύριο αφηγητή, τον Ανδοκίδη σε ιστορίες που λέγονται από έναν αναφερόμενο αφηγητή, και η χρήση των ομιλιών και των δευτερογενών αφηγητών(§ § 63, 40, 116), οι οποίες ενισχύουν σημαντικά τη ζωντάνια και την αποτελεσματικότητα των αφηγήσεων. Ο Ανδοκίδης μπορεί να μην ήταν επαγγελματίας λογογράφος, αλλά είχε το ταλέντο να πει μία πειστική ιστορία.¹⁶²

Από τη μελέτη της πρώτης αφήγησης (1.11-1.69) σχετικά με το διπλό θρησκευτικό σκάνδαλο του 415 προκύπτουν συμπεράσματα σχετικά με το βαθμό εμπλοκής του Ανδοκίδη στο σκάνδαλο αυτό. Ο Ανδοκίδης αναφέροντας τις επώνυμες καταγγελίες για την παρωδία των Μυστηρίων και παρουσιάζοντας τους καταλόγους των μαρτύρων με τα ονόματα των ενόχων προσπαθεί να αποδείξει ότι δεν αναφερόταν το όνομά του στους καταλόγους ούτε ότι δεν είχε ομολογήσει ασέβεια ούτε ήταν αυτός ο μηνυτής των ενόχων και του πατέρα του αλλά άλλοι. Όσον αφορά την υπόθεση του ακρωτηριασμού των Ερμών, αν και ίδιος αρνείται οποιαδήποτε

¹⁶² Edwards (2004): 330-331.

εμπλοκή (1.63) υπάρχουν σημεία στα οποία διαφαίνεται η πιθανή εμπλοκή του στον ακρωτηριασμό των Ερμών. Συγκεκριμένα η λεπτομερής γνώση του σχεδίου του βανδαλισμού, ο μοναδικός διασωθείς Ερμής που βρισκόταν κοντά στο πατρικό σπίτι του ρήτορα και η απουσία μαρτύρων σχετικά με την υπόθεση αυτή δημιουργούν αμφιβολίες σχετικά με την αθωότητά του. Παράλληλα, η αναφορά του στο συμπόσιο και στις συζητήσεις με τους φίλους του (1.61-1.63).αποκαλύπτει ότι ο ρήτορας ήταν μέλος *εταιρείας* που διέπραξε το βανδαλισμό. Δεν αρνείται την ολιγαρχική συνωμοσία πίσω από αυτή την πράξη αλλά προσανατολίζεται στην emphatic έκθεση της διαφοροποίησης του από τα υπόλοιπα μέλη της *εταιρείας*.

Από τη διασταύρωση των παρεχόμενων πληροφοριών για τα θρησκευτικά ανομήματα του 415 με την αφήγηση του Θουκυδίδη, του Πλουτάρχου και με τις αττικές στήλες επιβεβαιώνεται αλήθεια του λόγου του σε μεγάλο βαθμό. Επίσης, το παρεχόμενο πληροφοριακό υλικό στη διήγηση του Ανδοκίδη λειτουργεί και συμπληρωματικά στην ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη για τη διαλεύκανση της θρησκευτικής αυτής υπόθεσης που είχε συγκλονίσει την Αθηναϊκή κοινωνία πριν από τη Σικελική εκστρατεία.

Επιπρόσθετα, ο ρήτορας αμφισβητεί την εγκυρότητα του ψήφισματος του Ανδοκίδη στηριζόμενος στο ψήφισμα του Πατροκλείδη, στην Αμνηστία του 403 και στη συνακόλουθη αναθεώρηση των νόμων που απαγόρευε την ισχύ κάθε *άγραφου* νόμου, δηλαδή νόμου που δε συμπεριλαμβανόταν στην αναθεωρημένη νομοθεσία. Όμως, η *ασέβεια* του Ανδοκίδη το 415 π.Χ μοιάζει άσχετη με τα αδικήματα των *ατίμων* των οποίων τα δικαιώματα αποκατέστησε το ψήφισμα του Πατροκλείδη

ενώ η αναθεώρηση των νόμων υπαγόρευε την ακύρωση κάθε *άγραφου* νόμου όχι *άγραφου* ψηφίσματος.

Ωστόσο ο ρήτορας επιλέγει να προβάλλει την κοινή αρχή που διέπει όλα τα ψηφίσματα, το *μη μνησικακείν*, μία αρχή που πρέπει να διέπει και την αθηναϊκή δικαιοσύνη, ώστε να τον αθώσει διαγράφοντας το παρελθόν του το βεβαρυμμένο με την κατηγορία της ασέβειας του 415 π.Χ.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου ο ρήτορας μεταφέροντας τη μνήμη των δικαστών στο πρόσφατο παρελθόν -λίγο πριν από την ήττα των Αθηναίων στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403- και στο μακρινό παρελθόν του ένδοξου αγώνα των Αθηναίων κατά των Περσών και ενδύοντας στην αφήγησή του όλες αυτές τις ιστορικές περιόδους με το πέπλο της Αμνηστίας καταφέρνει να αναδείξει το *μη μνησικακείν* ως ύψιστη αθηναϊκή αρετή που συντέλεσε όχι μόνο στην επιτυχή αντιμετώπιση κάθε εθνικής και πολιτικής κρίσης αλλά και στην οικοδόμηση του Αθηναϊκού μεγαλείου. Το *μη μνησικακείν* που καλλιεργεί την ομόνοια είναι ο συνδεδετικός κρίκος του παρόντος με το παρελθόν. Παράλληλα, αυτή την Αθηναϊκή αρετή τη μεταφέρει και στο χώρο του δικαστηρίου συνδέοντας τον όρκο της Αμνηστίας του 403 με το δικαστικό όρκο που κι αυτός διαπνέεται από το *μη μνησικακείν* καλώντας τους δικαστές να γίνουν συντηρητές αυτής της αρετής, ώστε να εξασφαλίσουν τη συνέχεια της υπεροχής της Αθήνας. Επίσης, εξαίροντας την προσφορά της οικογένειας των Ανδοκιδών στη σωτηρία της Αθήνας και τονίζοντας ότι το αίτημα των αριστοκρατών προγόνων του να προστατευτούν οι απόγονοί τους ζητάει την αθώωσή του, ώστε να γίνει άξιος συνεχιστής τους.

Ως τρόπους πειθούς χρησιμοποιεί την επίκληση στη λογική με επιχειρήματα λογικά και *άτεχνες πίστεις* (μάρτυρες, έγγραφα, όρκους), ιστορικά παραδείγματα), την επίκληση στο συναίσθημα των δικαστών που ενισχύεται με την προβολή του ήθους του και την επίθεση στο ήθος των αντιπάλων του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το θεϊκό στοιχείο σπανίζει στο λόγο του (1.24-1.31, 1.125, 1.137-1.139). Αξιοπρόσεκτο είναι ότι δεν προσπαθεί να αναιρέσει την κατηγορία ότι είχε τοποθετήσει ικετήριο κλάδο προσφέροντας αποδεικτικά στοιχεία γι αυτό αλλά προσανατολίζεται στα κίνητρα των κατηγορών του γι αυτή την κατηγορία που τον κατέστησε εναγόμενο σε αυτή τη δίκη.

Ο λόγος *περί των Μυστηρίων* αντικατοπτρίζει πτυχές του πολιτικού βίου της Αθήνας, του νομοθετικού και δικαστικού της συστήματος το 415 π.Χ και την περίοδο της αποκατάστασης της δημοκρατίας το 403 με σχεδιασμένη λήθη του αγώνα κατά των Τριάκοντα ενώ καθιστά αντιληπτό τον αντίκτυπο της ασέβειας στην αθηναϊκή κοινωνία, την άρρηκτη σχέση της με την πολιτική ζωή και την αξιοποίησή της ως αφορμής για δίκη και ως συγκάλυψης πολιτικών και οικονομικών κινήτρων των κατηγορών του ασεβούς. Αυτό το κινήγι της κατηγορίας της ασέβειας που έχει στιγματίσει την πορεία της ζωής του από το 415 έως το 400 προσπαθεί να τερματίσει ο Ανδοκίδης με την ομιλία του *περί των Μυστηρίων*. Η συνέχιση της πολιτικής του δράσης επιβεβαιώνει τη ρητορική του νίκη σε αυτή τη δίκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ. ΛΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ

Γ. 1 Εισαγωγή

Ο λόγος του Λυσία *Κατά Ανδοκίδου ασεθείας* είναι ένας από τους τρεις λόγους του ρήτορα που συνδέονται με την ασέβεια, παρόλο που έχει αμφισβητηθεί η

πατρότητα του λόγου. Η εν λόγω δίκη είναι η ανεπιτυχής δίωξη του Ανδοκίδη το φθινόπωρο πιθανώς του 400 π.Χ. Η αιτία για αυτή τη δίωξη ήταν η συμμετοχή του Ανδοκίδη στα Ελευσίνια Μυστήρια εκείνης της χρονιάς. Υποστηρίχτηκε ότι με τη συμμετοχή του στη θρησκευτική αυτή γιορτή ο ρήτορας αντιστρατεύεται μια νόμιμη απαγόρευση που του είχε επιβληθεί πριν από δεκαπέντε χρόνια, αμέσως μετά από το μεγάλο θρησκευτικό σκάνδαλο, την κοπή των Ερμών και τη βεβήλωση των Μυστηρίων.¹⁶³ Η δίκη αυτή συνδέεται άρρηκτα με το σκάνδαλο αυτό, αφού αυτό επισκίασε τη ζωή του Ανδοκίδη, δημιούργησε κακό προηγούμενο και στιγματίζοντάς τον με την ιδιότητα του ασεβούς κατέστησε το ρήτορα ευάλωτο σε νέα κατηγορία. Για τα γεγονότα της ασεβείας του 415π.Χ. και τον αντίκτυπο που είχαν, όπως προαναλύθηκε, υπάρχουν διαφωτιστικές πηγές, η ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη, ο *Αλκιβιάδης* του Πλουτάρχου, οι στήλες, με επιγραφικές αποδείξεις για κατάσχεση περιουσίας των εμπλεκόμενων στο σκάνδαλο,¹⁶⁴ ο λόγος *Περί των Μυστηρίων* του Ανδοκίδη που αναλύθηκε στην παρούσα εκπόνηση και ο λόγος *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας*».

Ο τίτλος *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* και η χρονολογία εκφώνησης του λόγου οδηγεί τους μελετητές στη σύνδεση του λόγου αυτού με την ομιλία *Περί των Μυστηρίων* του Ανδοκίδη. Σπάνια στις ομιλίες των αττικών ρητόρων παρέχονται δύο όψεις της ίδιας υπόθεσης.¹⁶⁵ Και πρόκειται για την ίδια υπόθεση, τη δίωξη του Ανδοκίδη το 400π.Χ για την παραβίαση του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη.

¹⁶³ Todd (2007): 399.

¹⁶⁴ ό.π :400.

¹⁶⁵ ό.π : 403.

Εγείρονται βέβαια πολλά ερωτήματα Ένα σημαντικό ερώτημα είναι αν ο λόγος του Λυσία είναι μία δημοσιευμένη έκδοση ή η πραγματική ομιλία που γράφτηκε για τη συγκεκριμένη δίκη. Οι μελετητές για την απάντηση του ερωτήματος αυτού έχουν οδηγηθεί σε τρεις υποθέσεις. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη ο λόγος αυτός είναι μια πραγματική ομιλία που γράφτηκε είτε από το Λυσία είτε από κάποιον άλλο, για να εκφωνηθεί στη δίκη. Κατά δεύτερη άποψη ο διασωθείς λόγος είναι ένα σύγχρονο φυλλάδιο, πιθανώς γραμμένο μετά την αθώωση του Ανδοκίδη ως μια μορφή διαμαρτυρίας ενάντια στο αθωωτικό αποτέλεσμα ενώ κατά την τρίτη υπόθεση ο λόγος αυτός αποτελεί μια μεταγενέστερη ρητορική άσκηση, γραμμένη ίσως κατά την Ελληνιστική περίοδο. Ο Todd υποστηρίζει ότι είναι άστοχος τόσο ο πλήρης διαχωρισμός αυτών των υποθέσεων όσο και ο αποκλεισμός της μιας για την υπερίσχυση της άλλης ενώ διαφωνεί με τον Funley που ταυτίζει λόγω της ίδιας ιστορικής αξίας την πραγματική ομιλία με τη σύγχρονη δημοσιευμένη έκδοση, αφού αυτές προοριζόμενες για διαφορετικό ακροατήριο διαφοροποιούνται στον επιδιωκόμενο σκοπό και επομένως στο περιεχόμενο ενώ στην ομιλία αγνοείται το τελικό αποτέλεσμα της δίκης. Επίσης, ο Todd θεωρεί σημαντικό να διερευνηθούν τα εξής θέματα: κατά πόσο η παρεχόμενη γνώση στο λόγο θα ήταν δυσεύρετη για έναν μεταγενέστερο συγγραφέα, η κακή οργάνωση και τεχνική του λόγου, η επίθεση στον Κηφίσιο στην §42 και κατά πόσο το πληροφοριακό υλικό του λόγου συμβαδίζει με αυτό στον *Περί των Μυστηρίων*¹⁶⁶.

Στο λόγο υπάρχουν νοηματικά σφάλματα και άστοχη τεχνική που έχουν οδηγήσει μελετητές στο συμπέρασμα ότι δε μπορεί να είναι η ομιλία που εκφωνήθηκε στη δίκη αλλά μεταγενέστερη. Ιδιαίτερα προβλημάτισε τους μελετητές η §42 στην

¹⁶⁶ ό.π :403-404.

οποία ο ομιλητής επικρίνει τον Κηφίσιο και η §43. Πώς εξηγείται η επίκριση στον πρωτεργάτη της κατηγορίας από έναν συνεργό του και γιατί ο Ανδοκίδης δεν αξιοποίησε αυτό το στοιχείο στη δική του ομιλία;. Επίσης, προβληματισμό εγείρει η ασυμβατότητα ως προς το πληροφοριακό υλικό στο λόγο του Λυσία και στην ομιλία του Ανδοκίδη. Συγκεκριμένα στον *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* δεν αναφέρεται η τοποθέτηση του ικετήριου κλάδου από τον Ανδοκίδη, αιτία που τον οδήγησε στη συγκεκριμένη δίκη ούτε ότι ο Ανδοκίδης κατήγγειλε τον πατέρα του, θέμα που απασχολεί τον Ανδοκίδη στο 1.19, αλλά σημειώνεται ένας γενικότερος ισχυρισμός ότι ο ρήτορας είχε καταγγείλει τους συγγενείς και τους φίλους του (§23). Η παράλειψη στην αναφορά του ικετήριου κλάδου αποδίδεται σε κενά του χειρογράφου του λόγου *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* ενώ η παράλειψη της αναφοράς ότι ο ρήτορας είχε καταγγείλει τον πατέρα του ερμηνεύεται από το Dover ως εξής: Ο Ανδοκίδης στο 1.19 αναφέρεται στην παρωδία των Μυστηρίων ενώ ο κατηγορος στην §23 αναφέρεται στις Ερμές. Επίσης στις αναντιστοιχίες προστίθενται πληροφορίες που αφορούν στη φυλάκιση του Ανδοκίδη, και η διαφορετική οπτική στο θέμα της Αμνηστίας του 403¹⁶⁷, για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω.

Ο Todd στην προσπάθειά του να εξηγήσει την απουσία από τη συγκεκριμένη ομιλία των υπόλοιπων κατηγοριών εναντίον του Ανδοκίδη υποστηρίζει ότι ο λόγος είναι μία από τις υποστηρικτικές ομιλίες της ποινικής δίωξης του Ανδοκίδη και γι' αυτό δε μπορούσε να εμπεριέχει όλες τις κατηγορίες αλλά επικεντρώθηκε σε θεολογικά επιχειρήματα.¹⁶⁸ Απορρίπτοντας την άποψη ότι είναι μια μεταγενέστερη ρητορική άσκηση θεωρεί ότι υπάρχουν επιχειρήματα που ενισχύουν την άποψη ότι

¹⁶⁷ ό.π :405, 406.

¹⁶⁸ ό.π :406 Την ίδια άποψη εκφράζει και η Rubinstein (2000): 142.

ο διασωθείς λόγος είναι ένας γνήσιος λόγος που πραγματικά εκφωνήθηκε στη δίκη και προηγείται του *Περί των Μυστηρίων*. Από την άλλη προβληματισμένος με την επίκριση στον Κηφίσιο στην §42 από έναν συνεργάτη του και την παράλειψη του Ανδοκίδη να αξιοποιήσει αυτό το στοιχείο στη δική του ομιλία συμπορεύεται με τη θεωρία του Blass ότι η §42 αποτελεί μεταγενέστερη αναθεώρηση της δίκης ως προσπάθεια ίσως από τον συντάκτη της, έναν δευτερεύοντα μηνυτή να δικαιολογήσει τη δική του συμμετοχή στην αποτυχημένη δίωξη του Ανδοκίδη συνδέοντάς τη με τον κύριο μηνυτή, τον Κηφίσιο.¹⁶⁹ Η Rubinstein¹⁷⁰ αποδίδει το σχόλιο του ομιλητή κατά του Κηφισίου(§42) στο συγκεκριμένο ρόλο που αυτός έχει αναλάβει, να προσεγγίσει δηλαδή την προσωπικότητα και τα παραπτώματα του Ανδοκίδη από θρησκευτική σκοπιά. Τυχόν μαρτυρία του για τον καλό χαρακτήρα του Κηφισίου θα ήταν άσχετη με το ρόλο που έχει αναλάβει. Επίσης η άποψη ότι ο διασωθείς λόγος δεν αποτελεί την ομιλία του κύριου κατηγορού αλλά ενός δευτερεύοντος κατηγορού δικαιολογεί τόσο τις μεταγενέστερες προσθήκες και αναθεωρήσεις που υπέστη όσο και τη μικρή έκτασή του(2.744 λέξεις). Εξάλλου στους δικανικούς λόγους του Λυσία εξαιρέσει δύο ομιλιών κανένας άλλος δικανικός λόγος δε ξεπερνά τις 2500 λέξεις.¹⁷¹

Όσον αφορά στην ταυτότητα του κατηγορού εκμηδενίζεται το ενδεχόμενο να έχει εκφωνηθεί ο λόγος από τον Κηφίσιο, αφού στην § 42 χρησιμοποιείται το τρίτο ενικό πρόσωπο.¹⁷² Μελετητές συγκλίνουν στην άποψη ότι πρόκειται για ομιλία του

¹⁶⁹ ό.π :406

¹⁷⁰ Rubinstein (2000): 142.

¹⁷¹ Todd (2007): 407 -408.

¹⁷² ό.π : 404.

Μέλητου, του ενός από τους τρεις κατηγορούς του Ανδοκίδη.¹⁷³ Επίσης, προκύπτει το ερώτημα αν ο Μέλητος, ο κατηγορός του Ανδοκίδη είναι το ίδιο πρόσωπο με το Μέλητο, τον κατηγορο του Σωκράτη. Ο Blumenthal θεωρεί πιθανή την ταύτιση αυτή αναιρώντας το επιχείρημα ότι η διαφορά ηλικίας ανάμεσα στον κατηγορο του Σωκράτη και τον κατηγορο του Ανδοκίδη εμποδίζει αυτή την ταύτιση. Ο ίδιος θεωρεί ότι η αναφορά στον Πλάτωνα για τη νεανική ηλικία του κατηγορού ενέχει ειρωνική χροιά και ερμηνεύεται ως ανωριμότητα.¹⁷⁴ Ο Keaney μελετώντας το χωρίο 32 c 8-d 3 από την *Απολογία* του Πλάτωνα εντοπίζει υπαινιγμούς για το Μέλητο, το συμμετέχοντα στη σύλληψη του Λέοντα ενώ αποδίδει τη μη ρητή κατονομασία του από το Σωκράτη σε αντίθεση με τον Ανδοκίδη (1.94) στη μεγαλοψυχία του να σεβαστεί το *μη μνησικακείν* της Αμνηστίας.¹⁷⁵ Προηγουμένως, ο Dover¹⁷⁶ τάσσεται υπέρ της ταύτισης αυτής συγκρίνοντας την εικόνα του Μέλητου στην *Απολογία του Σωκράτους* με αυτή στο λόγο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας*. Συγκεκριμένα ο Μέλητος περιγράφεται στην *Απολογία* να μιλάει εξ ονόματος των ποιητών, ενώ στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* χρησιμοποιεί ποιητικό λεξιλόγιο στο λόγο του. Επίσης, η εικόνα του Μέλητου στην *Απολογία* ως υποστηρικτή των παραδοσιακών θρησκευτικών πεποιθήσεων και ιδανικών συνάδει με την εικόνα του ομιλούντος κατηγορού στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας*. Βάσει αυτής της ταύτισης ο Dover προχωρά στην εύρεση ομοιοτήτων και διαφορών στις δύο αυτές δίκες, του Σωκράτη και του Ανδοκίδη. Συγκεκριμένα, ενώ η Αμνηστία του 403 π.Χ απαγόρευε τη μνησικακία για αδικήματα πριν το 403 και την χρησιμοποίησή τους ως βάση για

¹⁷³ Ο Todd (2007): 407-408 συνταυτίζεται με τον MacDowell (1962): 14 ο οποίος δέχεται την άποψη του Begodt (1914): 39-51 για την απόδοση της ομιλίας στο Μέλητο.

¹⁷⁴ Blumenthal (1973): 177-178.

¹⁷⁵ Keaney (1980): 298.

¹⁷⁶ Dover (1968): 78-80.

δικαστική δίωξη, και οι δύο οδηγούνται σε δίκη που εδράζεται στη συμπεριφορά τους στην προ της Αμνηστίας εποχή, ο Σωκράτης για τη διδασκαλία του και ο Ανδοκίδης για τη συμμετοχή του στα συμβάντα του 415. Επίσης, και οι δύο δίκες πραγματοποιήθηκαν μετά από τρία χρόνια από την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Όσον αφορά στην ακριβή χρονολογία της διεξαγωγής της καθεμίας δίκης, η δίκη του Σωκράτη έχει τοποθετηθεί χρονικά την άνοιξη του 399 π.Χ σύμφωνα με το Διογένη το Λαέρτιο (2.44) ενώ η δίκη του Ανδοκίδη τοποθετείται ή το ίδιο έτος έξι μήνες πριν ή μετά από τη δίκη του Σωκράτη ή το 400 π.Χ σύμφωνα με τον MacDowell(1962: 204-205). Πάντως η διαφορετική έκβαση της καθεμίας δίκης αποδίδεται στη διαφορετική βαρύτητα που είχε η προηγούμενη δραστηριότητα των δυο εναγομένων για εκείνη την εποχή: η διδασκαλία του Σωκράτη συνδεδεμένη με τη πρόσφατη δράση μαθητών του - μελών των Τριάκοντα- θεωρείτο επικίνδυνη για το δημοκρατικό πολίτευμα ενώ η εμπλοκή του Ανδοκίδη στο θρησκευτικό σκάνδαλο του 415 ήταν μακρινή υπόθεση και λιγότερο επικίνδυνη για τη δημοκρατία. Επίσης, στο διαφορετικό αποτέλεσμα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο Άνυτος, ένα πρόσωπο με μεγάλη πολιτική ισχύ ο οποίος υπήρξε υποστηρικτής του Ανδοκίδη και μέγας κατήγορος του Σωκράτη.¹⁷⁷

Ο λόγος *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* έχει αποσπασματικό χαρακτήρα λόγω της απουσίας προοιμίου και της διήγησης. Αυτή η αποσπασματικότητα σε συνδυασμό με τις τεχνικές αδυναμίες και το έντονο θρησκευτικό πνεύμα οδηγούν στην αμφισβήτηση της γνησιότητάς του, καθώς δεν προσιδιάζουν στη ρητορική του Λυσία.

¹⁷⁷ Todd (2007):408-411.

Γ. 2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΣΕΒΕΙΑΣ

Γ.2 α. Η εμπλοκή του Ανδοκίδη στα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415

Ο ομιλητής επιχειρεί τη σκιαγράφηση της εμπλοκής του Ανδοκίδη στα δύο ανοσιουργήματα του 415 π.Χ. Η παρούσα δικαστική δοκιμασία στην οποία υποβάλλεται αλλά και ο πολύπαθος βίος του παρουσιάζονται ως ξέσπασμα της θεϊκής οργής εναντίον του για την ασέλγειά του προς τα Μυστήρια και τις Ερμές δεκαπέντε περίπου χρόνια πριν. Αν δεν ήταν ασεβής τότε, θα απολάμβανε ευτυχισμένο βίο.

Ειδικότερα, στην §19 ο ομιλητής προβάλλει ως τεκμήριο της αθεΐας του τα ταξίδια του στη θάλασσα χωρίς το φόβο του ξεσπάσματος της θεϊκής οργής εξαιτίας της ασέβειάς του, των *αμαρτημάτων* του. Όμως, παρόλο που δε φοβάται το θεϊκό μένος, η θεϊκή απάντηση δόθηκε με την παρούσα δίκη χάρη στην καταγγελία που δέχτηκε από τον ίδιο τον ομιλητή «ἐπὶ τῇ ἐμῇ προφάσει». Με άλλα λόγια η παρούσα δίκη υπαγορεύεται από το θεό για την τιμωρία του θρασύτατου Ανδοκίδη που όχι μόνο είχε διαπράξει τα αμαρτήματα του 415 αλλά αλαζονικά απήφησε τη θεϊκή τιμωρία. Ο θεός αργεί να απονείμει τη δικαιοσύνη αλλά κατευθύνει τον ασεβή σε καινούργιες θρησκευτικές απρέπειες, «ἀφικόμενος εἰς τὰ ἀμαρτήματα» ώστε να τον παραδώσει στα χέρια της ανθρώπινης δικαιοσύνης. Προβληματισμό προκαλεί στους μελετητές η φράση «ἐπὶ τῇ ἐμῇ προφάσει». Αν ληφθεί υπό όψιν ότι αποκλείεται λόγω της § 42 (βλέπε εισαγωγή) ο συγκεκριμένος κατηγορος να είναι ο Κηφίσιος, πώς είναι δυνατόν να έχει οδηγηθεί ο Ανδοκίδης στην παρούσα δίκη με την πρόταση του συγκεκριμένου ομιλητή του *Κατὰ Ανδοκίδου ασεβείας*, αφού ο κύριος κατηγορος είναι ο Κηφίσιος; (*Περὶ των Μυστηρίων § 71*). Πιθανή εξήγηση

κατά τον Todd είναι ότι ο λόγος αποτελεί μία διασκευή μετά τη δίκη και το «ἐπὶ τῇ ἐμῇ προφάσει» δείχνει μία προσπάθεια του ομιλητή να απομακρυνθεί από το βεβαρυμμένο ηθικά Κηφίσιο.¹⁷⁸ Επιπρόσθετα, ο Todd θεωρεί πιθανή τη διόρθωση «ἐπὶ τῇ ἐμῇ προστασία» δηλαδή « υπό τη δική μου υπεράσπιση» που προτείνει ο Zutt, αφού ο ομιλητής υπερασπίζεται τους θεούς με τον τρόπο που ο Κηφίσιος κατά τα λεγόμενα του Ανδοκίδη (Ανδοκ. *Περὶ τῶν Μυστηρίων* §139) δε μπορούσε να κάνει λόγω της ηθικής του φαυλότητας.¹⁷⁹ Αν δε γίνει διόρθωση στη φράση «ἐπὶ τῇ ἐμῇ προφάσει» και δούμε το επιχείρημα του κατηγορού (§19) ως αντίκρουση του επιχειρήματος του Ανδοκίδη (Ανδοκ. §139) ότι οι θεοί αποκλείεται να τον έσωσαν από τους θαλάσσιους κινδύνους, για να τον παραδώσουν στα χέρια ενός ηθικά αχρείου, τότε η συγκεκριμένη φράση εξυπηρετεί το σκοπό του ομιλούντος: ο κατηγορος για μία επιτυχή αντίκρουση έπρεπε να αποσιωπήσει το όνομα του Κηφίσιου ως κύριου κατηγορου και να προβάλλει τον εαυτό του ως όργανο επί γης των θεών που τον «φώτισαν» να οδηγήσει σε δικαστική δοκιμασία τον αλαζόνα Ανδοκίδη. Αν έλεγε «ἐπὶ τῇ Κηφισίου προφάσει», θα αποδυνάμωνε και θα γελοιοποιούσε την αντίκρουση, αφού ο Κηφίσιος ως πονηρότατος ο ίδιος (Ανδ.1.92-1.93) και κυρίως ως συνεργάτης στη σκευωρία κατά του Ανδοκίδη του ψεύδορκου και ασεβούς Καλλία που είχε σπιλώσει το αξίωμα του Κήρυκα (Ανδοκ. 1.128-1.131) ήταν αδύνατον να σύρει στο δικαστήριο τον Ανδοκίδη κατά θεϊκή βούληση.

Συνεχίζοντας ο κατηγορος το λόγο του για τη σταδιακή θεϊκή επέμβαση με σκοπό την αποκατάσταση της δικαιοσύνης με την επιβολή ποινής στον ασεβή, μεταφέρει την εμπειρική του σοφία ότι η θεϊκή οργή ξεσπά εναντίον των ασεβών και των

¹⁷⁸ ό.π : 454.

¹⁷⁹ ό.π :454 υποσημείωση 15.

απογόνων τους μετά από χρόνια ή πλήττει το βίο του αναίσχυντου με δεινά, ώστε να τον καθιστά αβίωτο. Ο βίος του Ανδοκίδη αποτελεί τέτοιο παράδειγμα.

Εκθέτει λοιπόν ο κατήγορος στις § §21-32 τη ζωή του Ανδοκίδη μετά τη συμμετοχή του στη διπλή ασέβεια το 415 π.Χ, για να αποδείξει ότι τα βάσανα και οι δοκιμασίες του Ανδοκίδη είναι το τεκμήριο της θεϊκής τιμωρίας προς αυτόν και επομένως αδιάψευστο τεκμήριο της ασέβειάς του. Τρεις είναι οι σταθμοί στη ζωή του Ανδοκίδη: ο πρώτος σταθμός περιλαμβάνει τα γεγονότα κατά την εκδίκαση των ενόχων για το διπλό σκάνδαλο του 415π.Χ: τη φυλάκισή του,¹⁸⁰ γιατί αυτός δεν εξέτισε τη χρηματική ποινή που του είχε επιβληθεί, επειδή δεν παρέδωσε το δούλο του.¹⁸¹ Ο λόγος που ο Ανδοκίδης δεν παρέδωσε το δούλο του για βάσανον ήταν ότι

¹⁸⁰ό.π : 457 : στην §23 αναφέρεται ότι ο Ανδοκίδης «έδέδετο ἐγγὺς ἑνιαυτόν». Η αναφορά αυτή έχει προβληματίσει τους μελετητές σχετικά με τη διάρκεια της φυλάκισης του ρήτορα, αφού δε συνάδει με την αφήγηση του Ανδοκίδη από την οποία προκύπτει ότι είχε φυλακιστεί για μία νύχτα.(Ανδ§.48).Τη διόρθωση «εγγυησας εαυτόν» που επιχειρεί ο Furley(1989) απορρίπτει ο Todd ως παράδοξα μεταφορική Todd (2007): 457 ενώ ο ο MacDowell (1962): 177-180 θεωρεί την αναφορά για εκτενή φυλάκιση προϊόν κακόβουλης διάθεσης του κατηγορού αλλά η μεγάλη διάρκεια της φυλάκισης μπορεί να είναι πιθανή, γιατί ταιριάζει με την αναφορά του Πλούταρχου ότι ο Ανδοκίδης πείστηκε από τον Τίμαιο, τον νεοαποκτηθέντα φίλο του Ανδοκίδη κατά τον χρόνο της παραμονής του στη φυλακή. (Πλούτ. *Αλκιβιάδης*, 6) ενώ ο Ανδοκίδης αναφέρει ότι πείστηκε από το ξάδελφό του το Χαρμίδη τη νύχτα που συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Κατά τον ίδιο μελετητή ο Ανδοκίδης δεν ισχυρίζεται ότι αποφυλακίστηκε μετά την κατάδοση των ενόχων για την αποκοπή των Ερμών αλλά παρέμεινε στη φυλακή μέχρι να εξασφαλίσει την απελευθέρωσή του καταγγέλλοντας άλλους για τη βεβήλωση των Μυστηρίων. Έτσι ο MacDowell (1962):174-176 απορρίπτει την αναφορά του Θουκυδίδη (6,60). Ο Marr (1971):329-330 σημειώνει ότι, αν και ο Ανδοκίδης υπονοεί τη διάρκεια μίας μόνο νύχτας πριν μιλήσει στο συμβούλιο (Ανδοκ. §48), δεν δηλώνει ποτέ ότι συνέβη κάτι τέτοιο. Στην πραγματικότητα ήταν μάλλον μια μακρύτερη περίοδος, γεγονός που ο Ανδοκίδης δεν επιθυμεί να ομολογήσει, γιατί σκόπιμα μπέρδεψε τη χρονολόγηση σε αυτό το μέρος της ομιλίας του. Απορρίπτει ως αβάσιμη την άποψη του MacDowell ότι η φυλάκισή του Ανδοκίδη παρατάθηκε και μετά την πληροφοριοδότηση για το βανδαλισμό των Ερμών, αφού τόσο τα λόγια του Χαρμίδη πρώτον «πρώτον μὲν σεαυτὸν σώσον»(§50) όσο και η αναφορά του Θουκυδίδη (6. 60. 3-4).οδηγούν στο αντίθετο συμπέρασμα.

¹⁸¹ Την πληροφορία αυτή παρέχει και ο Πλούταρχος: « ἐπειδὴ οὐκ ἠβουλήθη ὄν ἐζήτουν οἱ κατήγοροι δοῦλον ἐκδοῦναι» (*Ηθικά* , 834d).Ο Ανδοκίδης όμως παρέχει την αντίθετη πληροφορία: «τόν τε παῖδα τὸν ἑμὸν παρέδωκα βασανίσαι» (περί των Μυστηρίων 1.64).ΟMarr(1971):335 αμφιβάλλει για την ορθότητα της άποψης του MacDowell (1962):Παράρτημα Δ ότι ο Ανδοκίδης ψεύδεται στο σημείο αυτό, υποστηρίζοντας ότι ο λόγος *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* ενέχει ασάφειες και συγκεχυμένες πληροφορίες κυρίως στο χωρίο 21-24 μεταξύ των οποίων η ταύτιση της φυλάκισης του ρήτορα λόγω μη καταβολής του χρηματικού προστίμου με τη φυλάκισή του ως υπόπτου ύστερα από τη μήνυση του Διοκλείδη. Επίσης, δεν ήταν δυνατόν να γνωρίζει ότι ο δούλος του είχε πεθάνει, όταν έκανε την πρόταση στο δικαστήριο, και θα ήταν μωρία εκ μέρους του , ενώ είχε εναλλακτική λύση την καταβολή χρηματικού προστίμου, να προτιμήσει να προσποιηθεί ότι έφερε το δούλο του ,

τον είχε σκοτώσει, για να μη μιλήσει. Μάλιστα την προτίμηση του Ανδοκίδη να φυλακιστεί παρά να πληρώσει την επιβληθείσα χρηματική ποινή ο κατηγορος την αποδίδει στην τύφλωσή του από το θεό (§22). Επίσης, κατά την ετήσια φυλάκισή του κατέδωσε τους συγγενείς και φίλους του, για να εξασφαλίσει «άδειαν αὐτῶ», ενώ η σωτηρία του ήταν αβέβαιη «άφανής». Ποιο το ποιόν της ψυχής ενός ανθρώπου που, ενώ είχε διαπράξει «τὰ ἔσχατα καὶ τὰ αἴσχιστα» (§23), «ἀπεκτονῶς ἦν» (§24) τους φίλους του και τους συγγενείς του με την κατάδοσή του;

Ο δεύτερος σταθμός περιλαμβάνει τα γεγονότα μετά την αποφυλάκισή του Ανδοκίδη. Μετά την αποφυλάκισή του ύστερα από δικαστική απόφαση του επιβλήθηκε σύμφωνα με το ψήφισμα του Ισοτιμίδη η ποινή της απαγόρευσης της εισόδου στα ιερά και στην αγορά, ώστε να μη μπορεί ο ρήτορας να υπερασπιστεί τον εαυτό του ως ενάγων. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται από τον κατηγορο στη θεϊκή παρέμβαση (§25). Ο τρίτος σταθμός της ζωής του Ανδοκίδη αφορά στο διάστημα της εξορίας του, σκιαγραφημένο με θλιβερά γεγονότα: φυλάκιση με βασανιστήρια από το βασιλιά του Κιτίου λόγω της μομφής για προδοσία και δεύτερη φυλάκιση από το βασιλιά της Κύπρου Ευαγόρα με την κατηγορία της υπονόμησης του βασιλιά. Επιπρόσθετα, ο Ανδοκίδης έκανε τρεις απόπειρες επανόδου στην Αθήνα, τη μία επί Τετρακοσίων¹⁸² μετά τη δραπέτευσή του από τις φυλακές του Κιτίου, την άλλη ύστερα από την απόδρασή του από τη φυλακή στην Κύπρο, η οποία όμως απέβη άκαρπη, γιατί διώχθηκε από τους Αθηναίους, και την τρίτη μετά το 403π.Χ. Ο βίος

διακινδυνεύοντας την αξιοπιστία της κατάθεσής του. Όμως, η κατάθεσή του έπεισε τους δικαστές, και αθώωθηκε σύμφωνα με το Θουκυδίδη (6.60.4). Κατά τον Magg πρόκειται για καθαρά επινόηση του κατηγορού.

¹⁸²Todd (2007): 458: στο κείμενο (§27) ο κατηγορος αποκαλεί τους Τετρακοσίους στους οποίους είχε απευθυνθεί ο Ανδοκίδης, «ήδηκημένους». Σαφής είναι ο υπαινιγμός για την καταγγελία του Ανδοκίδη εναντίον των ενόχων για τον ακρωτηριασμό των Ερμών οι οποίοι προφανώς ήταν ολιγαρχικοί και θεώρησαν την καταγγελία του προδοσία.

του εναγόμενου ζωγραφίζεται με τα μελανά χρώματα των δαπανηρών δικαστικών αγώνων, επιζήμιων για την περιουσία του.¹⁸³ Αυτή η δυσπραγία του αποδεικνύει τη δυσμένεια του θεού προς αυτόν για τα ανομήματά του (§31). Η ζωή του είναι μία περιπλάνηση «άλωμενος διάγει» (§30), ως απόρροια του πλήγματος της αράς από τους θεούς για τα αμαρτήματά του.¹⁸⁴ Ακόμα και η επιμονή του Ανδοκίδη να υποβληθεί στην παρούσα δοκιμασία της ενδείξεως δεν απορρέει από την ηθική του καθαρότητα αλλά από την τύφλωσή του από κάποια θεϊκή δύναμη που επιθυμεί την τιμωρία του. (§32).

Στο τέλος του λόγου ο ομιλητής αναφέρεται στην παρωδία των Μυστηρίων. Συγκεκριμένα καλεί τους δικαστές να ξαναθυμηθούν τις αναίσχυντες πράξεις του Ανδοκίδη το 415 π.Χ. Με την χρήση προστακτικής «μνήσθητε» «ένθυμήθητε» «προσέχετε τὸν νοῦν,» «δοκείτω» τους παροτρύνει να ζωντανέψουν νοερά τη σκηνή της παρωδίας των Μυστηρίων και το γεγονός του ακρωτηριασμού των Ερμών. Ο ίδιος βοηθά τη μνήμη των δικαστών αναπαριστώντας τη σκηνή της διακωμώδησης των Μυστηρίων με μοναδικό πρωταγωνιστή τον Ανδοκίδη και αναφέροντας τον ακρωτηριασμό των Ερμών από αυτόν. Δεν ξεχνά να τους υπενθυμίσει τις κατάρες που ξεστόμισαν οι ιερείς στον Ανδοκίδη για αυτές του τις πράξεις. Όλη αυτή η αναπαράσταση της μιαρής συμπεριφοράς του Ανδοκίδη υπάγεται στην επίκληση στο συναίσθημα των δικαστών. Ο κατηγορος επιδιώκει με τη ζωντάνια των ανόσιων αυτών εικόνων να πυροδοτήσει την οργή των δικαστών για τον ασεβή Ανδοκίδη. Την τροφοδότηση της οργής εξυπηρετεί και το εμφατικό

¹⁸³: ό.π : 461 :.αυτή η πληροφορία προσκρούει στα λεγόμενα του Ανδοκίδη περί συμμετοχής του στην κοινοπραξία για ενοικίαση του αξιώματος της είσπραξης φόρων (1.134) , και στην ανάληψη λειτουργιών. (1.132. Φαίνεται ότι ο Ανδοκίδης ήταν ακόμα οικονομικά εύρωστος για την ανάληψη τέτοιων καθηκόντων.

¹⁸⁴ ό.π :460.

σχόλιο για τους θεούς με την χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου: «τῶν δὲ θεῶν, οὓς ἡμεῖς θεοὺς νομίζομεν καὶ θεραπεύοντες καὶ ἀγνεύοντες θύομεν καὶ προσευχόμεθα, τούτους περιέκοψε» (§51). Το μήνυμά του είναι σαφές: ο Ανδοκίδης βεβήλωσε τους θεούς μας, τα ιερά της πόλης μας. Άρα δε σεβάστηκε τη θρησκεία της. Η ασέβειά του λοιπόν αφορά σε όλη την πόλη. Παράλληλα, ο ομιλητής έμμεσα φροντίζει να υπενθυμίσει το χρέος των δικαστών ως μνημένων στα Μυστήρια: «ένθυμήθητε δὲ καὶ τῆς ἑορτῆς, δι' ἣν ὑπὸ τῶν πολλῶν προύτιμήθητε» (§50). Έμμεσα με το ρήμα «προύτιμήθητε ὑπὸ τῶν πολλῶν» (μεταφρ :θεωρηθήκατε από όλους ανώτεροι –κερδίσατε από όλους τη μεγαλύτερη εκτίμηση) τους υπενθυμίζει το χρέος τους προς τους πολλούς. Οφείλουν με την ανάληψη της ευθύνης τους να σταθούν άξιοι του *προτιμηθῆναι* και να καταδικάσουν τον ευτελισμό των Μυστηρίων, της γιορτής που υπηρετούν. Αξιοσημείωτο είναι ότι η περιγραφή της πράξης του αναθέματος από τους ιερείς εναντίον του Ανδοκίδη η οποία έγινε «κατὰ τὸ νόμιμον τὸ παλαιὸν καὶ ἀρχαῖον» προσδίδει ιερό κύρος στα λόγια του κατηγορού, προκαλεί ιερό δέος στους ακροατές και τονίζει την υπεροχή των ιερών νόμων. Αυτούς τους νόμους αρμόζει να σεβαστούν και στην προκειμένη περίπτωση. Ιερό τρόπο προκαλεί στους ακροατές και ο υπαινιγμός για την επικρεμάμενη θεϊκή οργή που δε θα αργήσει να ξεσπάσει φανερά, «φανερῶς τοῖς θεοῖς ἀπεχθέσθαι», αν κρυφά οποιοσδήποτε δείξει συγχωρητική εύνοια προς αυτόν «χαρισάμενον κρύβδην» (§54).

Γ.2.β. Η «ασέβεια» του Ανδοκίδη μετά την επιστροφή του το 403.

Ο κατηγορος δεν αρκείται μόνο να εκθέσει την ανοσιότητά του Ανδοκίδη το 415 αλλά ολοκληρώνει την εικόνα του ως ασεβούς παρουσιάζοντας καινούρια ηθικά

παραπτώματά του. Εξάλλου, σε αρκετά σημεία εμπλέκει την ασέβειά του το 415 με την τωρινή του ανοσιότητα, για να δείξει ότι ο ρήτορας είναι ένας αμετανόητος ασεβής. Εξάλλου, η προηγούμενη ασέβεια του Ανδοκίδη έχει κηλιδώσει την προσωπικότητά του τόσο, ώστε να επισκιάζει κάθε ενέργειά του μετά την επιστροφή του με αποκορύφωμα την εμπλοκή του στη νέα δικαστική περιπέτεια. Με άλλα λόγια όλες του οι κινήσεις αξιολογούνται με κριτήριο την απρεπή συμπεριφορά του το 415.

Για να γίνει πιο σαφές ο ομιλητής στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* συνεχίζοντας τη σύνθεση της εικόνας του Ανδοκίδη ως ασεβούς προσθέτει μία άλλη πράξη ασέβειας. Ειδικότερα, δέκα μέρες μετά την επιστροφή του στην Αθήνα, ο Ανδοκίδης είχε κατηγορήσει τον Άρχιππο για ασέβεια προς τον Ερμή, «τὸν αὐτοῦ πατρῶον» (§11).¹⁸⁵ Ο Άρχιππος τον είχε αντικρούσει λέγοντας ότι η στήλη του Ερμή ήταν αλώβητη σε αντίθεση με τις άλλες Ερμές που είχαν ακρωτηριαστεί και είχε προβεί σε χρηματισμό του, για τον αφήσει ήσυχο. Είναι φανερό ότι ο κατηγορος αμαυρώνει το ήθος του Ανδοκίδη προσθέτοντας ότι αυτός, αν και είχε ο ίδιος ασεβήσει απέναντι στους θεούς συμμετέχοντας στον ακρωτηριασμό των Ερμών, τόλμησε ως ένδειξη αδιαντροπιάς να κατηγορήσει άλλον για την ίδια ασέβεια. Με άλλα λόγια ο Ανδοκίδης κρίνει εξ ιδίων τα αλλότρια ενώ είναι και αργυρώνητος.

¹⁸⁵Todd (2007):449: η φράση «τὸν αὐτοῦ πατρῶον» έχει προβληματίσει τους μελετητές, Διατυπώθηκε η άποψη ότι αποτελεί εσφαλμένη αναφορά ενός μεταγενέστερου ρήτορα. Όμως η πληροφορία του Ανδοκίδη(1.62) ότι αυτή η στήλη, αν και ήταν κοντά στο προγονικό του σπίτι, ήταν αφιέρωμα της φυλής Αιγής εκμηδενίζει την πιθανότητα ένας μεταγενέστερος ρήτορας να ερμήνευσε εσφαλμένα ως αφιέρωμα των προγόνων του Ανδοκίδη.Ο Furley (1996):64 σημ. 56.υποστηρίζει ότι η ασέβεια αφορά τον προγονικό θεό του Ανδοκίδη, τον Ερμή. Επίσης επισημαίνει ότι η ασέβεια που περιγράφεται στην παράγραφο αυτή δε σχετίζεται με τον ακρωτηριασμό των Ερμών και με το επεισόδιο που περιγράφει ο Ανδοκίδης στο 1.62 αλλά με μία άλλη προσβλητική δραστηριότητα που συνέβη το 403 π.Χ.Κατά τον Todd η ερμηνεία του Furley εξηγεί γιατί ο κατηγορούμενος από τον Ανδοκίδη δεν έκανε έκκληση προς την Αμνηστία, αν και η αναφορά σε τέτοια έκκληση δε θα συνέφερε τον κατηγορο στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας*, γιατί θα αναγνώριζε και στον Ανδοκίδη το δικαίωμα να προστατεύεται από την Αμνηστία [Todd(2007): 450].

Είναι άξιο προσοχής η αναφορά του κατηγορού στο χρηματισμό ως μέσο αποφυγής δίκης ή εξαγοράς της σιωπής. Για δεκασμό είχε μιλήσει ο Ανδοκίδης στο *Περί των Μυστηρίων*(1.40-1.42).Ο κατηγορός με αυτό το επιχείρημα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, αφού αυτός οδήγησε σε δίκη για ασέβεια άλλον, «δίκαιον και εύσεβές έστιν» και οι άλλοι να αξιώσουν δίκη ασεβείας γι αυτόν(§12). Το επιχείρημα δεν είναι πειστικό, γιατί φαίνεται να διαπνέεται από το πνεύμα της εκδίκησης και της ανταπόδοσης.

Η αναισχυντία του Ανδοκίδη διαφαίνεται και στη ήδη ενεργοποιημένη φιλοδοξία του να ασχοληθεί με τα κοινά, δημηγορώντας, επιτιμώντας άρχοντες και συμβουλευόντας¹⁸⁶ τη Βουλή για θρησκευτικά θέματα, θυσίες, θρησκευτικές πομπές, ευχές και μαντείες ενώ θα έπρεπε ως ηθικά σεσημασμένος λόγω των αδικημάτων του να ζει ήρεμα, χωρίς προκλήσεις (§33). Φυσικά η φιλοδοξία του αυτή με κύριο ελατήριο την πολιτική του ενδυνάμωση, υπαρκτή εξαιτίας της ανεκτικότητας των δικαστών στην προηγούμενη δίκη απορρέει από την υπεροπτική του ψευδαίσθηση ότι αυτός είχε σώσει την πόλη από τους εχθρούς της. Όμως, ο κατηγορός με σιγουριά δηλώνει ότι στην παρούσα δίκη ο Ανδοκίδης δε θα γλιτώσει αλλά «ἄμα ἐξελεγχθήσεταιί τε καὶ δώσει δίκην» (§34). Στην αντίθετη περίπτωση οι δικαστές δε θα πράξουν θεάρεστα «ποίοις θεοῖς ἠγήσεσθε κεχαρισμένα ποιεῖν;», γιατί, κι αν ακόμη θελήσουν να διαγράψουν την ασέβεια του Ανδοκίδη, οι θεοί δεν πρόκειται να τη λησμονήσουν.(§33).

¹⁸⁶ Ober(1989): 106-107: με τα ρήματα *δημηγορεῖ* και *συμβουλεύει* εισάγονται οι όροι *δημαγωγός* και *δημαγωγία* με αρνητική χρήση από το ρήτορα για τους πολιτικούς του αντιπάλους και με θετική σημασία, όταν αναφέρεται στον δίκαιο δημόσιο ομιλητή, (Υπερείδης 5.17), αγαθό ομιλητή (Λυσίας 27.10) και στο Σόλωνα ως πρότυπο δημόσιου ομιλητή (Δημοσθ. 19.251-252).Ο όρος «σύμβουλος», ιδιαίτερα αρεστός στους ρήτορες του τέταρτου αιώνα. είχε θετική σημασία. Για παράδειγμα Ο Υπερείδης (5.28) σημειώνει ότι ακόμα και μετά την Χαϊρώνεια , ο δήμος δεν απέρριψε τους ρήτορες αλλά τους χρησιμοποίησε ως συμβούλους ενώ ο Δείναρχος (1.72) υποστηρίζει ότι, όσοι συμβουλεύουν και οδηγούν ήταν υπεύθυνοι για όλα τα καλά και τα κακά που έπληξαν την πόλη.

Είναι εμφανής η παθοποιία που υφάινεται στο χωρίο § §33-34. Για μία ακόμα φορά η θεϊκή τιμωρία υπαινικτικά κρέμεται σαν δαμόκλειος σπάθη πάνω από τους δικαστές και τον Ανδοκίδη. Ρητά ο κατηγορος διατείνεται ότι οι θεοί δεν πρόκειται να γίνουν επιλήσμονες της ασέβειας του Ανδοκίδη ενώ η αθώωσή του θα εναντιωνόταν στη θεϊκή βούληση. Άρα, σε τέτοια περίπτωση η θεϊκή οργή θα έπληττε όχι μόνο τον Ανδοκίδη αλλά και τους δικαστές ως παραβάτες του θεϊκού θελήματος. Ίσως, η αναφορά του κατηγορου στην επιδίωξη του Ανδοκίδη να κυριαρχήσει στον πολιτικό στίβο να αποτελεί κρούση κώδωνος κινδύνου προς τους δημοκρατικούς που θα έπρεπε να περιορίσουν την ενεργό πολιτική δράση των πρώην υποστηρικτών της ολιγαρχίας.¹⁸⁷

Επιπρόσθετα, η ανοσιότητα του Ανδοκίδη συνεχίζεται και μετά τα γεγονότα, αφού τολμά αυτός μετά την επιστροφή του στην πόλη να εισέρχεται στα ιερά, που είχε βεβηλώσει, να θυσιάζει και να πλένει τα χέρια του με νερό από την ιερή λεκάνη (§52). Η σκηνή αυτή συνδέεται άρρηκτα με τη σκηνή της διακωμώδησης των Μυστηρίων και του ακρωτηριασμού των Ερμών που ο κατηγορος με παραστατικότητα επιμελώς έστησε προηγουμένως μπροστά στα μάτια των ακροατών (§52). Έτσι συντίθεται η εικόνα της πόλης που έχει επισκιαστεί από τη μιαιρότητα του Ανδοκίδη, αφού αυτός ο βέβηλος και καταραμένος μολύνει στο πέρασμά του και στο άγγιγμά του κάθε ιερό. Γι αυτό η καταδίκη αυτού του *άλιτηρίου και φαρμακού*¹⁸⁸ και η αντιμετώπισή του ως αποδιοπομπαίου τράγου

¹⁸⁷ Todd (2007):463.

¹⁸⁸ Bendlin(2007):187-188: η λέξη *φαρμακός* προέρχεται από τον ιατρικό όρο *φάρμακον*: θεραπευτική αντιμετώπιση, και είναι ο θυσιαζόμενος για τον καθαρισμό της πόλης. Για τον καθαρισμό της πόλης από συσσωρευμένη μόλυνση που ήταν ανεξιχνίαστη, η υποκατάσταση ενός «αποδιοπομπαίου τράγου» ήταν μια βολική τελετουργική λύση. Οι *φαρμακοί*, εκδιώχθηκαν από την πόλη όπου γίνονταν οι συνηθισμένες τελετουργίες. Στην Αθήνα δύο άνδρες εκδιώχθηκαν ετησίως έξω από την πόλη κατά τη διάρκεια της γιορτής των Θαργηλίων. Στη Χαϊρώνεια, καθώς το πλήθος

«ἀποδιοπομπεῖσθαι.... ἀποπέμπειν» θα εξαγνίσει την πόλη από τη μόλυνση και θα τη λυτρώσει από την κατάρα του που τη βαραίνει (§53).

Γ.3.ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ

Γ.3.α. Ο αντίκτυπος της ενδεχόμενης αθώωσης του Ανδοκίδη στους δικαστές.

Στον καταγγελτικό του λόγο ο ομιλητής φροντίζει να τονίσει τις συνέπειες που θα έχει η αθώωση του Ανδοκίδη για τους δικαστές. Η ευμενής στάση τους απέναντι στον ανόσιο Ανδοκίδη θα αποτελέσει αιτία θεϊκού μένους εναντίον τους και απώλειας της καλής τους υπόληψης ως φορέων δικαστικής εξουσίας.

Η προειδοποίηση των δικαστών για το τίμημα που θα πληρώσουν αυτοί, αν τον αθώσουν, είναι ευδιάκριτη από την αρχή του λόγου. Ο λόγος αρχίζει με την τιμωρία ενός θεομπαίχτη ο οποίος εμπαιζοντας τη θεά Δήμητρα κλέβοντας της το αφιέρωμά του σε αυτή, ένα άλογο, δέχτηκε τη θεϊκή τιμωρία, πεθαίνοντας από ασυτία.(§ §1-3). Από την έναρξη του λόγου γίνεται κατανοητό ότι ο εν λόγω κατηγορος ανήκει στο ιερατείο, αποτελεί θρησκευτικό παράγοντα. Αυτή η παραδειγματική ιστορία για θεϊκή τιμωρία της ασέβειας που ειπώθηκε κάποτε από τον ιεροφάντη ανήκει στις ιστορίες που διηγούνταν οι κατηγοροι «οἷ ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ φρικώδη ἀνωρθίαζον, καὶ λόγους εἶπον ὡς πρότερον ἐτέρων ἀμαρτόντων καὶ ἀσεβησάντων περὶ τῷ θεῷ, οἷα ἕκαστος αὐτῶν ἔπαθε καὶ ἐτιμωρήθη» (Ανδοκ.1.29).Σύμφωνα με τον Todd η συγκεκριμένη θεϊκή τιμωρία του ασεβούς

οδηγεί ένα σκλάβο έξω από τις πύλες της πόλης, φωνάζει «έξω με βούλιμον, και μέσα με ευημερία και υγεία» χτυπώντας έτσι την πείνα στο πρόσωπο του σκλάβου. Κάποιες λογοτεχνικές πηγές υποστηρίζουν ότι ο *φαρμακός* εκδιώχθηκε από τις πόλεις όχι μόνο κατά τη διάρκεια τέτοιων ετήσιων εορτασμών αλλά και σε στιγμές κρίσης, ιδιαίτερα σε περιόδους επιδημίας. Στο τελετουργικό του *φαρμακού* οι ανθρώπινοι καθαρισμοί επιλέγονται, για να απομακρύνουν τη μόλυνση από τα τείχη της πόλης και έτσι να αποκαταστήσουν την ομαλότητα της κοινότητας.

θυμίζει την τιμωρία του Τάνταλου στην Οδύσσεια ενώ ο τότε ιεροφάντης που διηγείτο την ιστορία μπορεί να ήταν ο παππούς του κατηγορού όπως δηλώνεται στην §54.¹⁸⁹

Ακολουθεί η σύνδεση της ιστορίας αυτής με την ασέβεια του Ανδοκίδη. Ο κατηγορος θεωρεί δίκαιο «ἐπὶ τούτῳ τὰ τότε λεχθέντα ἀναμνησαι», για να τιμωρηθεί ο Ανδοκίδης που κατέστρεψε τους φίλους του.(§3).Επομένως το επιχείρημα του κατηγορού είναι το εξής: αφού ήταν δίκαιο που κατέστρεψε τους φίλους του, είναι εξίσου δίκαιο να καταστραφεί ο ίδιος από άλλον. Βέβαια ο κατηγορος υπονοεί την αποκάλυψη των ενόχων αλλά ο Ανδοκίδης αρνείται ότι κατέδωσε όλους τους φίλους του παρά μόνο τέσσερις, αφού προηγουμένως ο Τεύκρος είχε καταγγείλει όλους τους υπόλοιπους ως ενόχους για την κοπή των Ερμών. (Ανδοκ. 1.53-1.54).

Το δεύτερο επιχείρημα ενισχύει τη θέση «ἀδύνατον δὲ καὶ ὑμῖν ἔστι, περὶ τοιούτου πράγματος φέρουσι τὴν ψῆφον, ἢ κατελεῆσαι ἢ καταχαρίσασθαι Ἄνδοκίδη»: αφού οι δύο θεές (εννοεί τη Δήμητρα και την Περσεφόνη) τιμωρούν φανερά τους άδικους, δεν είναι δυνατόν οι δικαστές που αποφασίζουν για τόσο σπουδαίο θέμα να ευσπλαχνιστούν τον Ανδοκίδη και να τον αθώσουν. Οι δικαστές με άλλα λόγια οφείλουν να ακολουθήσουν το θεϊκό θέλημα. Ενισχύει την παραπάνω θέση και με ένα ψυχολογικό επιχείρημα: κάθε άνθρωπος πρέπει να περιμένει για τον εαυτό του ό,τι έχει συμβεί σε άλλον(§3).Το επιχείρημα αποτελεί έμμεση απειλή για τους δικαστές και είναι κατανοητό μόνο, αν συνδεθεί με το προηγούμενο. Συγκεκριμένα, οι συλλογισμοί είναι οι ακόλουθοι:

¹⁸⁹ Todd (2007):451.

1^ο επιχείρημα:

1^η προκείμενη :οι θεές τιμωρούν τους αδίκους (ασεβείς).

2^η προκείμενη:Ο Ανδοκίδης είναι άδικος (ασεβής).

3^η προκείμενη: Εσείς οι δικαστές αποφασίζετε για το παράπτωμα της ασέβειας του Ανδοκίδη (περί τοιούτου πράγματος).

Συμπέρασμα: Άρα πρέπει να ενεργήσετε όπως οι θεές και να τιμωρήσετε τον Ανδοκίδη.

2^ο επιχείρημα:

1^η προκείμενη: αν εσείς οι δικαστές δεν τιμωρήσετε τον Ανδοκίδη για την ασέβειά του, θα διαπράξετε αδικία (ασέβεια), γιατί οι θεές επιθυμούν την τιμωρία των ασεβών .

2^η προκείμενη: οι θεές τιμωρούν τους ασεβείς.

Συμπέρασμα: Εσείς οι δικαστές ως ασεβείς θα δεχτείτε τη θεϊκή τιμωρία. (ταυτὰ καὶ ἑαυτῶ καὶ ἑτέρῳ ἔσεσθαι).

Συνεχίζοντας τις απειλές του προς τους δικαστές ο ομιλητής ισχυρίζεται, απευθυνόμενος σε αυτούς ότι, αν τον αθωώσουν ενώ αυτοί έχουν απόλυτη εξουσία (ὕμεῖς αὐτοκράτορες ὄντες), θα σπιλώσουν την υπόληψή τους, αφού αυτοί θα φανούν ότι εμπόδισαν τους θεούς να τον τιμωρήσουν και επομένως είναι οι κύριοι υπεύθυνοι και όχι αυτοί που είχαν διατάξει τους Αθηναίους να δεχτούν τους ασεβείς(§13). Γίνεται αντιληπτό ότι ο ομιλητής προσπαθεί να κερδίσει την επιείκεια των δικαστών τονίζοντας την απόλυτη ισχύ της θέσης τους με τη χρήση της λέξης

«αυτόκράτορες». Παράλληλα, εξυψώνοντας τους στην υψηλότερη θέση με ευρύτατες εξουσίες διογκώνει και την ευθύνη τους για την τιμωρία των ασεβών, άρα και την ευθύνη τους απέναντι στους θεούς. Είναι οι δικαστές οι μοναδικοί υπεύθυνοι για την τήρηση της ευσέβειας στην πόλη. Επομένως καταδικάζοντας τον Ανδοκίδη δεν προστατεύουν μόνο την πόλη από τους ενόχους για ασέβεια αλλά και τους εαυτούς τους από την κατηγορία για συνενοχή στην ασέβεια. Πρόκειται για ένα επιχείρημα που στοχεύει στην παθοποιία των δικαστών.

Οι δικαστές δε διακυβεύουν μόνο τις σχέσεις τους με τους θεούς αθλώνοντας τον Ανδοκίδη αλλά και την καλή τους υπόληψη στους ξένους, αφού πολλές πόλεις γέυτηκαν την απρέπιά του. Αναφερόμενος ο ομιλητής στα ταξίδια του Ανδοκίδη σε συγκεκριμένες πόλεις κατά την αποδημία του από την Αθήνα¹⁹⁰ (§6) επιχειρεί επίθεση στο ήθος του αντιπάλου συστήνοντας το ρήτορα ως κόλακα πολλών βασιλιάδων ο οποίος όμως δεν κατάφερε να εξαπατήσει τον οξυδερκή Διονύσιο των Συρακουσών. Επιτείνει τον προπηλακισμό του στο ρήτορα παρουσιάζοντάς τον ως κάτοχο και γνώστη της τέχνης να μη ζημιώνει τους εχθρούς του αλλά να βλάπτει τους φίλους του ποικιλοτρόπως. Αυτό το σχόλιο του κατήγορου για τον Ανδοκίδη αμαυρώνει ιδιαίτερα την εικόνα του, αν ληφθεί υπ όψιν η σημασία της φιλίας στα ήθη των αρχαίων Ελλήνων.¹⁹¹ Επομένως, αφού είναι γνωστός σε όλους τους Έλληνες, είναι δύσκολο να μη γνωστοποιηθεί σε αυτούς τυχόν παράνομη αθώωσή του. (§7). Με την επισήμανση αυτή ο κατήγορος κρούει στους δικαστές τον κώδωνα

¹⁹⁰ ό.π :445 :ο κατήγορος απαριθμεί περιφέρειες και όχι πόλεις. Επικεντρώνεται στο ταξίδι του Ανδοκίδη στη Σικελία και στην Κύπρο.(§ § 26, 28).Το ταξίδι του Ανδοκίδη στην Κύπρο αναφέρεται και στον Πλούταρχο (*Βίος του Ανδοκίδη* § 34e-f) αλλά στην αφήγηση του ρήτορα στο *Περί της εαυτού καθόδου* η αναφορά του στην προσφορά ξυλείας από τη Μακεδονία (§11)και σιτηρών από την Κύπρο (§21) δε συνεπάγεται την παραμονή του σε αυτούς τους τόπους για κάποια χρονική περίοδο αλλά μάλλον σειρά επισκέψεων σε αυτούς.

¹⁹¹ ό.π :445.

μείωσης του κύρους τους ενώπιον των Ελλήνων σε περίπτωση αθώωσης του Ανδοκίδη, αφού οι Έλληνες γνωρίζουν την κακοήθειά του. Συνδέοντας την αναφορά του κατηγορού στα ταξίδια του Ανδοκίδη και στις σχέσεις του με τους βασιλιάδες με την αφήγηση του Ανδοκίδη στο *Περί των Μυστηρίων*(1.144-1.145) μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ο Ανδοκίδης μιλάει γενικά και αόριστα για τα ταξίδια του, υπονοεί την παραμονή του σε ξένη χώρα αλλά σε αντίθεση με την πληροφορία του κατηγορού δηλώνει ότι δημιούργησε πολλούς δεσμούς φιλίας και με βασιλιάδες και με άλλες πόλεις. Όμως, ο κατηγορός αποδίδει τυχόν δεσμούς του ρήτορα με τους βασιλιάδες στην ατυχία αυτών ή στη μειωμένη ευστροφία τους, ώστε αυτοί να μην αντιληφθούν την ποιότητα του ήθους του και να πέσουν στα δίχτυα της κολακείας του. Σημειωτέον ότι το επιχείρημα του κατηγορού δεν είναι ορθό, αφού δεν αποδεικνύεται η αλήθεια σχετικά με τις σχέσεις του Ανδοκίδη με τους βασιλείς.

Στην §16 επισημαίνει ότι από τη διπλή ασέβεια του 415 έχουν θορυβηθεί οι ξένοι, ώστε να διώχνουν από τα ιερά τους διαπράξαντες αυτή την ασέβεια. Επομένως δεν είναι δυνατόν οι Αθηναίοι που υπέστησαν ένα τέτοιο πλήγμα στις καθιερωμένες τους αξίες να υποτιμήσουν το γεγονός συγκριτικά με τους ξένους. Ο Todd πιστεύει ότι δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία για τη συμπεριφορά των ξένων προς τους υπαίτιους της ασέβειας το 415, για παράδειγμα των Σπαρτιατών προς τον Αλκιβιάδη.¹⁹² Επιμένοντας στον παραλληλισμό στην §17 συγκρίνει την ασέβεια του Ανδοκίδη με του Διαγόρα, προσπαθώντας να αποδείξει ότι το θρησκευτικό παράπτωμα του ρήτορα είναι σοβαρότερο από αυτό του Διαγόρα. Για την απόδειξη στηρίζεται στη φύση του παραπτώματος και στην υπηκοότητα των δραστών. Για να γίνει πιο σαφές, η ασέβεια του Διαγόρα εκφράστηκε με λόγια «περί τὰ ἀλλότρια

¹⁹²ό.π : 453

ιερά καὶ ἑορτὰς» ἐνῶ ἡ ἀσέβεια τοῦ Ἀνδοκίδου ἐκφράστηκε ἐμπρακτὰ «περὶ τὰ ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει». Καὶ οἱ δύο λειτούργησαν με ἀσέβεια ἀπέναντι στα ἱερά τῆς Ἀθήνας, με τὴ διαφορά ὅτι ὁ ἓνας ἦταν μέτοικος ἐνῶ ὁ ἄλλος Ἀθηναῖος πολίτης. Ἐπιπρόσθετα, ἀφοῦ ὁ Διαγόρας ἐπικηρύχθηκε με ἀμοιβή ἐνός ταλάντου γιὰ ὅποιον κατάφερνε συλλαμβάνοντάς τον νὰ τον οδηγήσει στο δικαστήριο ἢ νὰ τον σκοτώσει, δε μπορεῖ νὰ ἀφήσουν ἀτιμώρητο τὸν Ἀνδοκίδου (§18) που, παρόλο που εἶναι Ἀθηναῖος συμπεριφέρεται ἀσεβῶς πρὸς τὰ ἱερά τῆς πατρίδας του. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ἀν δὲν ἐπιβληθεῖ ποινὴ στον Ἀνδοκίδου, θὰ δημιουργηθεῖ ἡ κακὴ ἐντύπωση στους ξένους γιὰ τους Ἀθηναῖους δικαστές ὅτι περισσότερο ὑπερηφανεύονται παρά ἐπιβάλλουν ποινές.

Γ.3.β. Οἱ συνέπειες τῆς ἐνδεχόμενης ἀθώωσης τοῦ Ἀνδοκίδου γιὰ τὴν πόλη.

Στις § §4-6 ὁ κατήγορος ἀναφέρεται στον ἀντίκτυπο που θὰ ἔχει ἡ ἀθώωση τοῦ Ἀνδοκίδου σὲ αὐτὸν τὸ δικαστικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν καλὴ φήμη τῆς πόλης. Ἐλεύθερος πια ὁ Ἀνδοκίδου μπορεῖ, ἀφοῦ ἐκλεγεί ἓνας ἀπὸ τους ἐννέα ἄρχοντες, νὰ ἐκλεγεί βασιλέας¹⁹³ που θὰ ἀναλάβει «κατὰ τὰ πάτρια» τὴν οργάνωση θυσιῶν στο ἱερό τῆς θεᾶς Δήμητρας καὶ στο ἱερό τῆς Ἐλευσίνας καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῆς γιορτῆς των Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ κάθε ἐνδεχόμενο ἀσέβειας. Ἡ ἐνδεχόμενη αὐτὴ ἐκλογή τοῦ Ἀνδοκίδου θὰ εἶχε ἀρνητικὸ ἀντίκτυπο γιὰ τους ἐπισκέπτες που θὰ ἔρχονταν στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴ γιορτὴ εἴτε ἦταν οἱ μνημένοι στα Μυστήρια εἴτε ἄλλοι Ἕλληνες, ἀφοῦ αὐτοὶ θὰ θορυβοῦνταν με τὴν ποιότητα τοῦ ἠθους τοῦ βασιλέα ἀναλογιζόμενοι τὴν ἀσέβειά του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ κατήγορος

¹⁹³ Ἀριστοτέλους *Ἀθηναίων Πολιτεία* § 57,1-2: ὁ βασιλεὺς μαζί με τους ἕξι ἐκλεγμένους ἀπὸ τὸ δῆμο ἐπιμελητές, ἦταν υπεύθυνοι γιὰ τὴ διοργάνωση των Ἐλευσινίων Μυστηρίων, καὶ των Διονυσίων «ἐπὶ Ληναίῳ». Ἀναλάμβαναν τὴν πομπὴ ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἦταν ἀποκλειστικὰ ὁ υπεύθυνος γιὰ τις λαμπαδηδρομίες καὶ γιὰ τις θυσιῆς ἐλέγχοντας παράλληλα κάθε ἀσέβεια.

υποδηλώνει ότι ο μολυσμένος ηθικά Ανδοκίδης θα ήταν μίasma για όλη την πόλη ενώ η υποκρισία του ως φορέα εξουσίας και υπεύθυνου για θρησκευτικά θέματα θα ήταν εμφανής ,αφού ο ρήτορας δεν ήταν «άγνως ό Άνδοκίδης ούτε τοῖς ἔξω ούτε τοῖς ἐνθάδε διὰ τὰ ἡσεβημένα»(§6).Μάλιστα ενισχύει το συλλογισμό του με ένα γνωμικό- αξίωμα ότι οι καλές και κακές πράξεις ανασύρουν από την ανωνυμία τους διαπράξαντες(§6). Είναι φανερό ότι ο κατήγορος υπονοεί και θεωρεί αναμφισβήτητη τη συμμετοχή του Ανδοκίδη τόσο στον ακρωτηριασμό των Ερμών όσο και στην παρωδία των Μυστηρίων.

Γ.3.γ. Επιχειρήματα περί νομιμότητας της δίκης .

Στην προσπάθειά του να πείσει ο κατήγορος ότι η δίκη και επομένως η καταδίκη άπτεται της νομιμότητας, στηρίζεται στην υποτιθέμενη παραδοχή του Ανδοκίδη για τα ηθικά του ανομήματα το 415. Επεξηγηματικά στην §14 ο ομιλητής διατείνεται με την ασάφεια «ἐκεῖνοι» ότι αυτοί αρνήθηκαν «τὰ μεμνημένα» ενώ ο Ανδοκίδης ομολογεί την ευθύνη των πράξεών του. Αυτοί οι άνδρες» είναι κατά πάσα πιθανότητα εκείνοι που καταγγέλθηκαν από τον Ανδοκίδη, αφού (αντίθετα από αυτόν, σύμφωνα με τον ομιλητή) δεν παραδέχθηκαν την ενοχή τους.¹⁹⁴ Προφανώς σκόπευε να υπενθυμίσει το διάταγμα του Ισοτιμίδη, το οποίο απευθυνόταν σε όσους παραδέχθηκαν ότι έκαναν ασέβεια. Στο σημείο αυτό φαίνεται μία εντυπωσιακή διαφορά μεταξύ του *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* και του *Περί των μυστηρίων*. Στην αφήγησή του ο Ανδοκίδης φαίνεται ότι, παρόλο που δεν δέχτηκε ενεργό συμμετοχή, παρ 'όλα αυτά αφήνει να εννοηθεί κάποια εμπλοκή του στον ακρωτηριασμό των Ερμών αλλά όχι στην παρωδία των Μυστηρίων ενώ στην

¹⁹⁴ Todd (2007) :452.

αποσπασματική ομιλία *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* το κέντρο βάρους πέφτει στην παρωδία των Μυστηρίων και όχι στο βανδαλισμό των Ερμών. Αυτό είναι εμφανές και στις § §15 17.¹⁹⁵ Επιπρόσθετα, στην §14 αναφέρεται ότι ο Ανδοκίδης ομολόγησε την ενοχή του ως *ερμοκοπίς* ενώ στην ομιλία του Ανδοκίδη δεν υφίσταται κάτι τέτοιο, απλά φαίνεται έμμεσα η εμπλοκή του. Στο 1.71 αντικρούοντας την άποψη του Κηφισίου ότι πρέπει να αποκλείονται από τα ιερά οι ασεβείς και οι ομολογήσαντες την ασεβεία, ο Ανδοκίδης τονίζει ρητά ότι «έμοι δὲ τούτων οὐδέτερα πεποιήται: οὔτε ἡσέβηται οὔτε ὠμολόγηται». Φαίνεται ότι τόσο ο Κηφίσιος, ο κύριος κατήγορος όσο ο κατήγορος στον *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* διατείνονται ότι ο Ανδοκίδης ομολόγησε την ενοχή του.

Ἐπειτα ο κατήγορος επιστρατεύεται ως τεκμήριο- αυθεντία τον Ἄρειο Πάγο, για να δείξει ότι η καταδίκη του Ανδοκίδη επιτάσσεται από το αθηναϊκό δίκαιο. Σαφέστερα, στις § § 14, 15 λανθάνουν τρεις συλλογισμοί, που προκύπτουν από την ανάλυση των λεγομένων του κατήγορου.

1^ο επιχείρημα:

1^η προκείμενη: Στον Ἄρειο Πάγο, το *σεμνότατον* και *δικαιότατον* δικαστήριο όποιος παραδέχεται την ενοχή του με συνοπτικές διαδικασίες καταδικάζεται σε θάνατο, ενώ όποιος αμφισβητεί την ενοχή του υπάγεται σε έλεγχο, αθωωτικό πολλές φορές.

2η προκείμενη :(ο Ανδοκίδης ομολόγησε την ενοχή του).(οὔτος δὲ ὁμολογεῖ ποιῆσαι).

(Συμπέρασμα: Ἄρα ο Ανδοκίδης πρέπει να καταδικαστεί σε θάνατο).

¹⁹⁵ ό.π :452

2^ο επιχείρημα:

1^η προκείμενη: Σύμφωνα με τους νόμους του Αρείου Πάγου, αν κάποιος τραυματίσει συνάνθρωπό του, εξορίζεται «φεύζεται», και, εάν επανέλθει από την εξορία ενώ του έχει απαγορευτεί, συλλαμβάνεται και καταδικάζεται σε θάνατο.

2^η προκείμενη:(Ο Ανδοκίδης) προέβη σε αναίσχυντες πράξεις στα αγάλματα των θεών. (Ερμοκοπίδες) και, ενώ του είχε απαγορευτεί η είσοδος στα ιερά, σύμφωνα με το διάταγμα του Ισοτιμίδη, αυτός παραβίασε το διάταγμα και εισήλθε στα ιερά.

Συμπέρασμα :Πρέπει να τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου. (Το συμπέρασμα προκύπτει από τη ρητορική ερώτηση: «οὐδ' αὐτῶν κωλύσετε τῶν ἱερῶν ἐπιβαίνειν ἢ εἰσιόντα οὐ τιμωρήσεσθε; που ισοδυναμεί με κατάφαση.

3^ο επιχείρημα: «καὶ μὲν δὴ τούτων καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν ἔστιν ἐπιμελεῖσθαι, ὑφ' ὧν καὶ εὖ καὶ κακῶς δυνήσεσθε πάσχειν».

(1^η προκείμενη: Αν το δικαστήριο επιβάλλει την ποινή του θανάτου για προστασία του πολίτη από τον τρώσαντα «κεφαλήν ἢ πρόσωπον ἢ χεῖρας ἢ πόδας), γιατί ο πολίτης μπορεί να προσφέρει πολλά στην πόλη)

2^η προκείμενη: και εάν οι θεοὶ συντελούν στο «εὖ καὶ κακῶς πάσχειν» των πολιτῶν

Συμπέρασμα: «δίκαιον καὶ ἀγαθὸν ἔστιν ἐπιμελεῖσθαι» για τους προσβεβλημένους θεοῦς δηλαδή να τιμωρήσετε τον ασεβήσαντα.

Αν το «εὖ καὶ κακῶς πάσχειν», που εξαρτάται από τη θεϊκή παρέμβαση αφορά στους δικαστές και σε ὅλη την πόλη, τότε προκύπτει ο εξής συλλογισμός:

1^η προκείμενη: Αν η ευτυχία και η δυστυχία της πόλης εξαρτάται από την καλή ή κακή απονομή της δικαιοσύνης σε θέματα ιδιωτικής φύσεως και ο Άρειος Πάγος φροντίζει για τη σωστή απονομή της δικαιοσύνης

2^η προκείμενη: και εάν η ευμενής θεϊκή παρέμβαση ή η δυσμενής εξαρτάται από την απονομή της δικαιοσύνης σε θέματα ασεβείας,

Συμπέρασμα: τότε οι δικαστές πρέπει να προκαλέσουν την ευμένεια των θεών με τη δίκαιη απόφαση σε υποθέσεις ασεβείας και να θανατώσουν τους ασεβείς, στην προκειμένη περίπτωση τον Ανδοκίδα.

Σχολιάζοντας τα επιχειρήματα στις § §14 και 15 θα λέγαμε ότι δεν είναι ορθά, γιατί προβληματίζουν τον αναγνώστη ως προς την αλήθεια των δεδομένων. Συγκεκριμένα, στο χωρίο «έν Ἀρείῳ πάγῳ, έν τῷ σεμνοτάτῳ καὶ δικαιοτάτῳ δικαστηρίῳ, ὁμολογῶν μὲν ἀδικεῖν ἀποθνήσκει» περιγράφεται μία συνοπτική διαδικασία απονομής δικαιοσύνης που θα ταίριαζε στην *απαγωγή*, μία δημόσια διαδικασία για υποθέσεις ανθρωποκτονίας ή άλλων αδικημάτων που περιελάμβανε τη σύλληψη του ενόχου, την γραπτή καταγγελία για έγκριση από τους Έντεκα, και την εκδίκαση της υπόθεσης σε ηλιακό δικαστήριο.¹⁹⁶ Όμως, μία τέτοια συνοπτική διαδικασία δεν θα ταίριαζε στον Άρειο Πάγο, το κύριο δικαστήριο του αδικήματος της ανθρωποκτονίας.¹⁹⁷ Επιπρόσθετα, η φράση «κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ἐξ Ἀρείου πάγου» παραπέμπει σε υπόθεση ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως, γιατί τέτοια αυστηρή υπόθεση δικαζόταν από τον Άρειο Πάγο.¹⁹⁸ Αντί αυτού ο κατηγορος μιλάει για υπόθεση τραυματισμού κάποιου στο κεφάλι, στα πόδια ή στα πόδια. Ωστόσο, ο

¹⁹⁶ Βολονάκη(2012): 34.

¹⁹⁷ Todd (2007):452.

¹⁹⁸ Βολονάκη(2012): 33.

τραυματισμός δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως. Πιθανόν να υπήρχε νόμος που όριζε εξορία για το διαπράξαντα τραυματισμό στο συνάνθρωπό του.¹⁹⁹ Όμως, το παράδειγμα αυτό ακυρώνει την αναφορά στον Άρειο Πάγο, το δικαστήριο για ανθρωποκτονία εκ προμελέτης. Επιπρόσθετα, αναληθή στοιχεία υπάρχουν και στην πρόταση «ένδειχθεις θανάτω ζημιωθείσεται». Η *ένδειξις* ήταν μία διαδικασία που αφορούσε αυτούς που, ενώ είχαν κριθεί ως *άτιμοι*, επιχειρούσαν να ασκήσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Ίσως θα έπρεπε ο κατηγορός να χρησιμοποιήσει το νομικό όρο *απαγωγή* αλλά χρησιμοποιεί τον όρο *ένδειξις*, επειδή είναι η νομική διαδικασία στην οποία έχει υποβληθεί ο Ανδοκίδης. Η άστοχη αναφορά στον Άρειο Πάγο έχει αποδοθεί σε λάθος μεταγενέστερου ρήτορα αλλά ο Todd το θεωρεί σφάλμα ενός σύγχρονου ομιλητή.²⁰⁰ Προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε το λάθος αυτό, θα λέγαμε ότι η επιλογή του Αρείου Πάγου από τον ομιλητή δεν είναι τυχαία αλλά αποβλέπει στην ενίσχυση της θέσης του να καταδικαστεί ο Ανδοκίδης σε θάνατο. Με άλλα λόγια παρουσιάζεται ο Άρειος Πάγος ως πρότυπο για τη λήψη της δικαστικής απόφασης στην παρούσα δίκη. Παράλληλα, ο στόχος και η έντονη επιθυμία του κατηγορού να πετύχει τη θανατική καταδίκη του Ανδοκίδη όσον το δυνατόν συντομότερα, καθώς και η φύση της υπόθεσης(υπόθεση ασέβειας προς τις Ερμές) του προκαλούν συναισθηματική φόρτιση, ώστε να στραφεί σε αναζήτηση παραπτώματος (του τραυματισμού ανθρώπου) κατάλληλου για τον παραλληλισμό του με τον «τραυματισμό»-ακρωτηριασμό των Ερμών. Έτσι παραβλέπει τα νομικής φύσεως ατοπήματα.

¹⁹⁹ Todd (2007):452.

²⁰⁰ ό.π : 452.

Στις §§ 8-12 ο κατήγορος διατείνεται ότι η καταδίκη υπαγορεύεται και από τους άγραφους νόμους. Θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν οι δικαστές να παραγκωνίσουν τους πατροπαράδοτους νόμους αθλώνοντας τον Ανδοκίδη. Θεωρεί δείγμα θράσους τον ισχυρισμό του ρήτορα ότι έχει καταργηθεί ο νόμος²⁰¹ που του απαγόρευε την είσοδό του στα ιερά και γι αυτό είναι ακώλυτη η είσοδός του. Ενισχύοντας την άποψή του ο κατήγορος για την ανεδαφικότητα αυτού του ισχυρισμού του Ανδοκίδη και την ανάγκη της λήψης της δικαστικής απόφασης με βάση και τους πατροπαράδοτους νόμους χρησιμοποιεί ως τεκμήριο – αυθεντία την παραίνεση του Περικλή²⁰² «περι τῶν ἀσεβούντων, μὴ μόνον χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις νόμοις περι αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγράφοις» (§9), στους οποίους στηρίζονται οι Ευμολπίδες και τους οποίους κανείς δεν τόλμησε αντιπροτείνοντας να αναιρέσει. Είναι εμφανές ότι ο κατήγορος προσπαθεί να ακυρώσει το επιχείρημα του Ανδοκίδη ότι δεν ισχύει το ψήφισμα του Ισοτιμίδη μετά την αναθεώρηση των νόμων το 403 π.Χ. Απαντώντας στο επιχείρημα του Ανδοκίδη ότι η δίωξή του ήταν παράνομη, αφού η επιταγή της αναθεώρησης ήταν «Νόμος ἀγράφω δὲ νόμω τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περι ἑνός» (1.85), χρησιμοποιεί τον όρο «ἀγραφο νόμο» όχι με την ίδια σημασία, δηλαδή του μη καταγεγραμμένου στις στήλες (Ανδοκ.1.85), αλλά του άγραφου θεϊκού για τον οποίο «οὐδὲ αὐτὸν τὸν θέντα ἴσασιν» (§10). Προφανώς, ο κατήγορος δεν προβάλλει την υπεροχή των άγραφων θεϊκῶν νόμων έναντι των γραπτῶν αλλά

²⁰¹ Ο κατήγορος αναφέρεται στο ψήφισμα του Ισοτιμίδη χρησιμοποιώντας τον όρο «νόμος». Hansen(1978):316: σύμφωνα με τον Hansen ο οποίος μελέτησε την περίοδο 403 /402-322 /301 π.Χ., δεν υπάρχει καμία ουσιαστική διαφορά μεταξύ του όρου «νόμος» και «ψήφισμα» Ο όρος «νόμος» χρησιμοποιείται, για να δοθεί έμφαση στο περιεχόμενο ενός κανόνα, ενώ η διατύπωση του κανόνα τονίζεται από τη λέξη ψήφισμα. Επίσης, μία απόφαση της εκκλησίας του δήμου αναφέρεται τόσο ως νόμος όσο και ως ψήφισμα. Ο νόμος του Δημόφαντου είναι ένα ψήφισμα που περιγράφεται από τον Ανδοκίδη ως νόμος.(.1.96).Η διάταξη- πρόταση του Ισοτιμίδη αναφέρεται ως ψήφισμα από τον Ανδοκίδη (1.71, 86, 103) αλλά ως νόμος από τον Λυσία (6,9, 29, 52).

²⁰² Θουκ., 2.37.3: «ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν».

το συνυπολογισμό τους για την αντιμετώπιση της ασέβειας, ενισχύοντας το ρόλο των Ευμολπίδων. Με τη διαφορετική σημειολογία στην χρήση του όρου «άγραφος νόμος» ο κατηγορος δεν καταφέρνει να αντικρούσει το επιχείρημα του Ανδοκίδη στο 1.89 αλλά ξεγλιστρά μετατοπίζοντας το θέμα αλλού, στην αξιοποίηση του θεϊκού νόμου. Παράλληλα, η επίκληση στην αυθεντία του Περικλή – σπάνια στους ρητορικούς λόγους²⁰³ - είναι άστοχη, γιατί ο σπουδαίος αυτός πολιτικός εννοούσε διαφορετικά τον άγραφο νόμο. Ο Περικλής με τον όρο αυτό αναφέρεται στους άγραφους νόμους που υπαγορεύουν το σεβασμό στην οικογένεια όπως την προσφορά τιμής στους γονείς και την αποφυγή της αιμομιξίας, αν μελετηθεί και η χρήση του όρου στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (iv. 19). Ο κατηγορος έχει στο νου του τη ρήση του Περικλή αλλά την αξιοποιεί για την εξυπηρέτηση του δικού του σκοπού, συνδέοντάς τους άγραφους νόμους με τους Ευμολπίδες²⁰⁴.

Από τη φαρέτρα των αντεπιχειρημάτων του ανασπά ένα αντεπιχείρημα, για να πλήξει τον ισχυρισμό του Ανδοκίδη ότι η αθωωτική δικαστική απόφαση υπαγορεύεται από τις συμφωνίες της Αμνηστίας που ισχύουν και γι αυτόν. Η μοναδικότητα των αδικημάτων του Ανδοκίδη και ο χαρακτήρας αυτών των συμφωνιών (η Αμνηστία αφορούσε τη συμφιλίωση μεταξύ των ολιγαρχικών και δημοκρατικών) καθιστούν την περίπτωση του Ανδοκίδη ασύμβατη με το περιεχόμενο της Αμνηστίας (§ §38-39). Με ρητορικές ερωτήσεις ειρωνικής χροιάς ο ομιλητής αποκλείει το ενδεχόμενο μέριμνας τόσο της πολιτείας για άφεση των αμαρτιών του Ανδοκίδη ερήμην του, μιας και αυτός είχε επιδείξει μηδενική

²⁰³ Todd (2007):447.

²⁰⁴ Hornblower (1991): 302-303.

ευεργετική δράση προς αυτήν (§39), όσο και των Λακεδαιμονίων²⁰⁵ (§40). Επιπρόσθετα η καταδίκη του Ανδοκίδη για προσωπικά αδικήματα δεν καταργεί τη συμφωνία της Αμνηστίας, η οποία αφορά μόνο σε αυτούς που λόγω των δημόσιων αδικημάτων διώκονται από κάποιον ιδιωτικά (§41).

Το αντεπιχείρημα αυτό είναι κατ'επίφαση εύλογο, γιατί η σύντομη αναφορά του κατηγορού στο περιεχόμενο της συμφωνίας της Αμνηστίας δεν ταυτίζεται με τη διατύπωση της συμφωνίας αυτής όπως αναφέρεται στο *Αθηναίων Πολιτεία* (§ 39) του Αριστοτέλη. Η μόνη έξυπνη κίνηση του κατηγορού είναι να τονίσει την ευεργετική απραξία του Ανδοκίδη προς την πατρίδα του, αφήνοντας έναν αιωρούμενο υπαινιγμό για ευεργεσία του προς τους Λακεδαιμονίους (§40).²⁰⁶

Σημειωτέον ότι στην §13 ο κατηγορός φαίνεται να μη συμφωνεί με το περιεχόμενο των συμφωνιών. Επεξηγηματικά, ο κατηγορός ρητά δηλώνει στους δικαστές ότι αδικούν αυτοί που διέταξαν τους πολίτες να δεχτούν τους ασεβείς και είναι ένοχοι για την ίδια την ασέβεια (§13). Προφανώς αναφέρεται στην Αμνηστία του 403 ή στις διάφορες ανακλήσεις των εξόριστων που ανέφερε ο Ανδοκίδης στο *Περί των Μυστηρίων* (1.73-1.79). Ωστόσο προκαλεί εντύπωση η απουσία του άμεσου αντικειμένου στη μετοχή «ἐπιτάξαντες», δηλαδή δεν αναφέρεται σε ποιον δόθηκε εντολή να δεχτούν τους εξόριστους. Ίσως πρόκειται για σκόπιμη ασάφεια, αφού αφήνει ελεύθερο το κοινό να σκεφτεί ή τους πολιτικούς ηγέτες της Αθήνας

²⁰⁵ Todd (2007):464: σαφής ο υπαινιγμός για τη διαμεσολάβηση των Λακεδαιμονίων για επιβολή της Αμνηστίας. Πρόκειται για μία σπάνια ομολογία από έναν αθηναίο ρήτορα, που αποσιωπάται από άλλες πηγές. Η μόνη ιστορική αναφορά απαντάται στο Ξενοφώντος *Ελληνικά* (2.1.20-23).

²⁰⁶ ό.π : 464-465.

που έπεισαν τους οπαδούς τους να αποδεχθούν μια τέτοια απόφαση, ή την Αμνηστία που επιβλήθηκε από τους Σπαρτιάτες (§38).²⁰⁷

Γ.3.δ. Επιχειρήματα σχετικά με τη μήνυση του Ανδοκίδη για τα γεγονότα του 415.

Ένας ακόμα στόχος του κατηγορούμενου είναι να διασκεδάσει την προβαλλόμενη από τον αντίπαλο αιτιατή σχέση στην παροχή χάριτος στον Ανδοκίδη στην παρούσα δίκη και της συμβολής του στην αποκάλυψη των ενόχων για τα ανοσιουργήματα του 415. Συγκεκριμένα, στην §13 με έντονη ασάφεια ο κατηγορούμενος αντικρούει μία πιθανή άμυνα, πιθανά επιχειρήματα υπεράσπισης του Ανδοκίδη. Μπορεί να ισχυριστεί ο Ανδοκίδης²⁰⁸ ότι είναι φοβερό ο μηνυτής να δεχτεί σκληρή τιμωρία ενώ ο μηνυθέντες να απολαμβάνουν ως επίτιμοι²⁰⁹ τα αγαθά. Επίσης, προβλέπει ότι η απολογία του ρήτορα θα ενέχει επιτιμητικά σχόλια για άλλους. Όντως ο Ανδοκίδης στο 1.53 αναφέρθηκε στην τύχη των τεσσάρων που είχε καταδώσει το 415 οι οποίοι «οἷ νῦν ζῶσι καὶ κατεληλύθασι καὶ ἔχουσι τὰ σφέτερα αὐτῶν», αλλά δεν κάνει λόγο στη δική του τύχη ως πληροφοριοδότη. Όμως αυτή η ασυμφωνία στην εικασία του τι θα πει ο αντίπαλος και τι πραγματικά λέει προκαλεί την εντύπωση του φόβου προς αυτόν.²¹⁰

Εμφανής είναι η προσπάθειά του να αναιρέσει το επιχείρημα του Ανδοκίδη ότι αυτός πρόσφερε μεγάλη ευεργεσία στην πόλη παρέχοντας πληροφορίες για τους

²⁰⁷ ό.π : 451.

²⁰⁸ Lanency(2007): κοινός τόπος στις ομιλίες είναι να χρησιμοποιούν οι κατηγοροί και οι κατηγορούμενοι τύπους αμφίβολων ισχυρισμών, για να ανασκευασουν αυτό που μπορεί να πει ο αντίπαλος (προκατάληψις): οι εκφράσεις «Ίσως ο αντίπαλός μου θα πει» και «μαθαίνω ότι ο αντίπαλός μου πρόκειται να πει» μπορεί να οδηγήσουν κάποιον να πιστεύσει ότι η αβεβαιότητα, προσποιητή ή πραγματική, είναι πιθανή.

²⁰⁹ Todd (2007):451: ο *επίτιμος* είναι αυτός που έχει την πλήρη τιμή που οφείλεται σε έναν πολίτη σε αντίθεση με τον άτιμο που είναι στερημένος από την τιμή, δηλαδή έχει χάσει μερικά ή όλα τα ενεργά δικαιώματα που ανήκουν σε πολίτη.

²¹⁰ ό.π : 450.

ενόχους το 415, γιατί την απάλλαξε από την ταραχή και το φόβο που δημιουργήθηκαν λόγω των θρησκευτικών ανοσιουργημάτων. Όμως κατά τον κατηγορο αυτό δεν ευσταθεί, αφού ο ίδιος ήταν ο γενεσιουργός παράγοντας της διασάλευσης της κοινωνικής ηρεμίας ενώ οι δικαστές ως διερευνητές της υπόθεσης ήταν οι συντελεστές αποκατάστασης της κοινωνικής γαλήνης (§ §35-36). Γίνεται αντιληπτός ο διττός στόχος του ομιλητή, αφ ενός να κερδίσει την εύνοια των δικαστών με τη έμφαση στη συμβολή τους στη διαλεύκανση της υπόθεσης της θρησκευτικής ασέβειας του 415, και αφ ετέρου να προκαλέσει πάλι την οργή τους προς τον Ανδοκίδη επικεντρωνόμενος στην τότε ασέβειά του.

Όσον αφορά στο επιχείρημά του Ανδοκίδη ότι τυχόν καταδίκη του παρά την συμβολή του ως πληροφοριοδότη στην αποκάλυψη των ενόχων το 415 θα λειτουργούσε ως αντικίνητρο για μελλοντικούς μιμητές του –μηνυτές, αυτό δεν ευσταθεί, αφού η πληρωμή του για την υπηρεσία του εξετελέσθη με την παροχή *αδείας* σ' αυτόν ενώ οι καταδοθέντες συνεργοί του θανατώθηκαν. Εξάλλου, η ευθύνη για την καταδίκη του ανήκει στον ίδιο ως παραβάτη των *δογμάτων* και της *αδείας* του. (§43). Σε καμία περίπτωση δεν αρμόζει η κατάχρηση της *αδείας* από έναν μηνυτή, ώστε να ζει παρανόμως ατιμωρητί. Για την ενδυνάμωση του επιχειρήματος αυτού ο κατηγορος επιχειρεί σύγκριση με άλλους καταδότες (§44) και κυρίως με το Βάτραχο (§45) οι οποίοι επέλεξαν την αποδημία τους «ήγούμενοι έπιδημοῦντες δὲ παρὰ τοῖς πολίταις τοῖς ἡδικημένοις πονηροὶ δόξιν καὶ ἀσεβεῖς εἶναι» (§44). Ιδίως η σύγκρισή του Ανδοκίδη με το Βάτραχο, το διεφθαρμένο συνεργατικό όργανο των Τριάκοντα, μέγιστο καταδότη δημοκρατικών Αθηναίων, τονίζει το μέγεθος της αναισχυντίας του καθιστώντας τον *πονηρότερον* και

ἀμαθέστερον Βατράχου: ο Βάτραχος διά δέος προς τους αδικημένους αποδήμησε παρά την κάλυψή του από την Αμνηστία του 403 ενώ ο Ανδοκίδης ηθικά ανενδοίαστος απέναντι στους προσβεβλημένους από αυτόν θεούς εισέρχεται προκλητικά στα ιερά τους. (§45).

Γ.3.ε.Επιχειρήματα ήθους του Ανδοκίδη προς την πατρίδα του.

Από το οπλοστάσιο των επιχειρημάτων του ο κατήγορος μετέρχεται επιχειρήματα με τα οποία ελέγχει την προσφορά του εναγόμενου στην πατρίδα του. Όσον αφορά στην προσφορά του Ανδοκίδη προς την πατρίδα του αυτός δεν προσέφερε καμία στρατιωτική υπηρεσία ούτε εντασσόμενος σε κάποιο στρατιωτικό σώμα ούτε ως τριήραρχος τόσο «πρὸ τῆς συμφορᾶς» όσο και «μετὰ τὴν συμφορὰν» (§46) σε αντίθεση με την μέχρι αυτοθυσίας αγωνιστικότητα στον Ελλήσποντο των *φευγόντων* και των δικαστών που ως γνήσιοι πατριώτες παρέχοντας χρηματική βοήθεια λύτρωσαν την πόλη από μεγάλα δεινά. Δεν είναι δυνατόν λοιπόν ο αμέτοχος στον αγώνα της σωτηρίας της πόλης από τα δεινά να επιθυμεί να γίνει κοινωνός στα κοινά ενώ είναι βεβαρυμμένος από την ασέβειά του. Επιπρόσθετα, η απροθυμία του να βοηθήσει ως ναύκληρος την πόλη στην κρίσιμη περίοδο, εισάγοντας σιτάρι -διαμετρικά αντίθετη με την προθυμία των μετοίκων και των ξένων- διαψεύδει κάθε προσδοκία μελλοντικής του ευεργεσίας προς την πόλη, προσδοκία που τροφοδοτεί ο ίδιος με την καυχησιολογία του για ισχυρές γνωριμίες και για τον πλούτο του, ως δέλεαρ για την αθώωσή του (§48).

Είναι εμφανέστατη η ηθοποιία και η παθοποιία στο χωρίο § 46-48: Ο ομιλητής επιχειρώντας επίκληση στο ήθος των δικαστών με τη μνεία στο πατριωτικό αγωνιστικό τους πνεύμα στοχεύει στην απόσπαση της επιείκειάς τους ενώ με την

επίθεση στο ήθος του αντιπάλου του επιδιώκει την πρόκληση της οργής των δικαστών προς αυτόν. Ευδιάκριτη είναι η αδύναμη προσπάθειά του (§48) να ανασκευάσει το επιχείρημα του Ανδοκίδη (1.145). Ο Herman υποστηρίζει ότι στο 6.48 η κομπορημοσύνη του Ανδοκίδη είναι κακώς ανεστραμμένη: «Αλλά όλος ο πλούτος του και η εξουσία που έχει στην κατοχή του ο ξένος των βασιλιάδων και των τυράννων».²¹¹ Παράλληλα, ο ομιλητής προβλέποντας την αλαζονική αναφορά του Ανδοκίδη στον πλούτο του και στις υψηλές γνωριμίες του, εδραζόμενη στη ψυχανάλυση των δικαστών «έπιστάμενος τούς ύμετέρους τρόπους», έμμεσα κάνει έκκληση στους ενόρκους να μην επηρεαστούν από τον πλούτο του.²¹² Διακριτή είναι η υπερβολή στην ισοπέδωση της στρατιωτικής προσφοράς του Ανδοκίδη, αφού κατά την περίοδο 422 π.Χ έως 415π.Χ όπου η Αθήνα δεν είχε έξαρση πολεμικών επιχειρήσεων, δεν αποκλείεται μία μικρή στρατιωτική θητεία του ρήτορα πριν την εξορία του (415-404).²¹³

Με όλα τα προαναφερθέντα επιχειρήματα προσπαθεί ο ομιλητής να τονίσει την αναγκαιότητα της λήψης καταδικαστικής απόφασης για τον Ανδοκίδη, αποσειώντας κάθε έρεισμα αθώωσής του. Στον επίλογο (§55) χρησιμοποιώντας ως τεκμήριο-αυθεντία τη συμβουλή του παππού του Διοκλή, γιου του ιεροφάντη Ζακόρου για την τιμωρία ενός Μεγαρέα ασεβούς στηρίζει τη θέση του ότι η ασέβεια αρμόζει να εκδικάζεται ενώπιον ακροατηρίου και όχι να τιμωρείται χωρίς δίκη, με σκοπό την ενημέρωση για τον παραδειγματισμό του ακροατηρίου και τη διαμόρφωση σωστής

²¹¹ Herman(1987): 35, υποσημ.77.

²¹² Ober(1989): 226:ρητορικός τόπος αποτελεί και η έκκληση των διαδίκων να μην επηρεάσει ο πλούτος του αντιπάλου τις δικαστικές αποφάσεις, ώστε να εξασφαλιστεί η ισότιμη μεταχείριση αμφοτέρων. Ανάλογο παράδειγμα με το 1.48 εντοπίζεται στο Δημοσθένη (21,2, 159, 214-15) όπου εκφράζεται ο φόβος ότι οι ένορκοι θα παραπλανηθούν από τον έμφυτο σεβασμό τους για την τεράστια περιουσία του Μειδία.

²¹³ Todd (2007):468.

γνώμης, απαραίτητης για τη λήψη θεάρεστης δικαστικής απόφασης. Τέλος ολοκληρώνει ο κατήγορος τον καταγγελτικό του λόγο τονίζοντας ότι η ευσπλαχνία του ακροατηρίου πρέπει να εκδηλώνεται για τους αδίκως αποθνήσκοντες και όχι για τους δικαίως. Ο Ανδοκίδης είναι ανάξιος ελέους, γιατί το δίκαιο επιβάλλει το θάνατό του.

Γ.4.ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ.

Ο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* είναι ένας καταγγελτικός λόγος που πιθανόν εκφωνήθηκε πριν από τον υπερασπιστικό λόγο *Περί των Μυστηρίων* του Ανδοκίδη. Σε αρκετά σημεία του λόγου όπου ενυπάρχουν οι μελλοντικοί τύποι «λέξει» (§9), (§13), «ίσχυριεῖται» (§35), «ἀντικατηγορήσει» (§42), «κομπάσει» (§48), και ιδιαίτερα στην πρόταση «πυνθάνομαι δ' αὐτὸν μέλλειν ἀπολογήσεσθαι» (§37) φαίνεται ότι ο ομιλητής γνωρίζει τα πιθανά επιχειρήματα της υπεράσπισης του Ανδοκίδη. Επειδή ο λόγος αυτός δεν αγγίζει όλο το κατηγορητήριο εναντίον του Ανδοκίδη και εξαιτίας της επιτιμητικής αναφοράς στον Κηφίσιο σε τρίτο ενικό πρόσωπο (βλέπε εισαγωγή του λόγου), δεν αποτελεί σύμφωνα με τους μελετητές τον κύριο καταγγελτικό λόγο τον οποίο εκφώνησε ο Κηφίσιος, ο κύριος κατήγορος του Ανδοκίδη, αλλά μία ομιλία ενός από τους τρεις άλλους κατηγορούς πιθανόν του Επίχαρη (βλέπε εισαγωγή του λόγου).

Όσον αφορά την ταυτότητα του κατηγορού συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο ομιλητής στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* σχετίζεται με το γένος των Ευμολπίδων. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται από την πληροφορία ότι ο παππούς του Ευκλής ήταν ο γιος του ιεροφάντη Ζακόρου, από το θρησκευτικό χαρακτήρα των επιχειρημάτων του και από το λεξιλόγιό του. Το τελευταίο είναι διανθισμένο με λέξεις ποιητικής ή

αρχαϊκής χροιάς και τελετουργικών όρων, ώστε να καθιστά το ύφος υψηλό και μεγαλοπρεπές, κατάλληλο για τη γλωσσική ένδυση θρησκευτικών ιδεών²¹⁴ που απαντώνται στον Ηρόδοτο και στην αρχαία τραγωδία.²¹⁵

Πιθανόν, γι αυτό ο ομιλητής επικεντρώνεται στη θρησκευτική επιχειρηματολογία. Ως ένας από την ομάδα των κατηγορών αναλαμβάνει ένα συγκεκριμένο μέρος της επιχειρηματολογίας, ή ακόμα και έναν ιδιαίτερο ρόλο. Η καταγωγή του τον συνδέει με την οικογένεια των Ευμολπιδών και μπορεί να εξηγήσει γιατί επελέγη για τον ρόλο αυτό στη δίκη. Αναφερόμενος τρεις φορές στις δηλώσεις μελών της ιερατικής αυτής οικογένειας (§2, §10, §54) παρουσιάζεται να ανησυχεί για την τιμωρία του ανθρώπου ο οποίος φέρεται να χλευάζει και να διακωμωδεί τη λατρεία που διαχειρίζεται η οικογένεια από την οποία κατάγεται.²¹⁶ Η Rubinstein²¹⁷ υποστηρίζει ότι ο ομιλητής χωρίς αναγκαστικά να ενεργεί εξ ονόματος των Ευμολπιδών θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αναλαμβάνει το ρόλο του εκφραστή των παραπόνων μιας συγκεκριμένης ομάδας, εκείνης των ιερατικών οικογενειών της Ελευσίνας. Επίσης, η ερευνήτρια αποδίδει την απουσία νομικών επιχειρημάτων στην ομιλία αυτή στον επιμερισμένο ρόλο των κατηγορών του Ανδοκίδη. Συγκεκριμένα, οι άλλοι συνήγοροι είχαν αναλάβει να αναπτύξουν άλλες πτυχές του κατηγορητηρίου εναντίον του Ανδοκίδη και ο συγκεκριμένος ομιλητής ως αυθεντία επί θρησκευτικών θεμάτων ανέλαβε το ρόλο να παράσχει τα επιχειρήματα που οι άλλοι

²¹⁴ Dover (1968): 80.

²¹⁵ Martin(2009): 146

²¹⁶ ό.π :142-143.

²¹⁷ Rubinstein (2000): 142: η ερευνήτρια σημειώνει κατανομή των ρόλων στην ομάδα των εναγόντων του Σωκράτη: «Μέλτος μὲν ὑπὲρ τῶν ποιητῶν ἀχθόμενος. Ἄνυτος δὲ ὑπὲρ τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν πολιτικῶν. Λύκων δὲ ὑπὲρ τῶν ρητόρων» (Πλάτωνος *Απολογία* 23E) και παραπέμπει στο Hansen (1995: 13-14) ο οποίος παρατηρεί ότι στις απολογίες τόσο του Πλάτωνα όσο και του Ξενοφώντος η υπεράσπιση του Σωκράτη εναντιώνεται στις κατηγορίες του Μέλτου, οι οποίες υπογράμμισαν το θέμα της ασέβειας του φιλοσόφου και της διαφθοράς των νέων από αυτόν .

ομιλητές δεν ήταν σε θέση να παράσχουν. Σημειωτέον ότι δεν αξιοποιεί συγκεκριμένες γνώσεις αλλά εκφράζει με ακραίο τρόπο κοινότυπες θρησκευτικές αντιλήψεις²¹⁸.

Ο ρόλος του αυτός τον περιορίζει στη θρησκευτική επιχειρηματολογία για τη στήριξη της θέσης του ότι είναι καταδικαστέα η ασέβεια του Ανδοκίδη. Θεωρώντας δεδομένη και ομολογημένη από το δράστη την ασέβειά του το 415π.Χ προσανατολίζει την ομιλία του στην περιγραφή και αφήγηση της ανόσιας συμπεριφοράς του, επιχειρώντας επίκληση στο συναίσθημα των ακροατών. Σύμφωνα με τον Martin²¹⁹ ο πυρήνας των συλλογισμών του είναι η ηθική μόλυνση του Ανδοκίδη και η θεϊκή τιμωρία η οποία δεν παρουσιάζεται μόνο ως απάντηση στην ανοσιότητα του Ανδοκίδη αλλά και ως αναμενόμενη απειλή προς τους δικαστές και την πόλη σε περίπτωση αθώωσής του. Όσον αφορά στη μόλυνση του Ανδοκίδη, το πρώτο μοτίβο, ο ομιλητής προβάλλει την ιδέα ότι ο Ανδοκίδης είναι μίasma και γι αυτό επιβάλλεται η απομάκρυνσή του από τα ιερά της πόλης. Ερμηνεύει τον αποκλεισμό του από τη δημόσια ζωή, ως θρησκευτική προφύλαξη(§16). Η ηθική ακαθαρσία του *άλιτηρίου* Ανδοκίδη η οποία μολύνοντας κάθε ιερό χώρο και ιδιαίτερα το καθαρτήριο νερό λόγω της συμμετοχής του ασεβούς αυτού σε θρησκευτικές τελετουργίες(§52) εξαπλώνεται σε όλη την πόλη, καθιστά επιτακτική την αντιμετώπισή του ως αποδιοπομπαίου *φαρμακού*(§52).

Το δεύτερο μοτίβο της ομιλίας του κατηγορού είναι η θεϊκή παρέμβαση για την τιμωρία του παραβάτη, των δικαστών και της πόλης σε περίπτωση αθώωσής του. Η θεϊκή ποινή στον ασεβή μπορεί να επιβληθεί γρήγορα όπως διαφαίνεται στην

²¹⁸ Martin (2009) :142.

²¹⁹ ό.π :143-144.

αναλογία στην αρχή του λόγου ή αργά με τη μορφή βασάνων στον ασελγή ή στους απογόνους του ή με τη μορφή τύφλωσης του νου του ανευλαβούς, ώστε αυτός να εξωθηθεί σε πράξεις επιζήμιες για τον ίδιο. Συγκεκριμένα, ο πολύπαθης βίος του Ανδοκίδα αποδίδεται στη θεϊκή εκδίκηση για την ασέβειά του το 415 ενώ η παρούσα δίκη στην οποία υποβάλλεται είναι η απόληξη των νέων ηθικών ατοπημάτων του κατόπιν της παραπλανητικής επενέργειας των θεών που ζητούν την καταδίκη του από τον ανθρώπινο νόμο.²²⁰

Το τρίτο μοτίβο σχετίζεται με την επιβολή θεϊκής τιμωρίας στους δικαστές και στην πόλη σε περίπτωση αθώωσής του. Η απειλή αυτή εκφράζεται υπαινικτικά (§ § 3, 13) ή ευκρινώς με τη ρητορική ερώτηση στην §33 και §53. Είναι σαφές το μήνυμα ότι δικαστές και πόλη θα υποστούν τη θεϊκή δυσμένεια ύστερα από ευνοϊκή δικαστική στάση απέναντι στον Ανδοκίδα και την ανεκτικότητα τους στην ενασχόλησή του με τα κοινά. Αντίθετα, η θανατική καταδίκη του θα εξιλεύσει τους θεούς λειτουργώντας ως φυγόκεντρος δύναμη έναντι της θεϊκής οργής. Είναι λοιπόν εύληπτο ότι οι έννοιες μόλυνση του Ανδοκίδα, η θεία τιμωρία και η εξιλέωση είναι αλληλένδετες.²²¹

Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι ο ομιλητής αγγίζει και άλλες πτυχές της προσωπικότητας του Ανδοκίδα. Συμπληρώνει την εικόνα του εναγόμενου προσάπτοντάς του τα χαρακτηριστικά του κόλακα προς τους ξένους βασιλείς (§6), της αχαριστίας προς τους φίλους (§ §6,23), της υποκρισίας (§11), του αντιπατριωτισμού (§ §46-48), της αναξιοπιστίας στις υποσχέσεις του και της

²²⁰ ό.π :145-146.

²²¹ ό.π :146,147.

αδίστακτης πολιτικής του φιλοδοξίας(§48). Αμαυρώνει πολύπλευρα το πρόσωπο του ρήτορα, για να αποσειεί κάθε έρεισμα αθώωσής του.

Για τη σύνθεση της εικόνας του Ανδοκίδη και την ενίσχυση της θέσης του ότι η ασέβειά του είναι καταδικαστέα εκτός από τα αμιγώς θρησκευτικά επιχειρήματα, χρησιμοποιεί και επιχειρήματα για νομικά θέματα, από τα οποία μερικά ενέχουν και θρησκευτικές έννοιες. Με εξαίρεση το επιχείρημα (§ §38-39) με το οποίο αποδεικνύει ότι η άφεση αμαρτιών του Ανδοκίδη δεν υπαγορεύεται από την Αμνηστία του 403 και τα επιχειρήματα που καταδεικνύουν την αντιπατριωτική αδιαφορία του την περίοδο πριν την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα και την εποχή του αγώνα αποτίναξής του, στα περισσότερα επιχειρήματα εμπλέκει και το θρησκευτικό στοιχείο. Ειδικότερα, το επιχείρημα σχετικά με την ισχύ του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη το αναγάγει σε θρησκευτική σφαίρα, αφού προβάλλει την ισχύ και των άγραφων νόμων και συγκεκριμένα των νόμων των Ευμολπιδών για τη λήψη της δικαστικής απόφασης. Ακόμα και την αναφορά του στον Άρειο Πάγο ως πρότυπο απονομής σωστής δικαιοσύνης την ενδύει με θρησκευτικό νόημα συνδέοντάς τη με την ασέβεια του αντιπάλου του και ολοκληρώνοντάς την με έμμεση απειλή προς τους δικαστές για θεϊκή τιμωρία. Επίσης, τον κίνδυνο δυσφήμισης της πόλης και της αθηναϊκής δικαιοσύνης από τους ξένους και το διωγμό του Ανδοκίδη από τα ιερά των άλλων πόλεων τα συνδέει άρρηκτα με την ασέβεια του Ανδοκίδη Αυτά τα παραδείγματα δείχνουν ότι αυτός ο ομιλητής ξέρει πώς να χρησιμοποιήσει τη θρησκεία και με μια έννοια λογική που τονίζει την κοινωνική της σημασία συνδυάζει τα καθαρά θρησκευτικά μοτίβα μόλυνσης και

οργής με τις κοινωνικο-πολιτικές κατηγορίες.²²² . Ο ομιλητής του *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* αναλαμβάνει το ρόλο του συμβουλάτορα. Δεν ενδιαφέρεται για τον πολιτικό αντίκτυπο της δίκης αλλά είναι υπεύθυνος για την ευαισθητοποίηση των δικαστών σχετικά με τις θρησκευτικές διαστάσεις και τις συνέπειες της δίκης.²²³

Το ρόλο αυτό εξυπηρετούν οι τρόποι και τα μέσα πειθούς που χρησιμοποιεί. Ενισχύει τα θρησκευτικά του επιχειρήματα με τεκμήρια-αυθεντίες. Η ρήση του Περικλή, ο Άρειος Πάγος, οι νόμοι των Ευμολπιδών, η ιστορία του ιεροφάντη και η ρήση του παππού του Ευκλή προσδίδοντας κύρος στο λόγο του ομιλητή και ενισχύοντας την πειστικότητά του ενδυναμώνουν τη θέση του . Αξιοπρόσεκτο είναι το σχήμα κύκλου που πλαισιώνει το λόγο: ο λόγος αρχίζει με την ιστορία του ιεροφάντη και τελειώνει με τη ρήση του Ευκλή, παππού του ομιλητή και γιου ιεροφάντη. Ίσως με αυτή τη σκόπιμη επιλογή, ταιριαστή στο όλο θρησκευτικό πνεύμα της ομιλίας να επιδιώκεται και η εμφατική υπογράμμιση της ανάγκης του σεβασμού προς το ιερατείο των Μυστηρίων με τη λήψη δικαστικής απόφασης σύμφωνης με τους ιερούς νόμους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ.ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ ΑΣΕΒΕΙΑΣ

Όπως προαναφέρθηκε, οι δύο αυτοί λόγοι αντικατοπτρίζουν δύο διαφορετικές όψεις για την εκδικασθείσα υπόθεση, την ασέβεια του Ανδοκίδη το 400 π.Χ. Ο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* αποτελεί έναν από τους καταγγελτικούς λόγους που εκφώνησε ένας από τους τέσσερις κατηγορούς του Ανδοκίδη. Η ομιλία του Κηφισίου, του κύριου κατηγορού και οι λόγοι των υπόλοιπων συνηγόρων δε σώζονται. Γι' αυτό

²²² ό.π : 148.

²²³ ό.π : 149.

προσεκτική συγκριτική μελέτη των δύο λόγων με σημείο αναφοράς τον υπερασπιστικό λόγο του Ανδοκίδη που εμπεριέχει όλο το κατηγορητήριο, καθιστά ευδιάκριτη την παράλειψη συνιστωσών της κατηγορίας στο λόγο «κατά Ανδοκίδου ασεβείας». Προφανώς οι άλλες συνιστώσες αναπτύχθηκαν στους μη σωζόμενους λόγους των άλλων συνηγόρων. Διακριτή είναι η ειδοποιός διαφορά στα επιχειρήματα των δύο αυτών διαδίκων και στα χρησιμοποιούμενα μέσα πειθούς, η χρήση ίδιων εννοιών, για παράδειγμα του *άγραφου* νόμου για την εξυπηρέτηση διαφορετικών σκοπών. Ιδιαίτερα κεντρίζουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη η επιχειρηματολογία τους που υφάινεται με κοινό θεματικό άξονα τις κατηγορίες και με διαφορές στο παρεχόμενο πληροφοριακό υλικό. Τέλος, στους δύο αυτούς λόγους οι συμπληρωματικές ή αντιθετικές πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση του διπλού θρησκευτικού σκανδάλου του 415 μπορούν να διασταυρωθούν με πληροφορίες του Θουκυδίδη και του Πλούταρχου, ώστε να διαλευκανθεί η υπόθεση αυτή.

Σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο λόγων εντοπίζεται στο αν είχε εμπλακεί και είχε ομολογήσει ο Ανδοκίδης την εμπλοκή του στη διπλή θρησκευτική ασέβεια του 415π.Χ και στο αν τότε είχε καταδώσει τους φίλους του και τον πατέρα του, για να εξασφαλίσει *άδειαν* για τον εαυτό του. Ο Ανδοκίδης ρητά δηλώνει ότι «οὔτε ἠσέβηκα οὔτε μεμήνυκα περὶ οὐδενὸς οὔτε ὠμολόγηκα περὶ αὐτῶν» (§29) ενώ ο κατηγορος υποστηρίζει ότι «οὔτος δὲ ὁμολογεῖ ποιῆσαι» (§ §14,21). Επιπρόσθετα, ενώ ο Ανδοκίδης αρνείται ότι κατήγγειλε τους φίλους του για εξασφάλιση προσωπικής *αδείας*, ο κατηγορος προβάλλει την αντίθετη ακριβώς άποψη (§ §2,3,23,24,36). Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ο Ανδοκίδης αφιερώνει το πρώτο

μέρος του λόγου του με μία εκτενή διήγηση, για να αποδείξει ότι δεν είχε διαπράξει ασέβεια το 415, ότι δεν είχε μνηύσει τους φίλους του αλλά είχε αναγκαστεί να καταγγείλει τέσσερις ως ενόχους, για να σώσει τους συγγενείς του και να απαλλάξει την πόλη από την αναστάτωση. Στο λόγο *Κατά Ανδοκίδου ασεθείας* δεν αποδεικνύεται η αντίθετη άποψη αλλά λαμβάνεται ως δεδομένη, για να στηριχθεί η θέση ότι επιβάλλεται η καταδίκη του Ανδοκίδη. Δεδομένη λαμβάνεται χωρίς απόδειξη η άρρηκτη σχέση του Ανδοκίδη και με τα δύο θρησκευτικά σκάνδαλα, τον ακρωτηριασμό των Ερμών και την παρωδία των Μυστηρίων. Ιδιαίτερα το δεύτερο αναπαρίσταται με σκοπό τη συναισθηματική διέγερση των δικαστών (§51). Ο Ανδοκίδης όμως αρνείται τη συμμετοχή στα Μυστήρια (§ §29,10), ενώ από τη διήγησή του δημιουργείται υπόνοια για κάποια γνώση του σχετικά με τους Ερμοκοπίδες (§ §60-66).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αντίκρουση ορισμένων επιχειρημάτων του Ανδοκίδη από τον κατήγορο. Σε κάποιες περιπτώσεις οι δύο ομιλητές έχουν ως κοινή αφετηρία συλλογισμού ένα πραγματικό δεδομένο που όμως το ερμηνεύουν διαφορετικά.

Συγκεκριμένα στο επιχείρημα του Ανδοκίδη ότι προσήλθε στη δίκη «πιστεύσας δὲ μάλιστα μὲν τῷ δικαίῳ, ἔπειτα δὲ καὶ ὑμῖν (§1.2) ο κατήγορος απαντά ότι δέχτηκε να υποβληθεί σε δίκη «οὐ τῷ μὴ ἀδικεῖν πιστεύων, ἀλλ' ὑπὸ δαιμονίου τινὸς ἀγόμενος ἀνάγκης (§32).

Επιπρόσθετα, στο επιχείρημα του κατηγόρου ότι η ενεργός συμμετοχή του Ανδοκίδη στα κοινά και η ενασχόλησή του με θρησκευτικά θέματα είναι ένδειξη μεγίστης αναισχυντίας (§33) εκφράζει απορία ο Ανδοκίδης γιατί η ενασχόληση του

με θρησκευτικά θέματα και η είσοδός του σε ιερούς χώρους ξαφνικά κρίνεται ασεβής και καταδικαστέα ενέργεια ενώ εδώ και τρία χρόνια από την επάνοδό του στην Αθήνα η συμπεριφορά αυτή δεν είχε προκαλέσει τις αντιδράσεις των κατηγορών του οι οποίοι μάλιστα τον είχαν προτείνει για λειτουργίες(1.132).

Διαφορετική ερμηνεία δίνεται και στη διάσωση του Ανδοκίδη από τους θαλάσσιους κινδύνους: κατά το ρήτορα η διάσωσή του αποδίδεται στη θεϊκή ευμένεια προς αυτόν και επομένως τεκμηριώνει την αθωότητά του ως προς τα ανοσιουργήματα του 415(§ §1.137-1.139) ενώ κατά τον κατήγορο η διάσωση εντάσσεται στο θεϊκό σχέδιο να πέσει ο ασεβής Ανδοκίδης σε νέα αμαρτήματα και να οδηγηθεί στην παρούσα δίκη, για να τιμωρηθεί και για τα προηγούμενα σφάλματά του(§ §19-20). Για τον Ανδοκίδη η καταδικαστική απόφαση θα εξόργιζε τους θεούς (1.139) ενώ κατά τον κατήγορο μια τέτοια απόφαση υπαγορεύεται από τη θεϊκή βούληση.

Την αναίρεση του επιχειρήματος του Ανδοκίδη ότι το κίνητρό του για την *μήνυσιν* των ενόχων Ερμοκοπιδών ήταν η πρόνοια για την αναστατωμένη πόλη (1.56, 1.58,1.60) επιχειρεί ο κατήγορος (§ §35-36) παρουσιάζοντας τον αντίπαλό του ως πρωταίτιο της ταραχής της πόλης λόγω της ασέβειάς του.

Επιπρόσθετα, στόχος του ομιλητή στο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* είναι η ανασκευή του επιχειρήματος του Ανδοκίδη περί ακυρότητας του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη(§ §9-10). Όμως, ενώ ο Ανδοκίδης αξιοποιεί νόμους για την απόδειξη της θέσης του(1.72-1.91), ο κατήγορος δεν καταγίνεται με την απόδειξη της εγκυρότητας του ψηφίσματος αλλά αναδεικνύει και την ισχύ των άγραφων ιερών νόμων για την τελική δικαστική απόφαση.

Όσον αφορά στο θέμα της προστασίας του Ανδοκίδη από την Αμνηστία του 403 π.Χ., αφ' ενός ο εναγόμενος με σύντομη αναδρομή αποφεύγοντας κάθε λεπτομέρεια αρκείται στην υπενθύμιση στους δικαστές της υπόσχεσης «μὴ μνησικακεῖν ἀλλήλοις τῶν γεγενημένων»(1.80-1.81) και επικεντρώνεται στη νομοθετική μεταρρύθμιση, αφ' ετέρου ο κατήγορος εστιαζόμενος στον πολιτικό χαρακτήρα της Αμνηστίας για την αποσύνδεση της υπόθεσης του Ανδοκίδη με αυτήν, αποπειράται ανασκευάζοντας το επιχείρημα του αντιπάλου του να αποδείξει ότι η καταδίκη του Ανδοκίδη δεν παραβιάζει τη συνθήκη της Αμνηστίας (38-41).

Επίσης, το επιχείρημα του Ανδοκίδη ότι ,εάν αθωωθεί, θα ευεργετήσει την πόλη αξιοποιώντας τον πλούτο του και τις υψηλές γνωριμίες του(1.145) διαψεύδει ο κατήγορος στηριζόμενος στην προηγούμενη ευεργετική απροθυμία του(§48).

Ένα τελευταίο επιχείρημα του Ανδοκίδη που προσπαθεί να αναιρέσει ο κατήγορος αφορά το αίτημα του ελέους των δικαστών προς αυτόν, αφού είναι ο μόνος που απέμεινε από την οικογένεια των Ανδοκιδών.(1.148).Ο κατήγορος απαντά :«μὴ ἐλεεῖτε. οὐ γὰρ οἱ δικαίως ἀποθνήσκοντες ἀλλ' οἱ ἀδίκως ἄξιοι εἰσιν ἐλεεῖσθαι» (§55).

Το ενδιαφέρον του αναγνώστη κεντρίζει όχι μόνο η αντίκρουση των επιχειρημάτων αλλά και η διαφορετική οπτική με την οποία προσεγγίζουν οι δύο διάδικοι τα ίδια ιστορικά γεγονότα και η οποία εξυπηρετεί τη διαφορετική θέση τους. Όπως προαναφέρθηκε, από το ιστορικό συμβάν της Αμνηστίας ο Ανδοκίδης αξιοποιεί μόνο τον όρκο «μὴ μνησικακεῖν» ,αφού αυτό αποτελεί προϋπόθεση της αθώωσής του ενώ ο αντίπαλός του αξιοποιεί τις πολιτικές συνθήκες της Αμνηστίας, για να αποδείξει ότι η υπόθεση του Ανδοκίδη δε σχετίζεται με αυτή. '

Εσκεμμένη παράλειψη ή έμφαση παρατηρείται και στη διήγησή τους για τη χρονική περίοδο από την ήττα στους Αιγός ποταμούς έως την πτώση της τυραννίας και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Από τη μια ο Ανδοκίδης προσπερνώντας με μία μικρή μνεία το γεγονός της αθηναϊκής ήττας στον Ελλήσποντο, τον αγώνα αποτίναξης της τυραννίας των Τριάκοντα (§ § 73, 142) αγκυροβολεί στην περίοδο της πολιορκίας της Αθήνας, (§ § 73-75) στην εποχή της εγκαθίδρυσης τυραννίας των Τριάκοντα, (§ § 94-101) και στην χρονική περίοδο της αποκατάστασης της δημοκρατίας (§ § 80-87), για να ανασύρει από τη μνήμη των δικαστών αντίστοιχα το ψήφισμα του Πατροκλείδη, τη συνεργία των κατηγορών του με το τυραννικό καθεστώς, την Αμνηστία του 403 και την αναθεώρηση των νόμων, με απώτερο στόχο να αποδείξει την ακυρότητα του ψηφίσματος του Ισοτιμίδη, το αντιδημοκρατικό και υποκριτικό ήθος των αντιπάλων του και το πατριωτικό ήθος του. Από την άλλη ο κατήγορος αγκιστρώνεται στη ναυμαχία στον Ελλήσποντο (§47), στον αγώνα ενάντια στους Τριάκοντα, στην Αμνηστία του 403 (§ § 39-41), για να εξάρει αντίστοιχα το πατριωτικό φρόνημα των Αθηναίων τότε, εκμηδενίζοντας παράλληλα την πατριωτική δράση του Ανδοκίδη και να τονίσει τον πολιτικό χαρακτήρα της Αμνηστίας, ώστε εξοβελίζοντας τον Ανδοκίδη από την προστασία της να αποδείξει ότι η καταδικαστική απόφαση στην παρούσα δίκη δεν προσκρούει στους όρους της Αμνηστίας.

Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι οι δύο λόγοι στην επίκληση στο ήθος του αντιπάλου συναντώνται σε ένα σημείο, στην ανάδειξη της υποκρισίας του αντιπάλου. Συγκεκριμένα, ο Ανδοκίδης εκθέτοντας τα παραπτώματα των κατηγορών του αναδεικνύει την υποκριτική τους στάση απέναντί του να τον εκδικάζουν για

παραβίαση ενός άκυρου ψηφίσματος αψηφώντας την αναθεώρηση των νόμων ενώ θα έπρεπε κι αυτοί να καταδικαστούν για τα προηγούμενα σφάλματά τους, αν δεν ισχύει η αναθεώρηση(1.92 -1.99). Ο ομιλητής του *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας* αναδεικνύει την υποκρισία του Ανδοκίδη να μέμφεται τον Άρχιππο για βανδαλισμό στήλης του Ερμή ενώ ο ίδιος είναι Ερμοκοπής (§11).

Για ασέβεια των δικαστών μιλούν και οι δύο ιδωμένα όμως από διαφορετική οπτική γωνία: ο Ανδοκίδης θεωρεί μεγαλύτερη ασέβεια την καταδίκη ενός αθώου, από την αθώωση ενός ασεβούς(1.32) ενώ ο κατηγορος θεωρεί ασέβεια προς τους θεούς την αθώωση του αντίδικου(§ § 3,13,33,34).

Επιπρόσθετα, με διαφορετική σημασιολογική χροιά χρησιμοποιούνται οι έννοιες ασέβεια και άγραφος νόμος. Η ασέβεια στην ομιλία του Ανδοκίδη ταυτίζεται με τη συκοφαντία (1.30) ενώ στον καταγγελτικό λόγο έχει καθαρά θρησκευτική σημασία, στον οποίο αποκλειστικά την ίδια σημασία έχει και ο άγραφος νόμος(§10). Αντίθετα, στον υπερασπιστικό λόγο του εναγόμενου ο άγραφος νόμος χρησιμοποιείται ως νομικός όρος(1.85).

Διακριτές είναι και οι κοινές θεματικές συνιστώσες στους δύο λόγους που αναπτύσσονται όμως με διαφορετική οπτική προσέγγιση: η ευεργετική δραστηριότητα του Ανδοκίδη προς την πατρίδα του παρουσιάζεται στον υπερασπιστικό λόγο ενεργή ως ένδειξη φιλοπατρίας και αναιμική έως μηδενική στον καταγγελτικό. Όμως, εξετάζεται η πατριωτική ευεργεσία του Ανδοκίδη σε διαφορετικούς τομείς: στο λόγο του Ανδοκίδη η προσφορά του περιορίζεται στον κοινωνικό τομέα (αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης με την παροχή πληροφοριών το 415) και στον οικονομικό (λειτουργίες) (1.132) ενώ στον

καταγγελτικό λόγο εξετάζεται η πατριωτική στάση του Ανδοκίδη στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και σε περίοδο κρίσιμη για την Αθήνα.

Άλλο κοινό θεματικό στοιχείο είναι η αναφορά στη θέση των δικαστών ως μνημένων στα Μυστήρια που όμως αξιοποιείται διαφορετικά. Κατά τον Ανδοκίδη η μύησή τους υπαγορεύει το χρέος τους να τιμωρούν τους ασεβείς και να σώζουν τους αθώους (1.31) ενώ για τον κατηγορο αυτή ακριβώς η ιδιότητα επιβάλλει την ευαισθητοποίησή τους για την παρωδία των Μυστηρίων και καθιστά καταδικαστέα την ασέβεια του Ανδοκίδη.(§50).

Για κλονισμό του κύρους της δικαιοσύνης μιλούν και οι δύο διάδικοι, από τη μια ο Ανδοκίδης ενώπιον των πολιτών που θα χάσουν την εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς θεσμούς, εάν καταδικαστεί(1.104), και από την άλλη ο κατηγορος ενώπιον των άλλων πόλεων(§ § 7, 18).

Δεν παραλείπουν και οι δύο ομιλητές να αξιοποιήσουν την κατάρα ως στοιχείο παθοποιίας: ο Ανδοκίδης υπαινίσσεται ότι η καταδίκη του θα ενεργοποιήσει την κατάρα που συνόδευε τον όρκο των δικαστών, ενάντια στους ίδιους και στα παιδιά τους (1.31) ενώ ο κατηγορος υπονοεί ότι η κατάρα των ιερέων προς τον Ανδοκίδη θα στραφεί εναντίον της πόλης σε περίπτωση αθώωσής του.(§51).

Επιπρόσθετα, πληροφοριακές διαφορές και αναντιστοιχίες εντοπίζονται στη διήγηση των δύο ομιλητών :Ο Ανδοκίδης σημειώνει ότι είχε παραδώσει το δούλο του για *βάσανον* ενώ ο κατηγορος υποστηρίζει το αντίθετο. Ο τελευταίος αποδίδει την οικονομική ζημία του Ανδοκίδη στην εμπλοκή του σε δικαστικές περιπέτειες ενώ ο Ανδοκίδης την αποδίδει στη συμφορά της πόλης. Στο λόγο του κατηγορού δε

γίνεται καμία αναφορά στην τοποθέτηση του ικετήριου κλάδου, μία επιπλέον σημαντική κατηγορία ασέβειας για την οποία δικάζεται ο Ανδοκίδης ενώ ο ίδιος εμμένει αρκετά στο θέμα αυτό. Επίσης, στο λόγο του κατηγορού δεν αναφέρεται ότι ο Ανδοκίδης είχε μηνύσει τον πατέρα του αλλά γενικά ότι είχε καταγγείλει τους συγγενείς και φίλους του ενώ ο Ανδοκίδης κάνει ξεχωριστή αναφορά στην καθεμία κατηγορία.

Από την ομιλία του Ανδοκίδη αποσιωπούνται στοιχεία που ενυπάρχουν στο λόγο *Κατά Ανδοκίδου ασεβείας*: η αντίκρουση του επιχειρήματος του κατηγορού ότι το κίνητρο της ενασχόλησής του με τα κοινά είναι η προσωπική του ανάδειξη, του επιχειρήματος για την απρεπή συμπεριφορά του προς τους βασιλείς των άλλων πόλεων, αιτία φυλάκισής του και του επιχειρήματος του αρνητικού αντίκτυπου της αθώωσής του στη φήμη της Αθήνας.

Θα μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα από τη συγκριτική θεώρηση των δύο αυτών λόγων ότι ο Ανδοκίδης χρησιμοποιεί νομικά κυρίως επιχειρήματα και ελάχιστα θρησκευτικά (1.24-1.31, 1.125, 1.137-1.139). Ενισχύει, τα επιχειρήματά του με ιστορικά παραδείγματα και *άτεχνες πίστεις*: νόμους, έγγραφα ψηφισμάτων μαρτυρικές καταθέσεις, κατάλογο ονομάτων, όρκους. Αντίθετα, ο κατηγορος επιστρατεύεται κυρίως θρησκευτικά επιχειρήματα και ελάχιστα λογικά. Χρησιμοποιεί ιστορικά παραδείγματα, τεκμήρια-αυθεντία αντλημένα είτε από το ιερατικό χώρο είτε από τον πολιτικό χρωματισμένα όμως και με θρησκευτική χροιά. Στο λόγο του Ανδοκίδη τονίζεται η ισχύς των γραπτών νόμων και ελάχιστα των θεϊκών ενώ στον λόγο του κατηγορού υπερτονίζεται η ισχύς των θεϊκών νόμων και ελάχιστα των ανθρώπινων. Στον υπερασπιστικό λόγο η δικαστική απόφαση πρέπει

κυρίως να είναι σύννομη χωρίς να απορρίπτεται η θεϊκή βούληση ενώ στον καταγγελτικό λόγο το δικαστικό αποτέλεσμα επιβάλλεται να είναι θεάρεστο. Έτσι με τον πρισματικό φακό του καθενός ομιλητή παρέχεται η ευκαιρία της ακρόασης και μελέτης της ίδιας υπόθεσης σε μία δίκη στην οποία η δύναμη της ρητορικής τέχνης αναδεικνύει το νικητή.

E.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexiou E.(1999)Parallelität und die moralischen Ziele Plutarchs: 'Coriolanus' und 'Alkibiades'Alexiou, Evangelos. *Hermes*, Wiesbaden, τευχ. 127, Iss. 1, 61.

Bendlin A. (2009), «Purity and Pollution» στο *A Companion to Greek Religion* Edited by Daniel Ogden, 178-189.

Blumenthal H. (1973), «Meletus the accuser of Andokides and Meletus the accuser of Sokrates: one man or two? » *Philologus*, τευχ.117: 169–178.

Bremmer J. N. (1994), *Greek religion*, Oxford University Press.

Volonaki E. (2001), 'The republication of the Athenian laws', *Dike* 4: 137-167.

Βολονάκη Ε. (2009), «Ιδεολογία και δικανική ρητορεία στην Αθήνα της Κλασικής περιόδου» στο: Μαργριπλής Δ.Γ. (επιμ.), *Η ιδεολογία στο χρόνο μέσα από τις εκφάνσεις του πολιτιστικού φαινομένου*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη: εκδ. Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη,69-89.

Βολονάκη Ε. (2012), *Λυσίου κατά Αγοράτου (13) και κατά Νικομάχου (30)*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.

Volonaki E. (2018), «Abuse of the eisangelia in the Latter Half of the Fourth Century BC», στο: «*Use and Abuse of Law in the Athenian Courts*»: 293–314.

Canevaro M. and Harris E. (2012), «The documents in Andocides' On the Mysteries» *Classical quarterly* τευχ.62: 98-129.

Carawan E. (2002), «The Athenian Amnesty and the 'Scrutiny of the Laws'» *The Journal of Hellenic Studies*, τευχ. 122: 1-23.

Carawan E. (2013), *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*, U.K, εκδ. Oxford University Press.

Carawan E. (2017), «Decrees in Andokides' on the Mysteries and 'Latent Fragments' from Craterus», *Classical Quarterly* τευχ 67: 400-421.

Carey C. (1996), « Nomos in Attic Rhetoric and Oratory Author(s) » στο *The Journal of Hellenic Studies*, τευχ. 116 : 33-46.

Clinton K. (2007), «The Mysteries of Demeter and Kore» στο *A Companion to Greek Religion Edited by Daniel Ogden*: 342-356.

Dover K. J. (1968), *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley-Los Angeles.

Edwards M.(2002), *Οι Αττικοί ρήτορες*, εκδ.Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Edwards M.(2004), « Andocides»,(Part five Oratory) στο *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature* Edited by I. de Jong, R. Nünlist and A.Bowie, Brill Leiden Boston: 325-331.

Filonik J. (2013), «Athenian impiety trials» *Dike* τευχ.16:11-96.

Furley W. D. (1996), *Andocides and the Herms: A Study of Crisis in Fifth-Century Athenian Religion*. Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 65, London.

Gagarin M.-McDowell D. (1998), *Antiphon and Andocides, The Oratory of Classical Greece*, τευχ. 1, USA, εκδ. University of Texas Press, Austin.

Gagne R. (2009), «Mystery Inquisitors: Performance, Authority, and Sacrilege at Eleusis» *Classical Antiquity*, τευχ. 28: 211-247.

Hansen M. H. (1975), *Eisangelia: The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense.

Hansen M. H. (1978), «*Nomos* and *Psephisma* in fourth-century Athens», *GRBS* τευχ.19: 315-330.

Hansen M. H. (2016) «Is Teisamenos' Decree (Andoc. 1.83-84) a Genuine Document?», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 56: 34-48 .

Hansen M. H. (2017), «*Nomos ep³ andri* in Fourth-Century Athens: On the Law Quoted at Andocides 1.87», *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 57: 268-261.

Harrison A. R. W. (1971), *The Law of Athens*, τευχ.2, Oxford.

Herman G. (1987), *Ritualised Friendship and the Greek City*, Cambridge.

Hornblower S. (1991), *A Commentary on Thucydides*, τευχ. I (Books I-III), Oxford.

Jebb C.R. (2008), *Για το ύφος των αττικών ρητόρων, από τον Αντιφώντα ως τον Ισαίο*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Kagan D.(1981), *The peace of Nicias and the Sicilian expedition*, Ithaca- London.

Kagan D. (2009), *Thucydides, The Reinvention of the History*, NY.

Keaney J J.(1980) «Plato, Apology 32 c 8-d 3» *The Classical Quarterly*, τευχ.30:296-298.

Lanni A. (2006), *Law and Justice in the Courts of Classical Athens*, Cambridge.

Lavency M. (2007), «The Written Plea of the Logographer» στο *The Attic Orators* Edited by E. Carawan, Oxford University Press, 3-27.

Lewis D. M. (1997), “After the profanation of the Mysteries”, στο *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, Cambridge, 158-72.

MacDowell D. M. (1962), *Andocides, on the Mysteries*, Oxford.

MacDowell D. M. (1978) *The Law in Classical Athens*, London.

MacDowell D. M.(2003), *Το δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών χρόνων*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Marr J. L. (1971), “Andocides' Part in the Mysteries and Hermae Affairs 415 B. C.”, *CQ* 21: 326-338.

Martin G. (2009), Divine talk *Religious argumentation in Demosthenes*, Oxford University Press.

McGlew J. (2012), “Fighting tyranny in fifth century Athens : Democratic citizenship and the oath of ” *BICS*-55,91-99, Institute of Classical Studies University of London.

Missiou A. (1992), *The Subversive Oratory of Andokides: Politics, Ideology and Decision Making in Democratic Athens*, Cambridge.

Murray O. (1990), "The Affair of the Mysteries: Democracy and the Drinking Group" στο O. Murray (επιμ.), *Symptica: A Symposium on the Symposium*, Oxford.

Naiden F. S. (2004), «Supplication and the law» στο *The Law and the Courts in Ancient Greece*: 71-91, E. M. Harris & L. Rubinstein eds., London.

Naiden F. S. (2006), *Ancient Supplication*, Oxford University Press.

Naiden F.S. (2016), «Contagious ασέβεια» *The Classical Quarterly* 66.1: 59-74.

Ober J. (1989), *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology and the Power of the People*, Princeton, NJ.

Parker R. (2005), "Law and Religion" στο: Gagarin M., Cohen D. (επιμ.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, New York: εκδ. Cambridge University Press: 61-82.

Peek W. (1935) «Eine Herme des Hipparch», *Hermes* 70 : 461-463.

Pelling C. (1992), "Plutarch and Thucydides", στο Philip A. Stadter (επιμ.), *Plutarch and the Historical Tradition*, London and New York: 10-40.

Pelling C. (2000), *Literary Texts and the Greek Historian*, London-New York.

Perlman S. (1961), 'The historical example, its use and importance as political propaganda in the Attic Orators', *Scripta Hierosolymitana* 7: 150-166.

Phillips D. D. (2013), *The Law of Ancient Athens*, University of Michigan Press.

Pritchett W. K. (1953), "The Attic Stelai, Part I", *Hesperia* 22: 225-99.

Rhodes P. J. (1979), "Εισαγγελία in Athens", *JHS* 99: 103-114.

Rubinstein L. (2000), *Litigation and Cooperation: Supporting Speakers in the Courts of Classical Athens* (= *Historia*, Einzelschrift 147), Stuttgart.

Teegarden D. A. (2012), «The oath of Demophantos, Revolutionary Mobilization, and Preservation of the Athenian », *Hesperia* τεύχ. 81: 433-465.

Thomas R. (1989), *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*, Cambridge.

Thur G. (2005) The Role of the Witness in Athenian Law στο *A Companion to Greek Religion*: 146-169, εκδ. Daniel Ogden.

Todd S C (1993) *The shape of Athenian law*, Oxford.

Todd C. S.(2007), *A Commentary on Lysias Speeches 1-11*, New York, Oxford University Press.

Wilhelm Dindorf (1824),(Guilielmus Dindorfius), (vol V, pars II): *Annotationes IX-X Libraria Kuehniana*, Lipsia.

Wohl V. (2010) *Law's Cosmos. Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory*, New York, Cambridge.

Zaidman L. B. Pantel P. S. (1992), *Religion in the Ancient Greek City*, Cambridge.

ΠΗΓΕΣ

Οι λόγοι *Περί των Μυστηρίων* και *Κατά Άνδοκίδου άσεβείας*, τα *Ηθικά*, *Αλκιβιάδης*, *Θεμιστοκλής* του *Πλούταρχου*, αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα <http://www.perseus.tufts.edu>. Το 6^ο βιβλίο του *Θουκυδίδη*, η *Αθηναίων Πολιτεία* του *Αριστοτέλη* και ο λόγος του *Δημοσθένη Κατά Μειδίου* από τη

Μνημοσύνη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας της
ιστοσελίδας <http://www.greek-language.gr>.